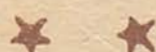
SCRIITORII ROMÂNI CONTEMPORANI

N. IORGA

SFATURI PE ÎNTUNEREC

CONFERINȚE LA RADIO



1936—1938





FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ „REGELE CAROL II"

SFATURI PE ÎNTUNEREC

S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE, PE HÂRTIE VIDALON, DOUĂZECI ŞI ŞASE DE EXEMPLARE NEPUSE ÎN COMERŢ, NUMEROTATE DELA 1 LA 26.

N. IORGA

SFATURI PE ÎNTUNEREC

CONFERINȚE LA RADIO



1936—1938



BUCUREȘTI
FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ « REGELE CAROL II »
39, Bulevardul Lascar Catargi, 39
1940

I

SOLIDARITATEA NAŢIONALĂ

Nimeni nu se gândeşte a tăgădui dreptul individului de a-şi rezerva o parte din munca vieţii sale şi din gândurile şi sentimentele de care e condusă. Tot aşa orice grupare umană în mijlocul unei naţiuni are dreptul de a-şi urmări, în margenile legilor, scopurile osebite. Se poate admite, dacă nu lupta de clase, pe care marxismul o presupune statornică, ba chiar necesară şi binefăcătoare, măcar concepţia unor clase, după naştere, după îndeletniciri, după situaţia în societate, după drepturile pe care le au în ea, care caută să-şi asigure cât mai mult satisfacţia, şi nu rostul cât mai înalt, şi o influenţă cât mai puternică. Dar nenorocite sânt acele popoare în care aceste puncte de vedere, osebitoare şi adesea învrăjbitoare, birue! Statele pe care le au sânt ameninţate în fiecare moment, prin lipsa de bună înţelegere a celor cari sânt chemaţi a le apăra umăr la umăr şi, ca naţie chiar, ele pot ajunge în robia altora, inferiori lor, cari au avut marea virtute de a putea, oricând, să se înfăţişeze unitari, ascultând de aceeaşi

comandă, spre a merge către un scop înţeles în acelaşi fel.

* * *

Solidaritatea naţională, mai presus de orice, e baza cea mai solidă şi garanţia cea mai deplină a unei tovărăşii omeneşti. Când este, ea trebue supraveghiată de aproape; când lipseşte, membrii societăţii trebue aduşi la această legătură de fiecare moment, de bună voie sau, dacă sânt neînţelegători sau oameni cu intenţii rele, şi în silă.

Sânt popoare la care ea a ajuns un singur instinct. A li predica această datorie ar fi o jignire. Ele însele nu vorbesc de aşa ceva fiindcă nu mai e nevoie. Nu numai că simţul de solidaritate e general, dar, la ceasul de luptă, fiecare ştie unde trebue să se ducă, între cine să se aşeze şi ce faptă i se cere.

Aşa era în oraşele medievale, create nu printr'un vot parlamentar sau printr'un decret, ci prin această strecurare de ţerani în urmărirea libertăţii şi autonomiei, pentru desvoltarea muncii şi creşterea bogăţiei, pentru răscumpărarea dela stăpânul care era seniorul. Câte lupte nu se dădeau în cuprinsul zidurilor, între deosebitele părţi ale cetăţii, cum se amintesc şi până astăzi în marea întrecere dela Sienna, între bogaţi şi săraci, între aderenţii Papei şi ai Impăratului, Ghelfi şi Ghibelini, în Italia! Se vărsa şi sânge în ciocniri de stradă, oameni de frunte, mari talente menite unei veşnice glorii plecau în lume de pe urma decretului de expulsare şi «suiau şi coborau scările străine», mâncând «pânea

altuia », cum spunea marele exilat Dante. Dar, la ceasul de mare primejdie, fiecare breaslă ştia unde, la ce linie de ziduri trebue să alerge cu steagul şi căpetenia ei.

Aşa e azi în Anglia, căreia atâta i s'a luat de noile împrejurări, în cuprinsul chiar a ceea ce era odinioară Regatul Unit, dar care e în stare a suplini toate lipsurile prin această admirabilă solidaritate care uneşte pe lord şi pe milionar şi cu cel din urmă flămând şi incult din White Chapel al Londrei. Englezul critică aspru anumite lipsuri ale guvernului, anumite rătăciri ale naţiei, dar el va tresări la un moment ca să-ţi spue că totuşi nu este pe lume altă naţie ca a lui. In zilele de panică financiară şi de scădere catastrofală a comerţului care sprijină acest puternic Stat, cei întrebaţi de un străin asupra situaţiei economice răspundeau că lucrurile merg bine şi că ei sânt mulţămiţi.

Cucerirea Abisiniei de Italieni a fost un lucru greu, cerând jertfa de sânge şi cele mai mari sacrificii financiare. Se credea că Italia nu va putea să suporte astfel de cerinţi. Totuşi solidaritatea generală a biruit acele greutăţi ce păreau strivitoare. Un mic negustor îmi spunea, däunăzi, la Veneţia: « Ce nu se pretinde dela noi! Birurile sânt grele, necontenit se adaugă cereri de ajutor, pentru motivele cele mai deosebite. Nu ştie nimeni ce-l mai poate aştepta. Dăm jumătate din ce câştigăm. Dar n'are a face: primim orice cu plăcere, fiindcă e vorba de ţara noastră ».

N'avem decât să ne gândim noi înşine la cât am dat, am răbdat, am jertfit şi am suferit acuma douăzeci de ani, în vremea aceea de încercare prin care s'au luminat minţile, s'au înnobilat simţirile şi s'au curăţit, până în

adânc, sufletele. Când toate mergeau bine, când țintele cele mai înalte se părea că se pot atinge fără nicio sforțare, căci sântem, oricât am valora și oricum ne-am purta, supt ocrotirea specială a Providenței, — « Românul nu piere! —, nu era așa. Campania din Bulgaria a făcut-o cu inimă ușoară o societate care uitase de îndoelile și temerile dela 1877. Nu voiu uita niciodată sentimentul de profundă scârbă pe care ni l-au produs, la întoarcerea de pe frontul bulgar, unde holera-și cerea zilnic victimele, Bucureștii în sărbătoare, petrecând, cu scutiții și învârtiții unei Capitale total needucate moral, în sunetul muzicilor prin grădinile de consumație și de spectacole.

Altfel a fost când moartea pândea din aer pe cei rămași acasă, pe când catastrofa dela Turtucaia făcuse ca tot sângele să ni se ridice în față, într'o indignare mai mare decât toată durerea pentru miile de nepregătiți și desorganizați cari periseră fără nicio vinovăție a lor. Ce atmosferă de solidaritate s'a stabilit în jurul regelui Ferdinand și a reginei Maria la Iași, când, în ceasurile adânci de noapte, cei grămădiți în mizerie, amenințați de bolile dezastrelor, flămânzi și zguduiți în suflete, auzeau tunurile care bubuiau la granița Bucovinii! Atâțea au avut atunci cele mai sfinte ceasuri din toată vieața lor, și, pe urmă, câți dintre aceia cari se arătaseră vrednici de cele mai înalte laude s'au lăsat prinși de ispitele unei păci care, o bucată de vreme, s'a crezut pe deplin asigurată prin « societăți » și « pacte » pentru ca să li se putrezească sufletul într'înșii!

Astăzi un rece vânt de primejdie a răscolit partea cea bună din ființa morală a fiecăruia. Atâția își văd gre-

șelile, își adună mințile și iau hotărîri frumoase, care numai să dea Dumnezeu să li și ție!

De sigur e bine venită această rechemare la aspra realitate care oprește pe loc danțurile și face să tacă muzica adormitoare, silind pe fiecare din petrecători să se uite împrejur spre a vedea pe ce se poate sprijini. Dar solidaritatea supt amenințare nu e cea mai bună formă a solidarității. In afară de aceea că ea poate să dispară la cea dintâi iluzie că s'a întors securitatea, ea scoate în fața dușmanului frumoase porniri de luptă fără pregătirea care se cere pentru a te putea gândi la victorie.

Solidaritatea cea mai fericită și mai sigură de sine e de sigur aceea care vine dintr'o religie comună, înțelegând prin aceasta și religia muncii, religia datoriei, religia sacrificiului. Ea se poate căpăta, într'o măsură mai mică și de mai puțină valoare, atunci când o impunere plină de autoritate și capabilă de o disciplinare generală face ca nimeni să nu iasă din rândurile unei oștiri naționale totdeauna gata să înfrunte un dușman: o vedem în Germania, pe când în Italia e ceva mai mult decât o poruncă ascultată și o mistică inscrutabilă.

Nu cunosc însă un mai perfect mijloc de a solidariza o societate decât un ideal.

Am avut unul când era vorba de unitatea neamului ca hotare. Sute de ani, peste instinctul primordial, am avut conștiința lui, și i-am subordonat totul. Această țintă odată ajunsă, un nou ideal trebue neapărat să fie descoperit și avut în vedere.

Ţară mai mare, suflet mai mare! Mai mare suflet nu pentru câţiva gânditori, cârmuitori şi oameni de răspundere, ci pentru toţi. Omul vechiu de Românie Mică, de supunere la străini, trebue înlocuit cu omul nou de România Mare şi de libertate naţională. Şi cel din urmă dintre cei neajutaţi de soartă trebue să simtă în el o nouă tresărire: să-l ajutăm, dacă nu-i vine dela sine, prin zguduirea mânii noastre trezitoare!

Şi, pe urmă, — dar pentru ce oare naţiile lumii sânt, spre marele folos al civilizaţiei comune, într'o eternă întrecere?

20 Noemvrie 1936.

II

REGELE CAROL AL II-LEA CA APĂRĂTOR AL INTERESELOR NAŢIONALE

Apărarea intereselor unei naţiuni se face şi prin marile mişcări care la unele momente o ridică întreagă în picioare: aşa a fost apărată Franţa dela 1791 printr'o uriaşă mobilizare morală a neamului întreg, împotriva străinilor cari călcaseră, oricare ar fi fost presupusa ţintă, pământul naţional. Intreagă alcătuirea de Stat are menirea de a pregăti şi îndeplini, în circumstanţele obişnuite, aceeaşi operă defensivă. Statul trebue însă pentru aceasta să nu se izoleze prin forme prea dure şi incapabile de prefacere de naţia pentru care, şi nu pentru propria sa fiinţă abstractă, a fost creat. O armată gata în orice moment să alerge la hotare e chezăşia supremă a oricării existenţe naţionale şi şefii ei trebue să se bucure de încrederea tuturora, ei înşişi având datoria de a lucra în cea mai desăvârşită înţelegere. Şi, de strajă la acele interese care sânt ale tuturora, trebue să stea o diplomaţie necontenit veghetoare, căreia nicio ameninţare să nu-i scape şi care să se priceapă a câştiga şi organiza cât mai multe prietenii în afară.

Adeseori se întâmplă ca atâta să ajungă. Regimul republican, cu hotarele trase, în cele mai multe cazuri, personalităţii şi acţiunii preşedintelui, cu bănuiala care pândeşte orice iniţiativă, nu permite ca sarcina conducerii apărării naţionale să fie în sama omului căruia i s'a încredinţat pentru un număr de ani onoarea de a fi primul cetăţean al ţerii sale. Memoriile lui Poincaré arată cum un om de însuşirile, meritele şi energia preşedintelui Republicii franceze a fost necontenit împiedecat de a interveni prin vorba, scrisul şi singura sa prezenţă într'o luptă de care părea că atârnă însăşi existenţa patriei sale.

Marele avantagiu al monarhiei este acela că există totdeauna omul la care trebue să privească toţi şi căruia i se recunoaşte dreptul de a spune cuvântul pe care nimeni nu l-ar putea rosti cu o astfel de autoritate, că, atunci când părerile sânt osebite, aceea pe care el, monarhul, o are se impune imediat, înlăturând orice împotrivire a intereselor de grup sau de persoană.

Se pot apăra foarte bine şi «democraţiile» de formă obişnuită şi cu sensul comun de fărâmiţare a puterilor. Ele pot chiar să câştige o frumoasă biruinţă atunci când toţi se adună în jurul steagului naţional, chiar dacă nu este o mână tare pentru a-l ţinea. Izbânda franceză în ultimul războiu o dovedeşte în deajuns. Sânt chiar naţiuni care samănă a fi făcute anume pentru ca hotărîrile să iasă din chibzuielile, încete ori pătimaşe, ale corpurilor constituite. Alte temperamente naţionale însă n'o sufăr: nu li ajunge steagul, li trebue şi braţul, iar acesta să asculte de o voinţă luminată şi sigură de sine,

Când, supt Regenţă, la Chişinău, treceau frumoasele noastre regimente la o zi de comemorare, mulţimea căuta cu ochii lacomi persoana care să întrupeze Statul şi, cum au văzut oamenii simpli pe o doamnă care venea să se adauge la ceilalţi oficiali, ei s'au grăbit să aclame pe « Regenţa », care nu putea fi decât o femeie. Şi în aceleaşi zile, cândva, trecând înaintea Palatului Regal, deodată mi s'a impus ideea cum toate lucrurile ar fi altfel dacă ar răsări călare Prinţul Carol, în care două generaţii îşi puseseră toate speranţele.

De când Carol al II-lea domneşte, acest element central pentru tot ce este încredere, pregătire şi luptă există. Din ce în ce mai mult s'a înţeles că nu e una din temerile noastre pe care să n'o simtă, niciuna din dorinţile noastre pe care să n'o împărtăşească, niciuna din sforţările noastre pe care să nu caute a o ajuta, că pe drumul firesc al neamului el va fi găsit totdeauna. Şi că, pretutindeni, la orice oară, el va aduce, împreună cu acele însuşiri de rassă pe care nimic nu le poate înlocui în misterioasa lor trecere dela o generaţie de domnitori la alta, o informaţie de o rară bogăţie şi siguranţă, căpătată şi în anii grei, aşa de bogaţi în învăţăminte, o judecată dreaptă, un dar deosebit de a găsi, instantaneu, cea mai bună soluţie.

Dar un Suveran nu e chemat numai a conduce, ci într'o mare măsură a reprezinta. Aceasta e o cerinţă neapărată oricării societăţi. Să nu ne înşelăm a crede că, în această vreme de haine negre şi urîte, de atitudini banale, de cuvinte şterse, de mohorîtă şi amărîtă uniformitate, oamenii nu mai doresc, precum doreau moşii şi

strămoşii lor, de strălucire, de fast, de măreaţă figuraţie.

Pentru aceasta însă condiţii sânt de nevoie pe care, cu toată pregătirea şi cu toată bunăvoinţa, nu toţi capii de Stat le posedă. Numai un om voinic şi frumos, — şi, dacă se adaugă o tinereţă înfloritoare, cu atât mai bine,— numai un perfect soldat, pricepându-şi şi iubindu-şi meseria, pentru ea însăşi, ca şi pentru toată asigurarea pe care o dă ţerii, numai un şef de oaste născut poate îndeplini o misiune aşa de grea. Şi el trebue să fie şi un perfect gentleman, capabil de a se recunoaşte în orice mediu şi de a-l câştiga, de a-l domina, dacă e nevoie, un om de lume mlădios, în stare a-şi câştiga îndată toate simpatiile, un vorbitor înzestrat, care să poată găsi totdeauna cuvântul ce trebue, un orator plin de avânt în ceasurile mari.

Nu e nimeni care să poată contesta aceste însuşiri superioare celui de-al treilea rege român.

Aceasta s'a văzut mai bine decât oricând, umplându-ni inimile de bucurie, cu ocazia vizitei dela Praga, menită, în prima idee, numai scopului de a dovedi aliaţilor noştri întru apărarea graniţelor că sântem dintre acele popoare care nu-şi părăsesc îndatoririle contractate, ci, în bine şi în rău, rămân lângă aliaţii şi amicii lor, fără să urmărească şi cele mai îndreptăţite din interesele divergente. Carol al II-lea a apărut, astfel, la Praga, ca garantul cel mai sigur al onestităţii noastre în legăturile internaţionale, al siguranţei cuvântului pe care l-am dat, al repulsiunii faţă de orice politică de duplicitate, care, de altfel, se pedepseşte, la urmă, însăşi pe sine.

Dar calitățile personale erau atât de superioare, încât actul de curtenie, de asigurare, datoria de a reprezinta şi de a simboliza, cum nu cere mai mult situația de Suveran constituțional, s'a prefăcut — nu ni dăm samă în deajuns, neavând, cei mai mulți, informația necesară, — într'o manifestație populară cum de mult n'ai mai fost în Europa, într'un triumf, la care au fost atraşi şi republicanii cei mai devotați acestei forme de Stat, un triumf, zic, al regalității înseşi.

Parcă ar fi înviat înaintea Cehilor de astăzi vechiul lor domn medieval, împodobitorul țerii cu monumente nepieritoare, marele Carol al IV-lea, şi el un « bun cavaler ». « Acesta este un rege », *to iest Kral*, se auzea din gurile oamenilor simpli, şi « regele frumos », ca şi voinicul, seriosul Lui copil, era obiectul unei admirații generale. Miile de mii care, dela un capăt al Cehoslovaciei la altul, alergaseră ca să-L vadă, îl vor păstra adânc săpat în memoria lor, aşa cum le-a apărut supt coiful de argint în mândra uniformă românească. Şi în urechile cui au putut să-l audă, mai ales în memorabilul discurs solemn, de răspuns preşedintelui Beneş, care n'a uitat pe Mihai Viteazul, sacră umbră de pază la hotarele căpătate întâi de dânsul, vor rămânea cuvintele pline şi de amabilitate, dar mai ales de siguranță nezguduită în țara, ca şi în poporul său.

S'a creat astfel una din acele stări de spirit în lumea din afară care e una din marile siguranțe ale Statelor şi națiunilor.

Iar noi, cari l-am urmărit cu iubire în această întâie călătorie peste hotare, ni-am întărit siguranța că Regele

poate nu numai să reprezinte cu o deosebită strălucire România şi poporul românesc, dar şi să le ridice sus în opinia lumii dela care atârnă aşa de mult şi viitorul celor mai mari şi celor mai puternici.

15 Noemvrie.

III

UN POET FRANCEZ DESPRE MOLDOVA: ÉDOUARD GRENIER

In Franţa multă vreme Românul n'a fost obiect de literatură. Dacă au răzbătut unele nume şi unele poveşti care puteau fi trecute în operetă, nimic în prelucrările uşoare de pe la jumătatea secolului trecut, cu bandiţi şi potere de carton, nu poate da cea mai mică idee despre ce este, simte şi doreşte neamul « ţeranului dela Dunăre ».

Secretarii domneşti şi dascălii copiilor de boieri din secolul al XVIII-lea nu puteau considera, când ştiau să ţie un condeiu, aceste « Principate » pe care le considerau ca o provincie turcească, decât din punctul de vedere al « filosofiei » contemporane: dacă apasă « tirania » Domnilor asupra unor supuşi cari trebuiau consideraţi ca nenorociţi. Un Carra, un de Hauterive ne-au prezintat, în proza lor de istorici sau de simpli călători, supt acest singur raport.

In alegerea acestor ajutători, ai noştri nu se pricepeau decât în ce priveşte un bun stil francez. Omul de talent n'a ajuns la preţuire decât odată cu epoca romantismului. Deci, când au venit la noi, cu însuşirile lor deo-

2

sebite, un Vaillant, un Colson, atunci secretarul, profesorul a ajuns să fie socotit altfel decât în singura legătură cu un rost profesional, şi el însuşi s'a interesat de societatea românească, de aproape cercetată, pentru ea însăşi, pentru propria ei valoare şi pentru originalitatea ei.

Astfel nu numai drepturile noastre au fost apărate de oameni ca aceştia, dar ei au avut aici,— ori au plecat aşa din aceste locuri —, sentimente de stimă pentru oameni.

Acum în urmă, un membru al Şcolii Române în Franţa, d-l Barbu Sluşanschi, a înfăţişat, după memoriile, rămase mult timp pecetluite, ale acestui om de mult talent poetic şi de o frumoasă inteligenţă, dar mai presus de toate cu o aşa de caldă inimă, credincios amintirilor scumpe ale tinereţii lui şi însufleţit de recunoştinţă pentru Domnul pe care-l servise cu devotament, rostul şederii în Moldova al lui Édouard Grenier, secretar al lui Grigore Ghica din epoca Unirii.

Coborîtor al unei familii de burghezi din provincia franceză, bună păstrătoare până astăzi a unor îndelungate tradiţii coborîndu-se până în adâncul evului mediu, el se născuse la Baume-les-Dames, în departamentul Doubs, spre munţii Jura, la hotarul de către Elveţia. Se întâmplă că studiile lui, ca şi ale fratelui mai mare, şi le-a făcut în acea frumoasă localitate, plină de farmecul grădinilor, care poartă în însuşi numele ei pare-că mireasma chiar a trandafirilor cari înfloresc bogat acolo, Fontenay-aux-Roses. Şi soarta a făcut ca tot acolo astăzi, în locul unde a învăţat el, să-şi desăvârşească

orientarea ştiinţifică tinerii istorici şi filologi români încredinţaţi conducerii mele, în şcoala pe care am avut norocul de a o crea.

Dela posturi în Ministerul de Finanţe, el trece în diplomaţie, fiind întrebuinţat la Berlin întâi, apoi la Dresda şi la Viena, pentru ca să fie numit, la 1848, de un poet ca dânsul, Lamartine, ajuns factorul cel mai însemnat al noului regim ieşit din revoluţie, la Berna. După o destituire datorită de sigur intrigii, se întoarce în Germania, la Frankfurt, loc de încredere, căci era vremea vestitului Parlament romantic al noii Germanii care căuta să se întruchipeze.

N'a vrut să servească pe prinţul president, viitorul Napoleon al III-lea, pe care, după lovitura de Stat, îl considera ca pe un călcător de jurământ şi un calău al libertăţilor politice. Reveni deci la locul naşterii sale, pe care l-a iubit totdeauna, ca un bun fiu, până ce moartea îl prinse foarte bătrân, la peste optzeci de ani, acum vreo trei decenii abia, în 1901.

Ajunse secretar al lui Vodă-Ghica pe o vreme când acesta, reîncepându-şi administraţia în timpul războiului Crimeii, supt regimul de ocupaţie austriacă, era nu numai obosit şi desgustat, dar într'o stare de sănătate care putea face să se prevadă tragicul lui sfârşit. Veni în ţară la 1855 după recomandaţia lui Ubicini, cunoscătorul adânc al lucrurilor dela noi, căruia-i scrisese Alecsandri.

Stătu între Moldoveni timp de doi ani de zile, amestecat într'o societate pe care a preţuit-o mult pentru fineţa şi bunătatea ei, nu fără a-i vedea şi laturile slabe,

şi el s'a legat, nu o singură dată, cu sentimentele unei respectuoase iubiri de câte una din femeile, — şi prea frumoasa fiică a Domnului însuşi —, care erau atunci fala acestei lumi boiereşti, ale cării însuşiri de inteligenţă şi de simţire nu erau mai prejos de farmecele fisice, ce atât de uşor cucereau pe străinii ajunşi pe meleagurile noastre. Cu toată deosebirea de rang, acela care descrie aşa de mişcat, după mulţi ani de zile dela ruperea acestor fragile relaţii, anume momente din tinereţa sa de poet, a trecut foarte aproape pe lângă ideea unei căsătorii care l-ar fi reţinut în Moldova. Una din cele mai frumoase mici poeme ale lui e închinată d-rei Pulheria Roznovanu, «Lilica» acestei adevărate şi pure iubiri, şi alta cântă pe acea «princesă N.», care e încântătoarea şi capricioasa domniţă Natalia, pentru care a căzut în duel cu un ofiţer austriac nenorocitul ei soţ.

Nu plecă din ţară, închinând în cale bucăţi armonioase prietenilor şi prietenelor rămaşi în urmă, fără a fi suggerat sau îmbrăcat într'o formă aleasă câteva din cele mai însemnate mesagii ale Domnului. Dar el n'a rămas nesimţitor nici la farmecele ţerii în care a petrecut ani de tinereţă ce nu se pot uita niciodată de sufletele delicate, orice li-ar da pe urmă vieaţa.

De aceea, când, după catastrofa lui Grigore Ghica, el îndreptă acestei umbre respectate unul din cele mai profund simţite poeme ale lui, ceea ce cântă el, împreună cu nobleţa acestui suflet ales, închinat cu totul, până la sacrificiul de sine însuşi, patriei sale, este Moldova însăşi, cu toate darurile şi ispitele ei. Nimic nu lipseşte în această evocaţie.

Domnului căzut însângerat de pe urma calomniatorilor îi închină aceste versuri:

Supt dâlma fără nume 'n smeritul cimitir,
O pulbere închisă în pulberea ţărânei,
Culcatu-te-ai în umbra uitării pentru veci.
Aici inima care —, sumbru mister şi aspru! —,
Ştiuse tot ce este mărire pe pământ
Era ursită s'afle odihnă şi'mpăcare.

O, Domn al mieu şi mândru şi blând, prea simţitor,
Nu ştiu dacă acuma m'asculţi şi mă zăreşti
Din patul plin de sânge al adormirii tale,
Dar eu aduc la groapa uitată de ceilalţi
Cu lacrime părerea de rău, suspin, durerea
Cui fuse slugă dreaptă şi credincios amic.

Amic, da, ca şi fiu-ţi. In Curtea ta bogată
Eu fiu îţi eram ţie şi tu-mi erai ca tată.
Ca un frate mai mare eram fiilor tăi.
O cât mă mişcă astăzi această amintire!
Mi-e cald obrazul încă de sărutarea ce
Mi-ai dat-o cu iubire în ceasul despărţirii.

Şi, cum iubeai, o Doamne, cântarea-mi de poet,
Nu poate să rămâie mut astăzi glasul mieu.
C'o vie amintire îmbălsăma-voiu trupul,
Ca marmora cea albă de geniu lucrată,
Indoliata-mi muză, bocind la capul tău,
Va arăta mormântu-ţi acelor ce-or veni.

Nu crede că voiu pune iperbolă în versu-mi
Ce trebue să-ţi fie un nimb nemuritor.
Destul de 'naltă-i fruntea ca să n'o mai ridic.
Şi-apoi mormântul este un templu de mistere
Şi adevărul singur, dreptatea austèră
Au dreptul să lucească în el ca lămpi de aur.

Să-ți fie bună pacea în țărâna străină,
Să fie mai ușoară decât fiind tu viu,
Să dea oaselor tale tot ce-ai cerut: uitarea,
Uitarea mișeliei și-a nerecunoștinții
Ce ți-a adus insulta pân' și 'n singurătatea
In care se-astrucase bietul cap obosit.

Iar țara însăși apare astfel unei amintiri adânc înduioșate:

Nu'i mai vedea tot ceea ce-ți fuse bucurie:
Acel cer plin de stele, de ochiul se 'nneca,
Și horele voioase a' gloatei adunate,
In care-ai vrut ca nimeni să nu mai fie rob,
Și oceanul verde al țărnei din Moldova
Ce-și desfășoară valul de grâu și de porumb!

Nu'i mai vedea plăieșul ce vine dela munte.
Nici ochii de blândeță mândr' a femeilor,
Țiganii fără vatră mergând veșnic pe cale,
Țăranul ce se pleacă sub legile șerbiei,
Dar merge în opinca-i cu plete revărsate
Intocmai ca strămoșii supt Cèsarii romani!

Nu, nu, dar bucurie 'n odihna ta să aibi:
Acest popor de blândă putere, cum i-i stema,
Urmează brazda care cu trud'o ai croit,
Și Suveranii lumii îl judecă. Toți tac...
Iar, dacă poate dreptu-i va cântări puțin,
Nu-ți pese: conștiința lumii învinge soarta!

Și astăzi, pentru noi, «conștiința lumii va învinge soarta...»,

Rareori s'a vorbit astfel despre noi, şi poate că în Iaşi un colţ de loc ar putea să capete, în semn de recunoştinţă, numele lui Édouard Grenier.

18 Decemvrie.

IV

ROMÂNII IN POEZIA EUROPEANĂ: UN IMN ITALIAN DIN 1885

Pământul românesc şi oamenii lui au de sigur tot ce trebue ca să intereseze în chip deosebit pe un străin din ţeri unde natura n'a fost aşa de darnică sau unde dărnicia ei s'a revărsat numai în anume momente, pe când, aici, e muntele tot, afară de culmile veşnic albe de zăpadă, de adânciturile prin care se alcătuesc gheţurile, de coborîrea măreaţă a gheţarilor distrugători; aici e încântătoarea regiune a podgoriei muntene, bogată în livezi; aici e terenul de modâlci şi scufundături, bune pentru războaele de surprinderi, al Moldovei; aici e colţul de stepă sarmatică, eurasiatică, prelungit prin Bugeac în Covurlui, coborît în marea de ierburi a Bărăganului; aici faţa de rodnicie a şesului muntean se acopere de cele mai frumoase holde sau de giulgiul zăpezilor; aici, hrănită din râuri bune, amestecându-şi albastrul de supt munte cu huma ţarinelor, Dunărea trage o linie de despărţire care nu e pentru amintiri şi datini, nici pentru atingerile reciproce, ci pentru caracterele dominante a două lumi, de o esenţă deosebită, în ciuda

tracismului originar, a largii revărsări romane şi a atâtor factori comuni în vieaţa contemporană.

Iar, în ce priveşte pe oameni, ţărănimea aduce cultura ei cu milenare rădăcini, îndemânarea artistică a femeilor aşa de meştere la ţesut, împodobit şi înflorit, priceperea înnăscută a bărbatului la toate meşteşugurile unei bătrâne tehnice simple, darul de a povesti cu şart şi haz, poezia pe care fără a se gândi nu se poate să nu o amestece neamul în orice cugetă, simte şi face, omenia aleasă, politeţa distinsă în legătura cu oricine-i răsare în cale, alături cu vijelioasa pornire contra oricui îşi îngădue să-l incalce acasă la dânsul. Deasupra, intelectuali îngăduitori şi o fină clasă boierească. Intr'o astfel de atmosferă unică, vizitatorul se simte răpede legat, şi mulţi şi rămân, nu numai pentru nesfârşitele posibilităţi de a câştiga şi de a trăi mai larg şi mai uşor, dar şi pentrucă e aici un farmec care momeşte şi reţine.

Atâţia călători ni-au consacrat pagine de simpatie reală şi chiar de înţelegere adevărată. In toate literaturile în proză, sânt pagine închinate nouă, în care, lângă critica, nu totdeauna îndreptăţită, venită dela oameni deprinşi a trăi în cu totul alte împrejurări, sânt şi cuvinte de laudă cu simplitate cântărită, care alcătuesc mângâierea noastră pentru multele nedreptăţi ce am suferit, pentru insultele aruncate asupra noastră.

Dar şi poezia neamurilor s'a oprit din când în când asupra noastră, şi poate fi plăcută ascultătorilor şi această interpretare poetică a ceea ce e permanent şi a ceea ce, în desfăşurarea vremilor, a fost trecător aice la noi.

Deocamdată, — căci am de gând să caut asemenea răsunete ale firii şi vieţii noastre şi în alte literaturi, — vreau să arăt cum au cântat despre noi popoarele care vin din acelaşi trunchiu latin şi care vorbesc limbi asămănătoare.

Voiu putea astfel să vă aduc înainte, odată cu analiza admirabilului volum pe care ni-l consacra, la 1856, Englezul Henry Stanley, membru al Parlamentului, în «Antologia Românească», o serie de reuşite traduceri din literatura romantică a noastră, şi alte asemenea mărturisiri de înţelegere şi iubire. In astă seară va fi vorba numai de un ecou italian a ce am fost noi în vremea de prefacere de pe la jumătatea secolului al XIX-lea, epocă de mari speranţe şi de frumoase visuri, a căror înţelegere a trecut fără greutate şi asupra cercetătorilor străini, cu sau fără o stăruinţă sau o orientare măcar din practica noastră.

Prea departe de noi, cântăreţii italieni mai vechi nu ni-au dat nimic pe care să-l putem pune alături cu multele şi plinele de simpatie pagine ale prozei care în aceeaşi ţară ne-au fost închinate. Nu cunoaştem cântece despre România până după 1850, şi e puţin probabil că o căutare mai stăruitoare va ajunge vreodată să le descopere. Cu atât mai vrednic de atenţie e poemul asupra căruia vreau să vorbesc.

La 1885 isprăvisem cu ultimele urmări diplomatice în legătură cu războiul nostru de neatârnare, biruind unele piedeci ale neînţelegerii, ale răutăţii sau numai ale intereselor opuse. Franţa se ţinuse la o parte de truda unei naţii latine care făcuse păcatul de a chema ca Domn

pe un Hohenzollern, fie şi unul dela Rin, catolic, având prin tată ca şi prin mamă sânge latin şi adus ca protejat al însuşi Impăratului Napoleon al III-lea. Germania lui Bismarck răspingea din trufie şi pentru meschine socoteli de tarabă o ţară care totuşi era guvernată de acel prinţ din dinastia prusiană. Cum se refuzau drepturi Evreilor, nu ne putea copleşi de simpatie Anglia condusă de Beaconsfield-Disraeli. Rusia, privindu-ne ca pe nişte nerecunoscători, ne despoia de Basarabia meridională. O singură simpatie rămânea, şi, cu toate divergenţele în chestia evreiască, ea nu ni-a lipsit: a Italiei, care-şi amintea de vremea când, supt presidenţia lui Mazzini, Români şi Italieni lucrau, şi prin conspiraţii, pentru a-şi clădi patria viitorului.

In această atmosferă cineva despre care ni s'a spus că ar fi trăind încă, foarte bătrân, la Roma, d-l Severino Attili, se pare un fost elev al lui Canini, statornicul prieten şi bun cunoscător din Veneţia, îndreptă un imn României.

E vorba întâiu de admirabila rezistenţă românească de-alungul secolelor, — moştenire de dârzenie romană, care a putut să înfrunte

...insulta grosolană
A celor cari-atâtea veacuri ne-au pus supt jug.

Sau, în alte cuvinte:

Puterea, şi mai rară, ce este-a înfrunta
Senini, mucenicia de ani fără de număr,

Poetul se oprește la «zidurile» vestite:

> De la Traian, clădite cu mână de cohorte.

La vederea ruinelor, trecutul glorios învie, și iarăși acvila străbună zboară deasupra câmpiilor acuma liberate:

> ...Vechiul Dac iar se zbate 'n piept,
> Și raze glorioase în ochi s'aprind din nou.

Aceasta e taina păstrării românești:

> ...Nația cu mândră simțire de Roman,
> Deși supusă încă și'n vreme de robie,
> Păstră și'n graiu, în faptă, în datini pe cei vechi.

Dar prezentul însuși are un neînvins farmec pentru cel ce pare a ne fi cercetat acasă. Iată mulțimea din «cutare sătuc sărac», adunată în așteptarea «smeritului lăutar»:

> Și'n sunetul de coarde, în șuierul de naiu,
> Incep să salte 'n ritmul străvechiu sprintene fete
> Cu șoldurile pline și 'n ochi cu foc nestins,
> Și strâns le țin de mână flăcăi bruni cu lungi plete.

Ceremoniile poporane ale nunții nu lipsesc nici ele, cu pețitorii purtând steagul, cu orațiile preamărind frumoasa cerboaică ascunsă:

> ...Sfioasa ciută ieșită din păduri
> Cu ochi de șoim și părul cel lung furat din soare.

Toate datinele și superstițiile nunții sânt zugrăvite de un adevărat și bine informat cercetător.

Istoria noastră e cunoscută şi ea cui pomeneşte în treacăt pe Ştefan-cel-Mare şi Mihai.

Epoca decadenţei e deplânsă: cu o boierime servită de Ţigani, cu Domnul preocupat numai de dăjdii şi chiar:

...umbra 'nșelătoare a bunului Muscal.

Aşa i se pare a fi până la războiul Crimeii, când:

Trei neamuri mari veniră să-l scoată din durere.

Adresându-se către acest frate chemat la o vieaţă nouă, el cântă:

Și ți-a fost dat atunce și ție, Românie,
Să vezi cum steaua veche în cer s'a ridicat,
Sortindu-ți învierea...

Dar două renaşteri stau alături în acel fericit moment: pentru Italia însăşi sânt zilele dela Magenta şi dela San-Martino:

Așa, Dacie veche și soră italiană,
Te-ai pus pe drum atuncea alăturea de noi.

Plevna se aşează alături de numele noii glorii a poporului Italiei, şi «străinul mândru» care s'a făcut astfel rege îşi capătă partea în această entuziastă recunoaştere:

Al nostru Carol însuși, luptând, își câștiga
Supt gloanțe dreptul sacru de-a se numi Român.

Bucuria noastră află un ecou simpatic la cântărețul italian:

O, Bucureşti, ce mândru răsună glas de trâmbiți
Sunând a biruință, şi strigăt ascuțit
Aclamă pe aceia ce vin cu steagul sus.

Şi era cea nouă de muncă organisată se va deschide:

Acuma, stând în scaun de liberă putere,
De țară suverană, o, fică demn' a Romei,
O operă de fapte frumoase iar te vrea.

Pentru aceasta e nevoie de unire a tuturora, şi el o cere cu încredere:

Aveți inima blândă ca noi şi nu ucideți
Cu dreptul frați ai noştri în inimi şi în minți.

Ar fi vrut să spue acestea în limba lui Ovidiu exilatul, în magnifica latină, dar graiul dulce al lui Dante va ajunge şi el nu va peri:

Ci, cum în Oceanul ce-l sfâşie furtuni,
Şi unda mititică îşi află loc în marea
Invârtejire care se pierde 'n infinit,
Aşa în nesfârşirea iubirii noastre, glasu-mi!

Acest glas de iubire, prietene italian, nu s'a pierdut. Il opunem acelora cari, în vremuri vitrege, când prietenul trece drept duşman şi câte un duşman drept prieten, n'au sentimentele de care pentru noi, cei de departe, ai fost însuflețit.

4 Decemvrie.

V

IN AMINTIREA ZILEI DE 24 IANUARIE 1859

Optzeci de ani se vor împlini în curând dela fericitul act, plin de minunate urmări, la care nu s'au gândit însă decât foarte puţini dintre oamenii dela 1859, al Unirii Moldovei cu Muntenia.

Asupra lui ne putem opri în fiecare an fiindcă necontenit, potrivit cu împrejurările noi, el ni dă învăţături; atâtea lucruri de azi, care ni par neplăcut sau dureros de neînţeles, capătă lămurirea lor în lumina celor care s'au făcut atunci de o generaţie de oameni, de boieri şi intelectuali, de boieri cari ştiuseră să fie primii intelectuali ai naţiei, cari fără îndoială reprezintau, înaintea despărţirii în partide, pornite unele împotriva altora, o mare solidaritate morală, singura putere pe care se poate întemeia viitorul naţional.

Ce a fost puţin înainte de Unire, nu ca fapte, pe care le ştie, e presupus că le ştie, oricine, — şi cel ce n'a ascultat lecţii de istoria Românilor să facă bine să le înveţe! —, ci ca stare de spirit, căci, totdeauna, ceea ce hotărăşte asupra felului cum vor fi faptele, e acela cum se găseşte sufletul unei societăţi?

Au fost, de sigur, nu în Muntenia, în «România», cum se zicea atunci, care ştia că va trage folos material din actul Unirii, şi oameni cari nu voiau confundarea micii lor ţeri în ţara cea mare. Şi aici, tocmai în acea lumină, de care vorbiam, a vremilor mai noi, să stăm o clipă pentru a-i judeca din nou, altfel de cum i-a judecat vremea lor şi de cum a rămas până azi chipul de a-i judeca.

Nimeni nu s'a gândit că în patria mai mare îşi va pierde rosturi pe care le avea în cea mică, nimeni, măsurându-se cu zări mai largi, nu s'a simţit prea mic şi a vrut deci să tragă perdeaua până unde mergea puterea lui. Nu, nu, aceasta n'au făcut neunioniştii moldoveni dela 1859. Ci-i îndemna pe dânşii un nobil sentiment, pe care nu-l corectaseră de ajuns,— cu toate că, de sigur, erau oameni inteligenţi şi culţi —, căci totul, binele şi răul, se mărgeneşte la această clasă de intelectuali în rangurile de sus,— raţiunea.

Se publicaseră de curând, de abia câţiva ani, cronicile Moldovei, de acel mare între cei mari, căruia astăzi ar fi trebuit să i se pue un mănunchiu de flori proaspete la monumentul său de aici şi altul la săracul său mormânt dela Iaşi, Mihail Kogălniceanu. Răsărise o întreagă lume, pe care n'o făcuseră cunoscută, după îngustele programe şcolare de atunci, nici cărţile de şcoală, o întreagă lume de aprigi, harnici şi, de atâtea ori, adânc duioşi Moldoveni. Domni cu steaua biruinţii în frunte, credincioşi boieri în ceasurile mari şi grele, mulţimi devotate gata să alerge cu ce găseau supt mână în ajutorul căpeteniilor fireşti ale lor. Era acolo atâta freamăt de

oaste, era atâta senină dreptate în Divanurile Domniei, era atâta trudă pentru a păstra mărunta moşie creştină, erau atâtea calde lacrimi amare, curse de-a lungul veacurilor pe obrazurile mâncate acum de ţărna cimitirelor, a bisericilor şi a câmpiilor de luptă! Această Moldovă guvernată de sine —, băgaţi de samă, nu supusă cândva străinului —, era una din marile creaţiuni ale poporului românesc, din glorioasele lui ctitorii, era unul din rezultatele fireşti ale unei lungi desvoltări organice. Asupra unor astfel de fiinţi politice, pline de o vieaţă morală cu lung trecut istoric propriu, se poate plânge, iar nu asupra unor forme, de oricât de largă dăinuire, pe care le-a făcut numai străinul cotropitor peste o vieaţă românească, oricât de puternică şi de interesantă, dar care n'a putut niciodată să lupte supt steagurile ei proprii.

Căpetenia de împotrivire n'a fost un om politic, care să se simtă în primejdie de a fi desbrăcat de drepturile sale din casa de sine stătătoare, ci cântăreţul vremilor lui Ştefan-cel-Mare, autorul dramei *Mihu*, înfăţişătorul luptelor biruitoare ale unei Moldove neajutate, ba adese ori, de nevoie, chiar trădate de sora ei de peste Milcov. Nicolae Istrati, înaintaşul entusiastului naţionalist care a fost doctorul cu acest nume, era un mare binefăcător cultural pentru Moldovenii lui, cărora pe moşia-i de boier li-a întemeiat şcoală şi i-a făcut să simtă frumuseţa culturii româneşti. Iar, când ceea ce credea el că poate să păstreze viu s'a prăbuşit prin logica desfăşurării naţionale, el n'a scos un singur cuvânt de protestare şi, dându-şi samă sau ba că a greşit, s'a ţinut, ca repre-

zintant onest al unei cause învinse, la o parte de mersul firesc al împrejurărilor în România unită.

Au mai fost însă şi alţii, cari, şi după 1859, ba chiar multă, foarte multă vreme după aceasta, nu s'au împăcat cu ideea dispariţiei Moldovei lor.

Nici aceştia n'o făceau pentrucă personal s'ar fi simţit părăsiţi sau pentrucă noua ţară cerea oameni mai mari decât ai fiecărui colţişor din ţara cea mică. Mişcarea separatistă dela 1866, la care au participat şi mulţi oameni foarte cum se cade, are o altă origine, şi decât aceea a uneltirilor pentru a ridica în Scaunul stăpânirii pe ciudatul mare boier Nicolae Roznovanu, care nu se distinsese prin nimic. Mitropolitul Calinic Miclescu nu era dintre aceia cari să poată fi câştigaţi printr'o intrigă: era prea inteligent, prea cult, prea boier pentru aceasta şi, în situaţia pe care o dobândise şi care l-a dus dela sine la rangul suprem de primat al României, el nu mai avea nimica de râvnit, cum, de altfel, n'avea de plătit nicio jignire. Nu era nici părerea de rău pentru decăderea, nu a Moldovei întregi, căci nu era casul, dar a frumoasei capitale domneşti a Iaşului, a cărui stare tot mai tristă a fost determinată, nu de o prigonire bucureşteană, de un egoism centralist, ci de două alte motive care se pot corecta şi astăzi: părăsirea de boierimea, sărăcită, a Moldovei, a vetrei lui strămoşeşti, unde oricum trebuiau să-şi păstreze un nobil sălaş, înstrăinat astăzi, şi, al doilea, pierderea, prin imigrări străine, a caracterului naţional, care trebue afirmat cu orice preţ alături, într'un Iaşi nou, alături de imensul ghetto în care s'a prefăcut cetatea lui Ştefan-cel-Mare.

Dar, dacă s'a mers până la procesiunea plecată dela Mitropolie, după vechea datină, cu Vlădica în frunte, şi la o adevărată luptă cu armata, cu acel regiment muntean care a făcut uz de arme şi s'a vărsat destul sânge, era pentru altceva: pentru detronarea lui Vodă-Cuza, care era pentru Moldova jertfită o mândrie şi o mângâere. Acea zi tristă dela Iaşi reprezintă astfel pedeapsa pentru noaptea din Februar a aceluiaşi an, şi a fost un mare act de curaj că, peste călcarea de jurământ a unui ofiţer moldovean, un om politic din Moldova, Lascăr Catargiu, regent, a îndrăznit, cu primejdia pierderii oricăror simpatii moldoveneşti, să apere şi cu puşca unitatea naţională care abia se înfăptuise.

Şi, după tot ce a putut să lase în suflete un astfel de tragic moment, faţă de Bucureşti, dacă nu faţă de toată lumea românească dela Miazăzi, a continuat o atitudine de împotrivire căreia în tinereţa mea i-am fost martur şi eu. Se evita drumul la Capitala cea nouă şi, dacă n'ar fi fost acolo un singur Parlament, călătoria ar fi fost şi mai rară. Oameni culţi n'o cunoşteau încă. Antipatia era însă mai puternică la femei, şi la spiritele cele mai culte şi cele mai nobile. E adevărat că şi mijloacele de comunicaţie au fost o bucată de vreme foarte grele.

Dar acestea toate s'au dus încetul cu încetul, când alte generaţii au răsărit, care nu cunoşteau trecutul. A influenţat şi aceea că Moldova nu şi-a păstrat o presă românească a ei, care să-i reprezinte punctul de vedere, fiţuicile de azi, redactate de străini, fiind o adevărată ruşine. Administraţia a întrebuinţat elemente care n'a-

veau legătură cu locul unde se născuse fiecare, şi nu-mi aduc aminte ca vre odată un Moldovean să se fi ridicat împotriva unui funcţionar pentrucă nu era născut în Moldova. Profesori munteni n'am avut eu, nici în licee, nici la Universitate, până la un Stelian şi un Tanoviceanu, prin 1890, amândoi foarte respectaţi şi iubiţi, dar eu am învăţat la Botoşani şi cu doi Ardeleni: Marcian şi Grigore Băleanu, acesta trecut şi prin Bucovina, un Ardelean, Suciu, fiind profesorul de drept roman la înalta şcoală ieşeană şi literatura românească fiind predată, ca suplinitor, de Ardeleanul Aron Densusianu, mândră figură de tenacitate romană, căruia-i era încredinţat cultul latinităţii prin catedra sa însăşi. Nu mai vorbesc de ofiţerii munteni primiţi cu cea mai frăţească simpatie şi ale căror răni căpătate în războiul de independenţă au fost îngrijite cu cea mai mare dragoste în colţuri de provincie românească, precum am văzut-o însumi cu căpitanul infirm Dumitrescu, vecin iubit al căsuţei noastre din Botoşani.

Aşa a fost atunci, şi e bine s'o ştie orice urs de bârlog, care nu se lasă tras afară ori care ar dori ca totul să fie tras la bârlogul lui. Iar, dacă n'a fost entuziasmul dela alte popoare pentru actul Unirii, dacă n'a avut răsunetul cunoscut în literatură, e pentrucă el nu ieşise dintr'un mare sacrificiu de sânge al neamului.

Când, ca pentru marea Unire de eri, acest sânge a curs în şiroae, şi mai condamnabil e oricine îl uită de a doua zi.

24 Ianuarie 1937.

VI

CARACTERISTICA LUI ŞTEFAN-CEL-MARE

(DIN ISTORIA ROMÂNILOR, vol. IV)

Apoi Ştefan îşi aşternu de moarte şi trecu la cele veşnice în ziua de 2 Iulie din acel an 1504, început, spune cronica, prin prevestirea unei grozave ierni, după care veniră « ploi mari şi vărsări de ape şi potoape ».

Pe lespedea frumoasă dela Putna, şie însuşi de mult gătită, urmaşii nu găsiră vremea să umple locurile goale pentru anul, luna şi ziua sfârşitului.

Fusese înainte de toate un ziditor de ţară. Găsise anarhie, cu patimi care răsăreau în fiecare moment şi pe care nicio vărsare de sânge, fie şi a celui mai scump, nu le putea potoli, şi lăsa o boierime împăcată cu sine şi ascultătoare de Domn, în care cu bunăcuviinţă tinerii veneau să icie pe urmă locul bătrânilor cari se duceau. Boierimea în care nu mai era vechiul spirit maramureşan de oameni nestăpâniţi, gata de orice încăierare şi uşuratec trecând dela o ascultare la alta, privind, din tată în fiu, ţara, nu numai ca o moşie, ci şi ca o pradă. Se crease acum o altă lume, care nu-şi mai amintea nesiguranţele, capriciile, desele răsturnări, fărădelegile nepedep-

site şi omorurile în serie dela început. Alexandru-cel-Bun părea înviat, cu aceeaşi sigură statornicie şi înţelepciune, dar cu un braţ mult mai greu, pentru oricine-i sta în cale.

N'a venit anume ca să facă războaie. Ele i s'au impus. Numai gata de luptă putea să se facă respectat, şi biruinţa aproape sigură era singura chezăşie faţă de vecinii lacomi, gata să se arunce la cel dintâi semn de slăbiciune. Dela început şi-a făcut o oaste şi, după cele mai grele încercări, a înnoit-o.

A fost bun creştin prin faptă în faţa câte unui contemporan ca Vlad Călugărul, care era astfel prin credinţă numai. S'a umplut şi împodobit Moldova de bisericile pomenirilor de înaintaşi şi amintirilor de propriile biruinţi: la mănăstiri, ca Putna, Voroneţul, Neamţul, în forma cea nouă, cu mult cea mai largă, adăugându-se ctitoriile boierilor, şi în oraşe unde din când în când răsărea Domnul împărţitor de dreptate, deşi hrisoavele se scriau mai mult, după aceea, la Suceava.

Dar nu era de ajuns să fie cineva un bun creştin pentru a fi, când el jignea ţara, la adăpostul acestui greu buzdugan.

Simţul neamului l-a avut în suflet şi mai ales fiinţa lui întreagă a trăit în el. Dar faţă de Românii din jos el a avut întâi numai legătură personală cu Vlad-Vodă, pentru ca îndată grija-i de căpetenie în această parte, după luarea Chiliei, să fie a gospodarului care nu sufere ca în faţa casei sale să fie cine poate să-l întreacă după aceleaşi câştiguri.

Dar, adesea biruitor asupra unor Domni « băsărăbeşti » sau « munteni », cari-l primejduiau prin ei înşişi sau prin

legăturile cu Turcii, n'a crezut că-şi mai poate adăugi încă o ţară. Aceasta pentrucă în socotelile pe care i se sprijinea cugetarea, aceea era altă moşie, şi alţii aveau asupra ei dreptul.

Faţă de contemporanii săi din creştinătate, a fost nesfârşit superior, deşi nu s'a făcut înfăţişat cu laurii Cesarilor pe frunte ca jumătate-Românul Corvin Matiaş. Avea mult mai multă pricepere decât acesta şi nu se lăsa ispitit de măririle care rătăcesc, nici îmbătat de laudele care se îngrămădesc asupra celor puternici. Casimir al Poloniei trebuia să-l desguste pentru greutatea cu care trecea la faptă, pentru uşurinţa cu care se lăsa încântat de formele goale, iar pe urmaşii lui i-a privit mai mult ca pe nişte copii nebunateci cari nu ştiau preţui comoara bătrâneţelor unui astfel de vecin.

De Ivan Muscalul, care râvnea norocul, sprijinit pe atâta înţelepciune, al Moldoveanului, nu s'a putut apropia; acela era mai aproape de un Han al Crimeii sau al Volgei decât de un cuviincios Domn român.

Turcii i se iviseră în faţă cu gloria cuceririi recente a cetăţii împărăteşti de un tânăr viteaz ca dânsul, care nu despreţuia pe creştini şi a căutat legături cu dânşii. Şi-a dat samă că, intrând în milenara tradiţie a Bizanţului, Mohammed al II-lea nu înţelegea a se aşeza ca stăpânitor de-a-dreptul pe malul stâng al Dunării, unde-i trebuia numai forma, formalitatea închinării şi plata tributului. Acelaşi tribut la nevoie îl arunca şi el în gura lupului.

Dar nu s'ar fi coborît, ca Domnii dela Munteni, până la actul călătoriei la Impăratul cel nou.

Acesta rămânea pentru el «păgânul» ca şi ceilalţi «Impăraţi» ai hordelor tătăreşti din Răsărit, de ale căror năvăliri prădalnice a ştiut să se păzească, altfel decât Polonia veşnic năvălită —, arsă şi însângerată.

Nu moştenise o luptă pentru cruce şi niciun sentiment de scârbă faţă de Necredincioşi. Răpede însă, fără să aibă ca îndemn ura, el a simţit lupta pentru cruce ca o datorie, şi datoria aceasta, în vremile când stătea mai bine cu ambiţiosul Mohammed, cu molâul Baiezid, n'a părăsit-o niciodată, ca linie hotărîtoare, îndată ce ţinta politică se ridica mai sus de nevoile momentului.

Trăia într'o vreme aprigă, în care sângele omenesc se vărsa larg. Nici el n'a fost zgârcit cu acela al duşmanilor, ba chiar de vreo două ori cu al boierilor săi. Dar încrederea lui era sigură şi, dela o vreme, ajutorul părintesc cald.

Dacă prin cavalerism se înţelege bravura dela Nicopole sau sfidarea sorţii dela Varna, el n'a fost, într'o epocă de cavalerism, un cavaler, dar, dacă un cavaler a fost Ioan Hunyadi, nimeni nu i-a fost mai asemenea dintre urmaşi decât Domnul Moldovei, prin buna pregătire, prin curajul de a înfrunta riscul, prin despreţul faţă de moarte, dar fără nimic din periculoasa pasiune a aventurii.

Era mai ales un suflet înfrăţit cu al mulţimilor neamului său, în care hotărau marile idei călăuzitoare, care ni-au fost sprijinul de-a-lungul veacurilor: moşie, moştenire, dreptate şi drept, pentru care era gata să se ia oricând.

Această însuşire de dreaptă cumpănă i-a cruţat nenorocirile care s'au abătut asupra atâtor cavaleri cari au deservit astfel causa căreia îi consacraseră vieaţa lor.

Marea virtute a rassei sale găsise în el cea mai deplină întrupare. Aceasta îl face mai rege decât regii şi, decât împăraţii vremii sale mai împărat.

Pentru partea cavalerească a fiinţii sale, pentru care mai ales se preţuiau atunci oamenii, a primit laude mari şi dela Papi şi dela scriitori deprinşi a imita frasele marilor Romani, cari însă aveau şi fapte de aceeaşi valoare, dar pentru partea cealaltă, pentru jertfirea a ceea ce personal i-ar fi adus şi o mai mare glorie, numai să nu i se vatăme ţara, pentru aceasta bătrânul răzeş supt căciulă de ostaş n'a căpătat decât recunoştinţa nemuritoare a neamului său, care, neputându-l sfinţi în biserică, l-a înălţat cu mult peste fiinţa omenească în necontenita, spornica poezie a legendei.

5 Fevruarie.

VII

O PRIETENĂ VECHE A NOASTRĂ: POETA MARIE NIZET

Intre cei cari ne-au înţeles şi ne-au iubit, — şi ei sânt aşa de puţini —, trebue să aşezăm şi pe o fată din Belgia care, acuma şaizeci de ani, a aflat de noi, întâmplător, la Paris, a simţit interes pentru un popor care tocmai căuta, cu armele în mână, să-şi recapete deplina libertate şi, ajungând a cunoaşte în ţară chiar vieaţa noastră socială, ni-a închinat un frumos volum de versuri, intitulat chiar *România*, cu subtitlul: «Chants de la Roumanie», şi un roman cu subiectul din acel moment, în care sânt fete frumoase din ale noastre, Ţigănci, Ruşi diabolici, şi ce a mai putut ea, săraca, să adauge la o intrigă grozavă şi copilărească.

Să ne oprim deci nu asupra celei uitate, căci n'a trezit niciodată o deosebită atenţie recunoscătoare sau măcar amabilă, ci asupra total necunoscutei, şi în toate timpurile, Marie Nizet, din ale cărei versuri am dat cândva două bucăţi ce ne privesc mai de aproape [1]).

---

[1]) In Calendarul «Neamului Românesc» pe 1917 (Iaşi).

Prefaţa însăşi a volumului de poezie din 1878 interesează. E scrisă după clausa despoietoare pentru noi a tratatului din Berlin care smulgea Basarabia-de-jos unor învingători şi unor aliaţi. Şi Belgiana scrie: « drepturi neţinute în samă, compensaţii de batjocură, iată ce ni oferă istoria anului de faţă, care a ratificat, prin tratatul dela Berlin, trădarea cea mai strigătoare (*insigne*), târgul cel mai ruşinos pe care acest secol a avut să-l înregistreze în analele sale: vorbim de retrocedarea Basarabiei ». Şi a semnala această infamie diplomatică, pe care o va corecta dreptatea imanentă, care nu doarme, i se pare acestui suflet simţitor cu atât mai necesar, cu cât « această nenorocită Românie are atâtea drepturi asupra simpatiilor noastre, ea căreia-i lipseşte numai liniştea şi o *administraţie mai cuminte* » —, această subliniare e a ei —, « pentru ca să-şi poată ţinea cu vrednicie rangul alături de Elveţia şi de Belgia ».

Nu ajunge numai atâta: ea face o asămănare între carecterul etnic al Românilor şi acela al naţiei sale înseşi, oprindu-se asupra împrejurărilor în care, de-a lungul veacurilor, au trăit Valahi şi Valoni, ai noştri şi ai ei: « Noi, Belgienii, ni facem o datorie să susţinem causa acestor Români, a căror istorie, prea necunoscută, înfăţişează atâtea puncte de asămănare cu a noastră, şi cari, de pe malurile Dunării, dau cu iubire numele de fraţi Valonilor ».

In versurile ei, îşi spune tinereţa: « Sânt o copilă (*une enfant*) care vrea, ca singură a ei glorie, să lege numele ei de al tău », « primind sfidările josnicilor tăi defăimători », între cari, la locul dintâiu, aşează pe

« Ţarii cari au fost nişte trădători ». « Pentru orice apăsaţi », de altfel, ea spune că « are o plângere prietenească ».

Cu politica lui Gorceacov, a lui Ignatiev şi a lui Alexandru al II-lea ea duce, încă înainte de fapta rea a hrăpirii, un războiu în numele acelui scump lucru de care azi multe popoare nu ştiu cum s'ar despărţi mai răpede, atunci când el n'a împiedecat niciodată ordinea, ci numai a aşezat-o în sfântul altar al conştiinţilor, care e libertatea.

« Impăratul « Slavilor » e prezintat, încă din Martie 1877, ca o întrupare a « şacalului muscălesc », comparaţie care corespunde cu ce spune istoria. Intr'o acţiune războinică din care noi ştim că n'a lipsit sinceritatea şi chiar o credinţă mistică, respectabilă chiar de aceia pe cari-i ameninţă şi-i fură, ea vede numai ipocrizia unui creştinism de suprafaţă. Deci ea preţueşte opunerea la trecerea fără condiţii a Prutului de către o Românie care *nu* e slavă.

Pentru a sprijini împotrivirea unui drept naţional, care nu se sufere călcat în picioare, ci cutează a sta în faţa puterilor imense ale celei mai întinse Impărăţii, care n'a ştiut niciodată ce este cruţarea celui slab, în casa lui însuşi, ea chiamă latinitatea, care avea cu totul alte lucruri în gând, afară de Italia care, în criza dela 1877-78, a dat cel mai sincer şi cel mai real sprijin României încercate şi ameninţate. Ba chiar « rassele de Nord, saxone sau germane », care au jurat odată să păstreze libertatea acestor Latini ai Dunării, sânt chemate, cu amintirea războiului Crimeii, să împiedece pe Ţarul

Alexandru de «a urma opera infamă a lui Nicolae». Polonia distrusă li poate servi ca învăţământ şi ca îndemn.

Dar, în această înţelegătoare dovadă de simpatie, nu lipseşte nici osânda asupra Monarhiei dualiste, cârmuită, adesea, în politica externă, de Unguri:

De teamă ca prin tine să nu li crească răul,
Românii nu cutează a te chema pe tine,
Aùstrie, căci Unguri, sălbateci, temniceri,
Ce sunt victima-ţi, însă şi-apăsători de neamuri,
Se lasă greu cu-acele nelegiuite drepturi
Pe-a' lor trei milioane.

E un articol de ziar în versuri, dar cu câtă sinceritate şi cu cât nobil entusiasm!

Şi povestea patimilor noastre în acei ani grei e urmărită lună de lună. Iată România părăsită de toţi aceia cari luaseră asupra lor, în numele unei zădarnice Europe, s'o apere. Iată întrarea Ruşilor în Moldova, vrăjindu-se groaza, în parte corespunzând cu adevărul, a vechii invazii:

Sânt zorii zilei sângerate:
Ei zboară drept către Bosfòr:
Suflarea lor vă va sfărma,

strigă ea Românilor, citând vechea zicală: «slut la Prut». Iată însă lagărul tinerei oştiri, în care se întâlnesc, în frăţească hotărîre de luptă, beizadeaua, elegantul din saloane şi ţeranul, temeiu al neamului: e una din cele mai frumoase bucăţi. Nu uită, cu cine ştie ce amintir

din Cartierul Latin al Parisului, pe care-l pomenește, nici pe studentul ușuratec și petrecător de acolo, pe care-l pecetluește versul aprig al lui Eminescu. Ar vrea să învie și vechiul dușman al Rusiei năvălitoare, Eliad, măreț glorificat, cu ale cărui fiice, Eufrosina și Virgilia, această străină, atât de legată de noi, a fost cândva prietenă. Și numele lui face să răsară pentru dânsa, din cărțile cetite, întreaga poveste a anului 1848, cu figuri eroice, ca a lui Magheru. Nu lipsește nici un cântec de luptă pentru Românii din Ardeal ridicați contra Ungurilor, și Iancu însuși face să-i fulgere din negurile trecutului spada, cu acest motto în românește: «La zece Unguri un Român»: un întreg poem, plin de mișcare și de avânt, cu o perfectă cunoaștere a împrejurărilor, care ar merita să ocupe pe unul din meșterii, mulți la număr, dar pierduți în zădărnicii și în păcate, prea adese ori, ai versului românesc, în stare să îmbrace orice gândire și orice sentiment. Se așează unul în fața altuia aliații prin fatalitatea împrejurărilor, în războiul contra Turciei: Românul și Rusul, unul reprezintant al unei aristocrații decăzute, celalt urmaș de țerani neliberi, — cu o tânguire asupra morților întinși de-a lungul câmpurilor de luptă.

Nu lipsesc cântece despre București, «princesă de teatru», «modernă Sodomă», cu dorința de a fi «Parisul Orientului», cu palate și colibe, cu praf și noroiu, cu imitarea Parisului și cu Dâmbovița, «murdară și fudulă», iar, în Iulie: «noroiul la picioare și florile pe cap», despre Oltul războinic, despre Dunărea crușită de sânge, și, prezintate deosebit de pitoresc, legende eroice de ostași în anul războiului de independență.

Incă o bucată de prefăcut în româneşte, ca şi vrăjirea, foarte izbutită, într'un cadru exotic, a vechiului « hospodar », sau chiar tânguirea, însufleţită de vechea ură a lui Eliad, a Fanariotului, deposedat acuma şi umilit. Şi întâlnirea lui Dimitrie Cantemir cu Ţarul Petru inspiră un poem. Legenda mamei lui Ştefan-cel-Mare o atrage. Este şi o fulgerătoare critică a boierilor infeudaţi străinătăţii, necunoscători ai unei literaturi în limba pe care n'o vorbesc, dar, alături, veselii oameni de muncă, ignoraţi şi batjocoriţi, « aceşti Latini neştiuţi luaţi drept Slavi, aceşti ţerani liberi socotiţi robi », şi cu ce ritm e descrisă hora!

Nu uită nici tragedia dorobanţului pe care dorul îl face să dezerteze.

Am dori să ştim mai mult despre aceea care, în August 1877, se înfăţişa, cu toată tinereţa ei, mărturisită, ca o străbătătoare, — dar tonul e al unui bărbat «pourchassé par l'exil », — a ţerilor celor mai depărtate, până în Egipt, India şi Brasilia. Dicţionarele scriitorilor nu ştiu de dânsa, dar în familia Eliad, aici, şi, în Belgia, la Goleştii rămaşi acolo, unul un scriitor, cealaltă o muzicantă, poate că se păstrează amintirea aceleia către care aşa de târziu se întoarce un gând de recunoştinţă.

19 Fevruarie.

VIII

CUM SE CREEAZĂ O STARE DE SPIRIT .

Orice se întâmplă într'o societate omenească vine din starea ei de spirit, din felul cum este alcătuirea ei sufletească în acel moment.

Dar aici trebue făcută o deosebire. Societatea reprezintă un popor sau o tovărăşie de popoare. Astfel ea are ceva sufleteşte permanent, care-i dă caracterul, care-i stabileşte valoarea, care-i face mândria sau o îndreaptă către peire. Afară de extraordinare sforţări ori de cele mai mari şi mai rare măsuri, acest fond nu poate fi biruit. El e zestrea, el e darul, el e nenorocirea şi el e osânda. Acoperit un moment, înşelat sau înspăimântat, el îşi revine şi domină şi mai departe, fiindcă el vine din tot ce a suferit şi a câştigat, din tot ce primeşte din mediul ei, din tot ce şi-a agonisit societatea.

Iată, eu cred cu toată puterea că însuşirile de temeiu ale acestui popor totuşi vor ieşi din nou la iveală, impunându-se spre onoarea lui. Atras în altă parte supt înrâuriri de care, supt aspectul lor general, mă voiu ocupa, el se va întoarce la aceste aşa de mari calităţi,

care sânt: măsura, stăpânirea de sine însuşi, armonia, respectul de sine şi de alţii, simţirea aleasă şi cruţarea simţirii altuia, înţelegerea pentru o idee care nu e a sa, bunătatea adâncă şi duioşia muiată în lacrimi, conştiinţa de drept pentru sine şi pentru alţii, religia legii şi cultul suprem al datoriei.

Dar peste acest fond se aştern stările de spirit trecătoare.

Acestea determină acte pe care oamenii cuminţi, aceia cari, având atâta experienţă a vieţii, sânt în stare să vadă măcar tot atâta şi în viitor, le răsping: ei se înspăimântă de anume fapte care iese din asemenea crize în vieaţa societăţii care, fără să-i întrebe pe aceşti oameni preţioşi, s'a dedat la o anume acţiune, şi atunci poate să se facă o greşeală, o mare greşeală. Greşeală şi în ce priveşte neatingerea ţintei urmărite şi greşeală şi în ce priveşte pierderea timpului, capital nepreţuit pe care niciun neam nu trebue să-l risipească, precum, în vieaţa sa mărgenită, nu trebue să-l risipească nici fiecare om îndeosebi.

Se răspunde la fapte prin fapte şi, într'o epocă revoluţionară sau măcar cu aplecări revoluţionare, la lovituri prin lovituri. Indiferent dacă e vorba de o lovitură fără forma legii sau de una care îmbracă formele legale, dar în fapt e tot un lucru material şi o pornire violentă, o agresiune.

Pe când ceea ce se cerea, ceea ce putea izbuti, ceea ce ar fi adus în adevăr folosul era suprimarea stării de spirit, stârpirea izvorului de unde au plecat apele năvălitoare, în loc ca înaintea năvălirii lor să se lucreze cu

prinderea apei în pumni pentru a o arunca alături sau să se recurgă fie şi la pompele cele mai perfecţionate. Ceea ce se cerea era însă schimbarea păturilor din care gâlgâe apa cea stricătoare, sau întrebuinţarea avântului lor, captat şi canalizat, pentru propriul bine. Căci, mai la urma urmei, orice energie a unei societăţi e o manifestare de vieaţă, şi e păcat să ne lipsim de dânsa, în credinţa că societatea cea mai fericită e aceea pe care am făcut-o ca una din acele clase idiotizate ale vechii pedagogii căreia nu i se cerea altceva decât mânile întinse pe bancă, ochii la profesor şi mintea la dracul ca să se poată căpăta prin atâta înţelepciune copilărească nota zece la purtare.

Pentru ca starea de spirit rea, — rea prin actele pe care le provoacă şi rea pentru că e împotriva fondului moral permanent al poporului —, să fie distrusă sau îndreptată încotro trebue, pentru ca, în loc de ape revărsate şi distrugătoare în calea lor, să îmbogăţească acelaşi curs larg al naţiei, trebue să se înţeleagă de unde vine şivoiul nenorocit al crizei naţionale.

El porneşte din multe izvoare torenţiale, care sperie la început prin năvala lor, dar n'au dăinuirea apelor largi şi sigure care se adună picătură cu picătură în afundurile pământului şi ajung dintr'un pârău nesigur la mânarea continuă a apelor fericite, răspânditoare de binefaceri în calea lui.

Popoarele împrumută. Succesul le ispiteşte, dar nu-şi dau samă de unde vine taina lui. Cutare naţie s'a refăcut minunat, a săvârşit lucruri care uimesc lumea: rănile i s'au închis, tulburarea s'a liniştit, realizări neobiş-

nuite se ivesc în fiecare zi. Şi atunci o privire răpede crede că a şi descoperit de unde pleacă toate aceste isprăvi: vede o haină, o disciplină ostăşească, o organizare, un şef a toate poruncitor, care sfarmă orice voinţă contrară. Hai să facem şi noi!

Uită-te mai bine şi iscodeşte mai serios! Vei vedea atunci ceea ce la început nu bănuiai. Că în adâncul sufletului său acel popor avea mijloace moştenite pe care nu le ai, tradiţii care nu se pot trece prin forme dela un neam la altul, energii lăsate de-a lungul veacurilor de oameni şi de lupte.

Pentru a birui imitaţia se poate întrebuinţa un singur lucru: trezirea şi întărirea conştiinţii de osebire, cultul propriei creaţiuni, al istoriei naţionale, al tradiţiei seculare. Observaţi cât de puţin înseamnă astăzi la noi aceste aşa de scumpe elemente ale unei vieţi sănătoase şi asigurate. Toţi aceşti maimuţăritori de lucruri străine, cari vorbesc de naţie şi de patrie, nu cunosc naţia lor şi patria în care s'au născut şi pe care au datoria s'o apere. Literatura, arta vreau să se rupă din trecut, istoria e o materie din şcoala secundară, ori un număr de examene de trecut, de studenţi bucheri, la un profesor care el însuşi poate fi numai un bucher.

Când ni vom da sama cu toţii că una e omul din Berlin sau din Roma şi alta, în tot cursul vremii, omul din Bucureşti sau din Iaşi, dela Cluj ori dela Chişinău, atunci se vor decolora toate cămăşile, se vor împrăştia toate trupele de asalt, se vor desface toate defilările şi vor cădea toate galoanele unei operete stropite din când în când şi cu sânge frăţesc.

Dar asemenea stări de spirit vin dintr'un desechilibru moral.

De unde vin ele? Din nepotrivire între ce poate cineva şi ce vrea.

Sânt vremi de ambiţii nebune. Se răstoarnă scara normală. In loc să se înceapă cu adunarea modestă a meritelor pentru a râvni pe baza lor conducerea, se cere conducerea fără să fie putinţa sau măcar hotărîrea de a îndreptăţi această suire, prin merite.

Intr'o lume aşezată şi ademenită, opinia publică sănătoasă întreabă pe oricine vrea să se suie în fruntea altora: ce a făcut, pe când, într'o lume zăpăcită şi răsturnată, se admiră, ca la un circ sau la o reprezintaţie de sport cutezător, îndrăzneala cu care se aruncă ambiţiosul către culmile cele mai înalte.

Deci ce trebue e restabilirea preţului drept: se dă fiecăruia, după sfânta dreptate, ce a dat el însuşi societăţii. Dar aceasta cere înlăturarea oricării nedreptăţi, oricării favorizări şi oricării prigoniri în vieaţa publică.

Şi, în sfârşit, fără a ne opri la motive de mai mică însemnătate, stările de spirit trecătoare vin din magia periculoasă a cuvintelor care şi-au pierdut înţelesul şi ajung a fi lozinci nelămurite, în care se poate ascunde şi cel mai bolnav misticism.

Aceasta vine însă dintr'o rea literatură curentă, dintr'un scris nedisciplinat, lipsit de ordine şi de bun simţ.

Restabilirea nu poate veni decât din cultul statornic al literaturii sănătoase. Ea trebue să fie un element

esenţial al şcolii, o hrană de fiecare zi a societăţii şi o armă de Stat.

Astfel, peste însuşirile rele de astăzi, efect firesc al otrăvurilor nemistuite, ne vom întoarce la acel echilibru moral din care vin faptele ce asigură, întăresc şi înalţă o societate.

5 Martie.

IX

FORMULA REVIZIONISMULUI UNGAR

Acum câteva luni, am putut fără greutate să arăt aici cât de puțin întemeiate sânt pretențiile purtate pe la toate ușile și strigate din toate trâmbițile, îmbrăcate în toate hărțile și întrupate și în statui de piață publică ale castei nobiliare maghiare din Budapesta, de a reface, peste dreptul popoarelor care au suferit atâtea veacuri și au vărsat acum în urmă atâta sânge, un Stat apostolic, de simplă propagare a catolicismului contra păgânilor și shismaticilor, Stat a cărui noțiune nu se mai potrivește cu toate ideile, sentimentele și interesele de astăzi.

Acestei lămuriri, care a fost înfățișată și în câteva limbi de o largă răspândire, i-au urmat dovezile culese în hărți, în statistice, în mărturii din toate timpurile, din care cred că reiese cu toată evidența că neamul nostru e acolo, în Ardeal, în părțile așa-zise unguresti și Banat din cele mai vechi timpuri, că a fost totdeauna mai numeros decât conlocuitorii cari i s'au adaus cu vremea, prin strecurare, cucerire și colonizare, că el e așezat, ca băștinașii, în largi pânze neîntrerupte, pe când

ceilalţi apar numai ca nişte oaze larg sămănate, arătând foarte lesne împrejurările în care au putut să vie şi, în sfârşit, că el a meritat stima cui l-a cunoscut în munca, răbdarea, vitejia şi iubirea pentru frumos, că dreptatea lui, atâta timp călcată în picioare, s'a impus oricărui spirit drept, care a putut să-l cunoască acasă la dânsul.

Şeful guvernului italian, căruia-i era închinată cartea, publicată şi în limbile franceză, germană şi engleză, mi-a comunicat că a luat cunoştinţă de aceste dovezi şi, din Italia, ca şi de aiurea, mi-au venit dovezi de înţelegere şi preţioase aprobări.

Fireşte, nu-mi trecea prin minte ca grupul de cercetători istorici şi lingvistici, de publicişti şi de oameni politici, cari de ani de zile luptă pentru zădărnicia pe care ei o numesc revizuire fără războiu a hotarelor atribuite României la sfârşitul Marelui Războiu, se vor lăsa convinşi. Sprijinită pe falsificare, apărată prin artificii, servită de calomnii, cauza revizionistă nu poate fi părăsită de aceia cari unesc o patimă înfocată cu o completă lipsă de bună credinţă. Contra unor astfel de gânditori şi de luptători nu se pot hrăni iluzii de a-i face să revină chiar înaintea dovezilor celor mai hotărîtoare. Nu numai că se vor găsi noi argumente de aceeaşi valoare, pe care naivii sânt liberi să le creadă, dar, a doua zi după răspândirea lor, vechile falsificări şi vechile sofisme se vor aduce înainte ca şi cum nimic n'ar fi contribuit la dărâmarea lor.

Dar, până acum, n'am avut cunoştinţă de nicio împotrivire teoretică, fie şi venită din partea unor aşa-zişi oameni de ştiinţă vorbind numai în numele lor propriu.

Iată însă că, după o aşa de lungă tăcere, ziarul german din Budapesta care trecea şi trece încă drept oficiosul guvernului maghiar, «Pester Lloyd», dă un răspuns, asupra căruia face să ne oprim altfel deci decât într'o notiţă de revistă sau într'un articol de ziar.

E bine să ştim cu toţii nu numai ce se opune dreptăţii noastre, ci şi ce se propune şi astăzi, — cu toate sfaturile ce par a fi venit dela Berlin, nu ştiu dacă şi de la Roma —, pentru ca graniţile pe care le-am plătit aşa de scump să fie mutate spre a satisface prejudecăţi mucede şi a servi interesele apăsătoare ale unei oligarhii.

In partea întâia a răspunsului de care vreau să vorbesc, se caută a se slăbi argumentele ce am adus în acea broşură de apărare.

In ce priveşte hărţile, se pretinde că ele nu fac decât să pledeze contra afirmărilor noastre.

O observaţie preliminară e aceea că n'am prezintat hărţi de ale noastre şi de-ale prietenilor noştri, ci vechea hartă germană a lui Andree şi una, mai nouă, germană, din cea mai bună publicaţie periodică pentru geografie, din Germania, *Petermanns Mitteilungen*, apărută în timpul când noi eram încă neutri în timpul războiului. A le reproduce noi înseamnă a lua asupra noastră toate amănuntele ce se cuprind în ele.

Ce ar dovedi însă în folosul protivnicilor noştri aceste hărţi? Ele ar dovedi, ceea ce nu putem tăgădui, existenţa în Răsăritul Ardealului a marii insule secueşti, care prin felul cum se prezintă arată bine că n'are aceeaşi origine ca petele răsleţe în care trăiesc acei Unguri adevăraţi

cari au fost aduşi de-a lungul veacurilor pe cale oficială. Cercetătorii unguri chiar li caută o altă obârşie, şi nu e îndoială, pe de o parte, că avem a face cu nişte rămăşiţe ale altor popoare de rasă turcească, precum au fost Pecenegii, cari au primit apoi limba maghiară, şi, pe de alta, cu elemente slave şi româneşti care au fost încetul pe încetul, şi până în timpurile din urmă, desnaţionalizate fără a se putea distruge nici amintirile, nici legătura religioasă, nici rosturile de limbă, nici datinile, muzica, danţul, nici aspectul fizic, nici acest nume însuşi de Secui, la care ei arată că ţin aşa de mult. Nu pentru Secui se poate cere şi căpăta o rectificare de graniţă care, la celălalt capăt al Ardealului, e de fapt imposibilă.

Afară de aceasta, în Apus sânt unele colţuri însemnate cu colorile ungureşti. Nu voiu discuta dacă ele corespund adevărului, nici măcar dacă nu e vorba, cum cred, şi cum o dovedesc cercetările recente ale părintelui profesor Ştefan Manciulea, de aceeaşi operă de desnaţionalizare în dauna populaţiei româneşti, pe care o găsim aşa de numeroasă, cu formele ei proprii de organizare, în jurul Orăzii încă din adâncul secolului al XIII-lea. Graniţa firească a fost acolo Tisa, Românii fiind, cum o arată şi unele elemente de nomenclatură, şi pe celalt ţerm al apei. Ci voiu observa numai că o graniţă nu poate fi alcătuită din întrări şi ieşiri ca ale fiordurilor norvegiene, ci ea trebue să ofere o linie capabilă de a fi supraveghiată şi apărată, corespunzând şi unor cerinţi militare.

Autorul inspirat al articolului din « Pester Lloyd » nu e mulţămit nici cu statisticile. Cere să fie mai vechi

decât 1881, ceea ce n'ar fi în avantagiul tezei maghiare. Şi, părând a crede că eu primesc falsificaţiile statistice ale regimului trecut, mă întreabă de ce în ultimul timp se observă, — gândiţi-vă la invaziile funcţionarilor! —, o scădere a elementului românesc, al cărui spor statornic a fost observat însă de oricari cercetători. I s'ar putea obiecta foarte uşor că putem descoperi unele artificii de statistice şi înglobarea între Maghiari a oricui, de orice rasă, vorbea obişnuit, — sau era presupus a vorbi, — ungureşte. Şi apoi pe ce cale ar fi sporit Românii dela 1918 înainte, când în Regat numărul lor s'a menţinut cu aceeaşi creştere proporţională?

Nici mărturiile nu-i plac adversarului, şi Iosif al II-lea, de sigur nu un amic al nobilimii ungureşti, iese foarte rău din această discuţie, de şi el, care a fost de două ori în Ardeal, este unul din martorii de căpetenie.

Şi concluzia? Ea e deosebit de preţioasă, fiindcă-i prindem pe revizionişti cu vădirea limpede, bine determinată, a scopurilor lor, gata să arunce în foc, de hatârul unor nemeşi deposedaţi, lumea întreagă.

Se cer două lucruri, neted, fără nicio acoperire:

Schimbarea graniţei de Vest pentru mulţămirea populaţiei «ungureşti» de altă origine decât aceea a rasei maghiare în numele căreia se vorbeşte şi a întârziaţilor unei emigrări a funcţionarilor, care n'a luat proporţiile de care vorbeşte apărătorul foştilor cuceritori şi privilegiaţi.

Din frumoasa populaţie românească, moştenire a juziilor şi voevozilor adeveriţi prin documentele înseşi ale episcopiei orădane, n'avem nimic de cedat. Acolo

avem de reclamat pe ai noştri, răpiţi, ca şi Românii din Secuime, prin opera de vicleană sau violentă desnaţionalizare.

Iar, pentru rest, căci noi trebue să fim trimeşi dincolo de Carpaţi, se cere un Ardeal autonom.

Aşa ca un fel de Elveţie? Dar acolo cantoanele vechi, de temeiu, vin cu acelaşi drept, fără stăpâni şi fără robi, dintr'o lungă desvoltare organică, de caracter istoric. Acolo fiecare grup local e bine determinat şi e deprins a trăi de sine. Acolo n'a fost cucerirea unora de alţii, ci lupte comune contra feodalilor austrieci, izgoniţi. Acolo este aceeaşi esenţă morală, dând acelaşi patriotism. Dar îşi închipuie cineva un Ardeal autonom, cu urile cumplite din trecut, cu amintirile de libertate ale Românilor în aproape un sfert de secol, cu intrigile fireşti ale Ungariei vecine şi cu durerea României despoiate?

Am pus întrebarea. Cine-mi va putea da un răspuns?

19 Martie.

X

FUNDAŢIA ROMEI

Comemorarea Romei supt toate aspectele, pe care a întreprins-o Societatea de radio-difusiune, este îndeplinirea unei datorii elementare faţă de locul de unde au venit în mare parte înaintaşii noştri, pentru a se lega de vânjoasele rasse localnice, împlântate în pământul însuşi al acestei ţări, nu de veacuri, ci de mii de ani, dar în acelaşi timp şi mai ales recunoaşterea unui spirit care, peste tot ceea ce a putut să ni vină dela aceşti înaintaşi de o altă alcătuire sufletească şi de alte porniri în vederea mijloacelor de energie, izvorăşte pentru noi din acea Romă, care ne creşte din generaţie în generaţie, disciplinând gândirea şi îndemnând voinţa noastră, prin limpeziciunea minunată, prin armonia simplă, prin cumpănirea fiecărui cuvânt şi prin rotunjirea fiecărui sunet, însuşiri de căpetenie ale minunatei limbi latine, chiag între toate popoarele, de origini cât de amestecate, care şi până astăzi se împărtăşesc de aceleaşi admirabile daruri ale acestei tradiţii de limbă.

Ar fi de dorit ca aceea ce se aude aici din mai multe guri, fiecare vorbind în specialitatea sa, să fie adunat

şi păstrat într'o carte de o largă răspândire, care să poată exercita în chip statornic o înrâurire binefăcătoare asupra sufletelor şi să arăte încă o dată acelor cari nu ne înţeleg şi nu ne preţuesc, adecă nu ne preţuesc în de ajuns, pentrucă n'au ajuns să ne înţeleagă, cât de strânsă este legătura, pe care nimic n'o poate sfărâma, între noi şi acea ţară a tuturor darurilor şi a tuturor isprăvilor de-a lungul secolelor, care este Italia.

In acest fel iniţiativa de astăzi, pe care poate nu se va găsi nimeni, din cei chemaţi s'o facă, pentru a o semnala îndată Italienilor, e încă o dovadă de înţelegerea şi iubirea noastră pentru dânşii, ea se leagă de ceea ce se face, în largă înţelegere cu toate naţiunile lumii, la Roma însăşi, prin activitatea neobosită a unui om de bine şi a unui iubitor adânc inteligent al rassei sale, care a creat o societate de « studii romane », la care pot vorbi oameni de pretutindeni şi căreia am avut deosebita plăcere de a-i aduce o modestă contribuţie acum vreo doi ani de zile, arătând cât de mult sentimentul roman şi italian în acelaşi timp a trăit la noi şi cu ce adâncă socoteală şi strălucire literară a fost el întrupat în epoca romantică prin glorificări ale vechiului leagăn latin ca aceea a unui Gheorghe Asachi.

Mie mi-a căzut ca parte, fiind socotit ca istoric, titlu pe care nu înţeleg a-l păstra exclusiv şi pe care atâţia mi-l contestă, să vorbesc despre Fundaţia Romei. Aş fi preferat ca titlul să fi fost altul, anume: Originile Romei, punctul de plecare al întâii alcătuiri, păstorească, ameste-

cată cu îngrijirea unui restrâns ogor. Fiindcă această origine există, iar fundaţia Romei este un lucru târziu şi de închipuire, pe care-l voiu înfăţişa, dar, mai presus de toate, voiu căuta să-l lămuresc prin atmosfera altei epoci şi prin ambiţii care s'au trezit numai mai târziu şi care s'au cerut satisfăcute în domeniul îndepărtat al unor pretinse origini, care nu corespund nici cu logica lucrurilor, nici cu ceea ce au putut păstra izvoare vrednice de crezare.

Aceste origini au fost închipuite numai prin oamenii din vremea lui August, când se crea o altă conştiinţă romană decât cea, de caracter patriarhal, sau de formă luptătoare interioară, prin conflictul între patricieni şi plebei, a generaţiilor precedente, când se forma o limbă nu latină, ci romană, de caracter oficial, care trebuia răspândită pretutindeni, servind ca legătură între neamurile supuse, şi acea formă clasică pe care o întâlnim, sigură şi măreaţă, în inscripţiile răspândite pe toată întinderea Imperiului. Era o epocă de împăcare, de disciplinare şi de întemeiere, în care se dădea lui Virgiliu, care până atunci cântase din fluierul grecesc iubiri ale păstorilor sau prefăcuse din greceşte învăţături, cu titlul chiar grecesc, pentru cultivarea câmpului în alt fel decât cum obişnuiseră strămoșii de pe vremuri, sarcina de a scotoci prin superstiţiile poporului, prin amintirile nebănuite ce se păstrau în sufletul lui, prin ce putea să deie, cu glasurile ei nebănuite, însăși geografia istorică a pământului italian, în părţile Laţiului, şi, amestecându-le cu o mitologie greacă, înaintea căreia se închina cu respect şi admiraţie Roma, să facă, din materialul atât de superior

al geniului său, epopeea fundaţiei înseşi a societăţii romane. In această vreme, zic, era lucru firesc să se caute prin cele dintâi timpuri ale lucrului mare care ajunsese Roma ceva care să semene şi cu fabulele greceşti, dar mai ales cu acea sfântă tradiţie asiatică, adusă din Asia, care se datoreşte Etruscilor.

Da. Etruscii sânt cei cari au avut oraşe prin « fundaţie ». Străinii veniţi de pe alte plaiuri, pe uscat sau pe apă, căci în privinţa aceasta nu s'au lămurit deplin lucrurile până acum şi nu se vor putea lămuri niciodată, aceşti oameni cu o mentalitate aşa de deosebită de mentalitatea latină şi de tradiţia romană, care a ajuns să se ridice din nou la suprafaţă, peste aşa de multele împrumuturi făcute acestor alogeni, ei au fost aceia cari, cu formule arhaice vechi de multe veacuri, cu deprinderile acelea ieratice, n'au consimţit să locuiască altfel de cât în cetăţi care de pe urma îndeplinirii unui rit trebuiau să capete întâia lor alcătuire.

In această privinţă se poate pune în paralel ceea ce a fost adus de Etrusci prin această datină a oraşului încunjurat cu şanţ, având ziduri şi porţi, iar dincolo de dânsele o lume străină, neavând aceeaşi religie, neîmpărtăşindu-se de aceeaşi sfinţenie, aceia ce şi până astăzi pe pământul acesta românesc, unde au fost aduşi de vremuri, păstrează, cu o îndărătnicie care, ieşind la iveală, ne-a jignit nu o singură dată: Evreii, cari, cândva la Folticeni, dându-şi samă de ce înseamnă ca număr al populaţiei şi ca activitate în comerţ, au avut ideea de a cere unui primar care a admis prea uşor, ridicarea nu ştiu căror înjghebări de lemn, care trebuiau să însemne poarta oraşului încunjurat după datina asiatică.

Iată deci cum s'a alcătuit legenda sacră a Romei, căreia i s'a adaus şi o precizare cronologică, mulţămită căreia se învaţă în şcoli şi până acum, în şcolile noastre, după ce s'a învăţat în ceea ce s'ar putea numi învăţământul roman de odinioară, data de 753 a. Chr., asămănătoare şi aceasta, şi din cauza aceluiaşi împrumut dela Asiatici, cu precizarea, tot aşa de îndoielnică, încă mult mai îndoielnică, introdusă de Evrei, în ce priveşte data exactă când Dumnezeu a făcut pământul, fiind socotit şi el, Dumnezeu, tot ca un fundator după anumite rituri, cătând cu multă chibzuială să facă un lucru durabil, pe care rămâne să-l stăpânească de-a dreptul: 5508 fără greş, înainte de Naşterea Mântuitorului.

Da, acesta este înţelesul cronologiei «ab urbe condita», dela întemeierea oraşului prin excelenţă, a acestei forme care, şi după ce Romanii au ajuns să fie stăpâni pe o parte aşa de largă a lumii, rămâne ca o concepţie în stare să cuprindă oricât pământ, şi pământul întreg, întrat oarecum el însuşi într'o concepţie, minunată şi monstruos întinsă, a *urbei.*

Şi aş putea să adaug, în parenteză, că însuşi sensul acestui cuvânt *urbs* trebue căutat dincolo de noţiunile pe care a putut să le aibă simpla societate romană dela începuturile ei. Şi ea ne-ar trimete tot la acele împrumuturi dela un popor mult mai înaintat în cultură, care aducea cu dânsul atmosfera altui continent şi puncte de plecare cu totul deosebite de acelea ale societăţii romane însăşi.

Va trece multă vreme, și în cărțile de școală se vor păstra, pentru frumuseța lor nemeșteșugită, fabulele cu privire la Numitor și Amuliu, la Alba Longa, la Acca Laurentia, la cei doi copii părăsiți pe cari vine și-i hrănește lupoaica, la început un zeu ocrotitor, iar nu un animal de pădure, un zeu animal, asămănător cu zeii boi, și lei, și vulturi ai Egiptului, Haldeii și Asiriei, până la apariția umanității ariene, așa cum se înfățișează la Perși, fie și cu figura apolonică a regelui, purtând cele două rânduri de aripi, una către ceruri și cealaltă către fundul pământului. Se va mai vorbi multă vreme înaintea copiilor cari, prin poezia din sufletele lor, înțeleg foarte bine astfel de interpretări poetice, despre cei doi frați: Romulus și Remus, ale căror nume nu sânt altceva decât niște derivări din numele Romei înseși, cei doi gemeni fiind gemeni și în ce privește numele pe care le poartă, iar Romulus neînsemnând altceva decât Romanus, căci cele două sufixe sânt corespunzătoare, precum aiurea, în Sicilia, locuitorii barbari asupra cărora s'au întins în urmă Fenicienii și Grecii, așteptând dominația romană, se numeau, tot așa, și Siculi și Sicani.

Se vor înfiora de groaza sângelui răspândit de un frate din vinele altui frate acești copii, ascultând povestirea despre Remus, care a sărit peste zidurile sacre, pe care le-a spurcat, le-a profanat și care a ieșit prin urmare din vraja sfântă a cetății, a devenit astfel un păgân, care sfidează înțelesul superior și mistic al ființei cetății, și nu vor băga de samă că în fundul acestei narațiuni nu este altceva decât tot o amintire asiatică, prin Etrusci, aceea a lui Avel cel bun căzut jertfa urei

fratelui său Cain, deşi Avel, după o concepţie morală mai bună, nu este profanatorul pe care şi l-a închipuit noua legendă romană în ce priveşte pe sacrificatul Remus.

Dar, pentru oamenii cari cercetează izvoarele, pentru oamenii cari-şi dau samă de logica vieţii, pentru cei cari pot să să deslușească între ce împodobim noi în trecutul nostru, şi peste caracterul neîmpodobit, dar care vorbeşte aşa de înţeles inimilor noastre, şi între ce este rostul adevărat în desvoltarea societăţilor omeneşti, pentru toţi aceştia dispar în fum, ca nişte fantome uşoare, care nu se înalţă către ceruri, căci religiile asiatice nu tind către albastrul lui, ci se înfundă în întunerecul gropilor şi subsolurilor pline de morminte, toţi aceşti reprezintanţi închipuiţi ai unei Rome fundate pe datine străine.

Cum tot aşa dispare şi din conştiinţa oamenilor culţi în genere, nu numai a cercetătorilor şi învăţaţilor, şi toată seria de regi ai Romei, ale căror nume nu sânt altceva decât întrupări în silabe ale rosturilor care li se atribue: Numa Pompilius venind dela *nomos* grecesc, trecut prin Etrusci, care înseamnă lege, şi, în ce priveşte al doilea nume, dela acea pompă, de aceeaşi origine grecească, pe care au primit-o însă, au desvoltat-o şi în care s'au închis Etruscii. Ancus Martius aminteşte cu al doilea nume, cel dintâi însuşi fiind capabil de interpretare, pe zeul Marte, războinicul, precum Tullus Hostilius este, prin Hostilius al său, pe care noi l-am păstrat, dela «hostis»-oaste, inter-

pretarea aceleeaşi lupte cu duşmanii. Servius Tullius aminteşte pe acei străini, pe acei neliberi, pe acei şerbi, *servi*, din cari s'a făcut plebea şi faţă de cari acest rege a încercat cel dintâi pas prin aceea că a scos Roma din vechea alcătuire patriarhală de sânge, pentru a se face o împărţire a locuitorilor ca atari după alte rosturi decât această coborîre din strămoşi. Iar, la capăt, cei doi Tarquini nu reprezintă altceva, cum o arată numele lor, decât acea stăpânire prin Etrusci, care a ocupat atâta vreme din trecutul Romei, şi Roma cea nouă n'a vrut s'o recunoască, ci, dela Tarquini la Porsenna, a căutat să înşele pe urmaşi prin iluzia unei dinastii romane sau unui războiu purtat, ca în al doilea caz, pentru ca să se isprăvească prin biruinţa Romei.

Iată câte frumoase închipuiri sfărîmate, câte lucruri de tăiat pentru copiii cari trec examene înaintea unor profesori cari nu cetesc în deajuns şi cari nu sânt deprinşi să-şi părăsească ideile de tinereţă pentru ceea ce iese aşa de limpede din cercetarea izvoarelor şi a condiţiilor înseşi ale vieţii omeneşti.

Şi, în loc, ce punem?

Ceva foarte simplu, care se poate îmbrăca în puţine cuvinte, pentrucă nu este vorba de fapte istorice, ci de stări sociale. Numele Romei poate fi explicat în mai multe feluri, şi din această lămurire se pot scoate multe învăţăminte. Dar, dacă ia cineva în cercetare numele dealurilor, să zicem: munţilor, deşi nu sunt aşa de înalte aceste ridicări ale pământului pe care s'a întins Roma

mai târziu, va vedea Muntele Capului, Capitolinul, muntele celei dintâi rătăciri, după sensul verbului *palare*, Palatinul, muntele vechii rasse, Quirinalul, muntele celor veniţi pe urmă, Aventinul, muntele vrăjilor, Vaticanul, muntele unde se aruncau oalele sparte, Testaceus, muntele gardurilor de răchită, Viminalul, muntele cu templul zeului cu două feţe, Ianiculul, muntele cărămizilor, Lateranul, muntele înalt, Celiul, pe lângă vreo două-trei nume care se pot interpreta mai greu.

Geografia spune cuvântul, dar este, jos, şi un alt cuvânt. Cuvântul vieţii de astăzi, vieţii de ţăran care trăieşte şi până în această clipă în splendorile măreţe ale capitalei unei societăţi de o mare şi nobilă ambiţie: ţăranul cu viile, cu câmpii, cu păşunile lui, mai jos şi ţăranul cu oile. Ţărani de acelaşi vechiu şi bun neam. Urmaşi ai moşilor de odinioară, moşneni pe moşiile lor, aşa cum au fost strămoşii noştri. Fără Etrusci niciodată ei n'ar fi ieşit din ţărănime, la care, peste tot ce au dat Etruscii încetul cu încetul, în evul mediu prelungit, oarecum, până în zilele noastre, ei s'au întors prin voinţa nebiruită pe care orice rassă o aduce dela începuturile sale. Ţărani văcari şi ostaşi, plugari şi eroi, cu religia câmpului şi produselor lui, fără zei cu chip de om, fără ceremonii, fără rituri cu preoţii arvali ai ogorului, pe lângă Salienii cari danţează după rosturile asiatice întâlnite la dervişii învârtitori din timpurile noastre.

O Romă cu o literatură de folklor, care s'a împrăştiat înaintea soarelui clar al culturii elenice.

O Romă ale cării fundaţii sunt ca fundaţiile noastre. O Romă care trăieşte astăzi în condiţiile noastre de

vieaţă mai mult decât în gloria de mai târziu a Romei de acasă.

Iată puţinul ce-l pot aduce pentru lămurirea lucrurilor care stau să vă fie înfăţişate înaintea d-voastră.

Aprilie.

XI

MAREA,— CUM AM CUNOSCUT-O

Intr'unul din ciclurile alcătuite pentru luminarea publicului asupra unor anumite probleme bine definite, mi se cere să vorbesc despre Mare, subiect care va fi tratat şi de alţi vorbitori, fiecare din punctul de vedere al cunoştinţilor, al experienţei şi al dispoziţiilor sale.

Marea în sine o cunosc în multe, în foarte multe locuri, şi din vremuri foarte îndepărtate, din cei dintâi ani de tinereţă, când, fără a cunoaşte Marea care udă coastele noastre şi la cunoştinţa căreia am ajuns mai târziu numai, a trebuit să fac alte drumuri, în Apusul depărtat, unde, în locul apelor albastre ale Adriaticei şi Mediteranei, pe care am ajuns a le cunoaşte mai târziu, şi în locul Mării de oţel asupra căreia se coboară umbra întunecată a vechiului Pont, care udă Dobrogea noastră, am putut cunoaşte bucata de ocean care, despărţind Anglia de Franţa, îşi poartă apele neliniştite între cele două strâmtori care o închid. O Mare care şi-a pierdut caracterul de întindere, cu tot ceea ce poate da acest orizont celei mai largi închipuiri omeneşti, şi a ajuns să fie un fel de şuviţă comercială în care călătorii obosiţi de zbu-

ciumul des al valurilor nu fac decât să caute cu nerăbdare mijirea coastei înnegurate a Angliei.

Dar cea dintâi călătorie italiană şi altele care au urmat după dânsa m'au făcut să cunosc o altă Mare, — amândouă Mările aşa de deosebite în ce priveşte caracterul şi rostul lor, care mărgenesc ţărmurile Italiei.

Am văzut întâi Marea veneţiană, aşa de deosebită în fundul ei adânc de părţile apropiate din larga Mediterană, pe care voiu ajunge să le cunosc mai târziu. La Lido, care pe vremea aceea era o insulă pustie, cu câte o baracă de soldaţi şi câteva umile locuinţe de pescari, se putea vedea în voie, fără mărgenirea urîtelor coşmegi de astăzi, clădite pentru străinii din toate colţurile lumii, larga Adriatică pe care o biciuie adesea un rece vânt iute, venind din fundurile Istriei sau de pe malul, mărgenit şi el cu colţurate vârfuri, al Dalmaţiei. Dincoace de Lido, în regiunea lagunelor, era cu totul altceva: o mare ca un lac, pierzându-se până în mlăştinoasele întinderi ale lagunei moarte, dar un lac de un alt caracter decât acela care răsfrânge într'un luciu de cele mai multe ori neclintit frumuseţa cerurilor albastre: un lac viu, în necontenită mişcare, înnoindu-se, împrospătându-se, curăţindu-se, fiind ca pâlpâirea unei flăcări sau ca palpitaţiile trupului omenesc. Până în portul Veneţiei veneau dela Lido corăbii, care fuseseră precedate odinioară de cu totul altă putere maritimă, a liberei republici veneţiene, stăpână pe continentul din faţă şi pe depărtate insule răsăritene.

Aici, la Veneţia, Marea era în aierul însuşi al cetăţii: prin canalele lagunei ea aluneca pe lângă palatele acoperite cu verdele, aş zice, cristalin, ca de piatră scumpă,

al muşchiului lipit de marmoră. Marea era şi în aspectul cerului, aşa de schimbător dela o zi la alta, dela claritatea de cobalt a orizonturilor răsăritene până la turburea mijire a negurilor ce se ridică din mica dumbravă artificială a Grădinilor. Marea era în atmosfera sărată, era, cum se simte necontenit la Paris, contribuind la vioiciunea nervoasă, la îndemnul către creaţie, la împingerea către faptă a locuitorilor, în însăşi electricitatea acestui aier cu totul deosebit, care a făcut din Veneţieni, Italieni fără îndoială, dar şi urmaşi ai vechilor Eneţi ilirici, altceva decât tipul fizic chiar, dar mai ales moral, al Italianului.

Altă Mare, de partea cealaltă: larga Mediterană, care udă în acelaşi timp coastele binecuvântate ale Liguriei şi ale Franciei occidentale, care face cea mai mare frumuseţă a Cataloniei, care se coboară pe urmă până la stâncile aspre şi goale ale pustiului african, care se continuă dincolo de strâmtoarea Gibraltarului prin sierrele deşerte ale Spaniei.

Dela înălţimea Genovei, clădită ca o imensă cetate, ieşită pare-că din stânca dela temelie, această Mare se vede plină de painjenişul vaselor venite la harnicul oraş, care este unul din centrele de muncă şi din marile depozite de producţie ale Italiei. Ţărmul acesta însă îşi schimbă în fiecare moment caracterul.

După frumuseţa primitoare a Liguriei, se ajunge la lânceda regiune leneşă, nesănătoasă din faţa Toscanei, pentru ca într'un golf de raiu, acela dela Neapole, natura să adune toate farmecele ei, supt un cer deosebit de zâmbitor, care revarsă asupra tuturor sufletelor farmecul cu

totul particular al unei naturi idilice, în ciuda îngrămădirii aşa de dese a unei populaţii de caracter grecesc, arab şi oriental, al cării pitoresc este neasămuit.

Mi-a fost dat mult mai târziu să ajung a cunoaşte şi ţărmul Dalmaţiei. L-am luat de sus, acolo unde porneşte cu atâta putere vântul de Miazănoapte, zguduind corăbiile pe luciu şi dând brânci trecătorilor, cari se prind uneori de copaci şi de colţuri de stâncă. Ieşind din acel Quarnero, se strecoară apoi vasele printre multele insule de piatră, acoperite cu o vegetaţie meridională, care formează vechiul adăpost al piraţilor de odinioară, temuţi de Veneţia, la cari s'a adaos, într'un moment, contribuţia acelor Uscoci, Morlaci, cari fac parte din însăşi rassa noastră.

In faţă, splendorile civilizaţiei veneţiene răsăreau în bisericile, în palatele de odinioară, până la acel imens adăpost de retragere voită a lui Diocleţian, care, purtând numele palatului de odinioară, Spalato, Split pentru Slavi, este un oraş întreg.

Aici, coasta păstrează încă asprimea şi aminteşte luptele, prădăciunile, duşmăniile de odinioară.

Mai departe, ca şi pentru coasta tireniană a Italiei, de odată capriciul bucuros al naturii deschide pe neaşteptate un colţ de frumuseţă senină, supt un cer de o strălucire albastră aproape africană, ţărmul însuşi fiind acoperit cu ierburi aspre şi aruncând în sus copaci cu fructele dulci ale ţărilor toride. Ragusa, încunjurată de înaltele ei ziduri sure, cu porţi în al căror nume sună încă, pe vechea bază ilirică, armonioasele silabe greceşti, pare mai mult o insulă de sine stătătoare decât o pre-

lungire a acelui țărm balcanic, care se ridică pe urmă, printr'un părete de stâncă cenușie, goală, către cuibul de războinici al Muntenegrului, și, în preajma stâncilor albaneze în care se cuprinde aceeași vieață de pândă, de luptă și de jaf, de-a lungul veacurilor, Cattaro, o grămădire de case de piatră, stă în margenea unui golf, care, în mult mai mic și fără nimic din ceea ce oamenii au putut să adauge, ca frumuseța de artă, poate să se asemene cu mândreța golfului de Neapole.

Mai târziu, iată-mă pe valurile, totdeauna amenințătoare, de o severă strălucire metalică, de un albastru care pare neînsuflețit, al Mărilor nordice.

Trec prin insulele arhipelagului danez, mă opresc la adânciturile săpate în acest țărm îngust, care-și întinde țeapa către Nord, străbat până în regiunile bogate în lacuri, pe care trei sferturi de an le încunjură albul neatins al zăpezii, ce cuprinde vedenia de piatră masivă, severa civilizație politică luptătoare a capitalei Suediei.

Pe când, cu alt prilej, cu totul altă Mare, țărmul apusean al aceleiași peninsule scandinavice, coasta aceea care este apă și uscat, care este plutire și vieață țărănească prin nesfârșitele fiorduri ce întră în uscat și oarecum se încorporează într'ânsul, căci Marea, care l-a străbătut, ajunge oarecum să fie astfel roaba acelora în casa de piatră a cărora a voit să între. Abia se simte în depărtare întinderea nemărginită, plină de surprinderile furioase, a Oceanului, acoperind cu imensele lui volumuri de apă ceea ce a fost odinioară un întreg continent, bogățiile, care vor rămânea totdeauna neștiute,

ale Atlantidei, înnecată în adâncul veacurilor preistorice.

Oceanul acesta am ajuns a-l cunoaşte, nu prin contactul direct cu dânsul, ci, după acea neîndestulătoare iniţiere în caracterul lui care este strâmtoarea Mânecei, cu totul dominată de cele două maluri între care este închisă şi zugrumată, printr'o înceată trecere către Apus, către Apusul unei lumi noi, de-alungul coastelor cunoscute ale Italiei, cu strălucirea în noapte a farurilor răsleţe ale insulei Elba, cu amintirea lui Napoleon, cu vedenia, în lumina zilei următoare, a stâncii străbătute de peşteri militare şi umplute cu tunuri a Gibraltarului, cu depărtata întrezărire a unei Africe golaşe şi triste, apoi cu apariţia acelor răzleţe insule ale Azorelor, care par într'adevăr, cum li spune numele în limba stăpânilor portughezi: un stol de păsări, de acvile, care s'ar fi oprit din zborul lor şi ar fi încremenit pe suprafaţa valurilor.

Iar de acolo, zile întregi, cu izbucniri de furtună, cu prelingeri de spumă furioasă, cu tremurături şi gemete necontenite ale imensului vas, care, fără să-şi piardă linia, este totuşi la discreţia puterii veşnic neliniştite a valurilor, până la acea coastă de iarnă a Americei-de-Nord, unde, între vastul ocean şi între avântul nebun de cutezător al caselor, care, cu şasezeci de caturi, ţintesc către nori, se întinde haosul în continuă mişcare al unuia din porturile cele mai cercetate din lume, toată acea frământare de corăbii care aduc prosperitate Noului-York, vechii cetăţi olandeze, care a ajuns să fie centru al rassei anglo-saxone, atrăgând înlăuntrul ei pe veneticii tuturor neamurilor.

Dar, odată ce ai debarcat, Marea nu mai există, atât de mult piatra clădită, zvonul uman, svâcnirea luminii şi puterii electrice domină totuşi.

Şi, în sfârşit, o altă vedenie, cu a cării senină amintire încheiu, mi-a apărut înainte în acelaşi drum american, pe acea coastă a Pacificului, pe care am urmărit-o, fără altă mărgenire omenească decât a unor răsleţe locuinţe având în faţă insulele cumpărate de bogătaşi, cari, vânzând gumă de mestecat, doresc să apară şi ei ca un fel de Napoleoni în Elba lor americană. Am ajuns până la deschiderea meridională de orizonturi albastre la San-Francisco, până la acea Italie californiană, aşa de deosebită de vieaţă aspră pe care o mărgeneşte la Sud, şi care poartă în toate amănuntele clădirilor, în toate amintirile ei pitoreşti urma acelei dominaţii latine, care şi astăzi, cuprinzând şi acoperind, ascunzând puternica bază a rassei roşii, stăpâneşte Mexicul.

Şi tocmai târziu de tot, pe viziunea acelui ţărm al Dobrogii, pe care-l cunoaştem aşa de puţin şi care nu se cuprinde numai în iluzia de argint a Balcicului şi în pitorescul tataro-turcesc al unei biete rasse pe care astăzi o ia vântul, am ajuns să preţuesc, fireşte nu năvala de trivialitate şi de desmăţ a staţiunilor balneare, urîtă icoană a lipsei de pudoare în timpurile noastre, ci, în singurătatea dela Mangalia, frumuseţa serilor care isprăveşc în brumă uşoară, farmecul luminilor din fund, care îţi arată o lume în mers, surprinderea luminilor fugare dela luntrile pescarilor, cari-şi vrăjesc prin licărirea torţelor prada din adâncuri şi mai ales acel lucru de neuitat care este chemarea de dimineaţă, în faptul chiar al zilei

încă răcoroase, a luceafărului, care se ridică de odată în fundul cerului vioriu, şi este ca o trezire la vieaţa cea nouă, ce trebue să înceapă pentru locuitorii adâncului de apă, ca şi pentru acei cari, astăzi, pe ruinele cetăţilor elenice, duc numai rămăşiţa tristă şi vulgară a unei civilizaţii pe care noi până astăzi n'am ştiut-o învia.

23 Aprilie.

XII

DESPRE BASARABIA

Mi se cere să particip, nu la apărarea dreptului nostru asupra Basarabiei, pe care niciun om cuminte .dintre cei cari fac parte din forma cea nouă a Rusiei, pe care o dorim desfăcută de apăsătoarele tradiţii ţariste, nu înţelege a o socoti capabilă de a fi desfăcută din trupul Statului românesc, revenit în hotarele sale fireşti, ci la considerarea rostului Basarabiei în legătura, care trebue să fie din ce în ce mai strânsă, fără osebire de loc şi de moment istoric, între părţile dintre Prut şi Nistru şi dintre celelalte părţi româneşti.

Dacă înţeleg bine ceea ce s'a cerut, este prin urmare o definiţie a Basarabiei: o definiţie supt mai multe raporturi şi, anume, o definiţie în ce priveşte originile sale, adecă felul de vieaţă românească cel mai vechiu şi formele pe care a trebuit să le primească această bucată de vieaţă românească. Apoi condiţiile în care s'a făcut desfacerea acestei ţări, care a devenit pentru Rusia Ţarului Alexandru I, întâi o «oblastie» cu un caracter naţional şi provincial bine delimitat şi pe urmă o simplă provincie, a cării alipire la monarhia, făcută din multe

petece, a Romanovilor, trebuia să ajungă cât se poate mai strânsă.

Ţara Românească a Moldovei, — căci acesta este numele cel mai vechiu al Domniei care s'a chemat pe urmă mai pe scurt: Moldova, — s'a alcătuit departe de malul Prutului, în colţul acela unde Românimea din mai multe locuri s'a legat dela sine împreună, anume pe valea râului de unde a venit numele Moldova şi în jurul acelui vechiu centru orăşenesc, venind încă din vremea Tatarilor şi locuit la început de lucrătorii saşi dela minele ce nu mai există astăzi, centru care se zice astăzi Baia, din cauza acestor mine, ca şi Baia Mare, Baia de Criş, Baia de Aramă, dar care odinioară era numit în latineşte Cetatea Moldovei, iar pentru unguri Moldva-Banya, Baia Moldovei, pentru Saşi: Die Stadt Mulde, Cetatea Moldovei. Prin sărituri răpezi de ostaşi această Domnie moldovenească, strâns legată de râu, a ajuns înaintea largii ape a Siretiului şi înaintea Sucevei, care se varsă în Siretiu, şi, înainte de a coborî în jos către Roman, ea a ţintit drept către vadurile Nistrului, ajungând prin cel dela Cernăuţi la vadul cel mare dela Hotin şi prin vadul dela Ţuţora pe Jijia, în jos de Iaşi, la celălalt vad, dela Tighinea, sau, coborîndu-se mai în jos, la cetăţile cele mari întemeiate pe pământ românesc, dar fără Stat al Românilor, pe vremea aceea, la Chilia şi Cetatea-Albă.

Este de uimit cu câtă putere s'a tins dela început la stăpânirea acestor mari ape, a căror nevoie a fost simţită dela început şi cărora li s'a căutat până la izvoarele lor o întregire prin ţara cea nouă, căci de aici a pornit

adăugirea, în părţile dela Cernăuţi, unde a fost Ţiţina, dela Şipinţi, în legătură cu aşa-zisa Şerpeniţă din judeţul Dorohoi, şi dela Hmilov, a cărui aşezare n'o putem găsi, a Moldovei celeilalte, pentru ca de acolo să se urmărească şi mai departe stăpânirea târgurilor celor mari din colţul ruso-polon al Pocuţiei. Era o întregire pe care am putea-o numi în parte basarabeană în această legătură dintre Domnia cea veche din părţile Băii şi dintre aceste două prelungiri, dintre care una lovea drept la Hotin, iar cealaltă căuta, peste vadurile Prutului şi Nistrului, legătura cu izvoarele înseşi ale acestor ape.

Abia cunoaştem pe cei dintâi Domni ai Moldovei, şi nu ni putem da samă de însuşirile lor. Ele însă au trebuit să fie mari, căci nu înseamnă puţin lucru ca, dela primii paşi făcuţi de un Stat întemeiat milităreşte, el să-şi vadă harta întreagă, pe un timp când ea nu era însemnată pe hârtie, şi să întemeieze o politică îndreptată pe căile acestea largi ale râului şi cuprinzând un total aşa de deplin şi de solid închegat cum era acela dintre Carpaţi şi Nistru.

Se poate întâmpla ca, în părţile acestea dela Răsărit, satul românesc să fi fost mai rar, căci a fost o pădure basarabeană care s'a mâncat încetul pe încetul şi pe care ar trebui, fireşte, s'o punem la loc. Desigur că, acolo unde se întindea stepa, adecă şesul fără copaci şi cu puţine cursuri de apă, afară de lacurile sărate care se înşirau deasupra gurilor Dunării, să se fi strecurat popoarele din Răsărit, împotriva cărora Domnii Moldovei au făcut imediat un lanţ de cetăţi apărătoare: Hotinul ridicându-se încă de pe vremea înaintaşilor lui Ştefan-

cel-Mare, până ce i s'a adaus strălucita îmbrăcăminte de piatră şi de cărămizi aparente, dăruite desigur de Petru Rareş, Soroca, întemeiată ca un punct de strajă înaintea Tatarilor, bătuţi la Lipnic de Ştefan-cel-Mare, Orheiul şi zidurile puternice, drept pe Nistru, ziduri care durează perfect şi până acum, dela Tighinea, fără a mai pomeni întăriturile ocrotitoare peste cetăţenii, cari îşi aveau, cum s'a dovedit în urmă, monedele lor, în care numele de Cetatea-Albă, în greceşte « Aspro-Kastron », era unit, pe cealaltă faţă a banului, cu bourul moldovenesc de pe vremea lui Alexandru-cel-Bun şi a urmaşilor săi.

Basarabia nu este un adaos dăruit ambiţiei unui Domn târziu, ci una din pietrele de temelie în clădirea solidă a Domniei moldoveneşti din cele dintâi timpuri.

Ne-am deprins mai târziu a vedea în Prut un hotar, şi cântecul popular l-a blăstămat din cauza împiedecării legăturilor de fiecare zi între oamenii de acelaşi fel cari erau foarte deseori tovarăşi de muncă şi membri ai aceleiaşi familii. Dar, în vieaţa cea veche a poporului nostru rural, el nu înseamnă o despărţire. Nu este râu, sau, esceptând Tisa singură, şi anume în partea de jos, n'a fost râu care să însemne o despărţire între două grupe de Români.

Priviţi la Dunăre: Români sunt de o parte şi de cealaltă, având cu desăvârşire aceeaşi înfăţişare şi, chiar dacă Românii se strecoară adânc în Balcani, întinzând mâna fraţilor lor, de o făptură întrucâtva deosebită, din părţile Macedoniei şi Tesaliei, nimic nu-i deosebeşte.

Tot aşa Românii se întind şi astăzi de o parte şi de alta a Nistrului, şi, precum cei din Balcani s'au coborît până în fundurile acestea macedonene, tot aşa ceilalţi, dela Răsărit, s'au dus până la Nistru, până la Bug, s'au coborît cu turmele în Crimeia şi au ajuns, prin colonizările silnice ale Ruşilor, până la apele depărtate ale Răsăritului manciurian, ale celei mai îndepărtate Asii.

Prin urmare nu se poate crede că, în cele dintâi timpuri, cum nu era o deosebire între Siretenii de o parte şi de cealaltă, să fi fost una între Prutenii de pe dreapta şi Prutenii de pe stânga. Ţinuturile pe care le-au întemeiat în jurul cetăţilor primii Domni moldoveni se întindeau pe amândouă malurile apei.

Ţinutul Hotinului trecea până în Bucovina de astăzi, cu pădurea lui.

Ţinutul Iaşului era şi pe un mal şi pe celălalt al Prutului.

Ţinutul Fălciiului era strâns legat de partea cealaltă, şi între Huşi şi Lăpuşna erau legăturile cele mai fireşti. Prutul însuşi are o astfel de şerpuire, încât deseori cine călătoreşte în aceste părţi ajunge de nu-şi mai dă bine samă unde este Moldova rămasă neatârnată şi unde şi-a înfipt ghiara Vulturul bizantin al Ţarilor.

Iar pădurea Tigheciului îşi avea o parte corespunzătoare dincolo de Prut, precum stepa din josul Basarabiei trece Prutul, cuprinde Covurluiul, o parte din Brăila şi coboară în Ialomiţa, pe care o stăpâneşte cu Bărăganul şi se opreşte numai în margenea Vlăsiei, a pădurii româneşti din Ilfov şi Vlaşca.

Neamurile boiereşti nu s'au deosebit niciodată, după cum unul era de o parte, altul de cealaltă parte.

Un amestec de sânge cu unii Ruşi, pe cari dela început i-am cucerit şi confundat cu noi, se observă încă din veacul al XIV-lea, dar ei sunt mai mult în Moldova-de-sus decât în părţile Basarabiei-de-mijloc, întru toate asemenea cu Moldova, şi în părţile de jos, care au avut deseori o soartă deosebită de a regiunilor celorlalte, dar şi aici fără deosebire după cum erau la Răsărit sau la Apus de acelaşi Prut.

Ctitorii bisericilor din Basarabia nu sunt oameni de acolo, precum ctitori ai lăcaşurilor din Moldova au putut fi deseori cei cari înfăţişau vieaţa românească din spre Răsărit. Şi primejdiile au fost aceleaşi.

Niciodată o năvălire nu s'a oprit la şivoiul îngust al Prutului, ci totdeauna horda tătărască a pătruns până la Siretiu şi chiar dincolo de această apă, când n'a trecut pe de-asupra trecătorilor spre a se coborî prăpăstios în Ardeal, primejduind Maramurăşul şi părţile vecine.

Nu se poate o legătură mai strânsă între două părţi dela început nedeslipite şi fără niciun motiv de deslipire de aceleaşi hotare.

Când a fost nevoe să se împartă Moldova în două, nimeni nu s'a gândit s'o împartă în lung, ci împărţirea s'a făcut în lat. Ţara-de-jos, dela Bârlad încolo, opunându-se Ţării-de-sus, care se îngrămădea, după scăderea vechii capitale a Sucevei, în jurul Iaşilor. Nimic nu poate fi mai doveditor a unităţii româneşti decât acest caracter de împărţire pe latitudine a Moldovei, pentru nevoile administrative de mai târziu.

Când se făcură ceva mai târziu planurile de împărţire a Moldovei între Impăratul Sigismund, care era rege al

Ungariei, şi între regele polon, care râvnea la drumul spre Marea Neagră prin părţile basarabene, înţelegerea aceasta a tăiat tot în lat Moldova, plan care, lovindu-se de dârza împotrivire a unui Alexandru-cel-Bun, n'a putut fi îndeplinit niciodată. Iar, când între urmaşii lui Alexandru s'a făcut împărţirea, de venituri mai mult de cât de ţară, Ilie, fiul lui Alexandru, a fost Domn în sus, Ştefan în jos, şi Petru Aron s'a refugiat, se pare, într'un anume moment, la Cetatea-Albă.

Ruşii n'au urmărit niciodată Basarabia privită ca o entitate deosebită, — aceasta nu se bagă de samă —; ei n'au urmărit nici măcar Moldova singură, ci stăpânirea asupra amânduror Ţărilor Româneşti până la Dunăre, ca să aibă legătură cu elementele slave din Peninsula Balcanică, în chip firesc legate de dânşii.

Dacă, la 1812, s'au oprit la Basarabia, este pentrucă n'au putut câştiga mai mult.

Planurile făcute de dânşii înaintea încheerii acestei păci neaşteptate, pe care ei au primit-o numai de frica lui Napoleon, care se pregătea de năvălire, cuprindeau măcar Moldova întreagă, sau măcar Moldova până la Siretiu. Şi după anexarea Basarabiei, Ţarul Alexandru n'a crezut scopul său în adevăr atins, ci el a dorit să întrebuinţeze Basarabia ca o bază pentru luarea în stăpânire a Moldovei, sau, pe vremea lui Chiselev, prezident al amânduror Principatelor, s'a stabilit carantină la Dunăre, care trebuia să fie hotar faţă de Turci.

Dar, îndată ce putinţa aceasta de a căpăta Ţările Româneşti, care s'a ivit ultima oară, ca o fantazie bolnăvicioasă, în timpul Războiului celui Mare, când un

Stürmer, înţeles cu Germanii, se socotea stăpân în Moldova, lăsând Muntenia în sama Impăratului-Rege dela Viena şi Budapesta, când această imposibilitate s'a vădit, Basarabia a rămas fără sens pentru Rusia. Şi Rusia nu putea să aibă nevoie de dânsa, nici în ce priveşte coborîrea la Marea Neagră, pe care o are aşa de larg, nici în ce priveşte o înaintare asupra gurilor Dunării, spre care merge un interes european, care, oricând, a stat împotriva pretenţiilor ruseşti şi care, chiar când a trebuit să cedeze Ruşilor gura Chiliei, — pe când la tratatul din Paris era vorba de toate gurile Dunării în sama Turciei supt administraţia Moldovei, — s'a îngrijit, prin canalul dela Sulina, să prefacă acest braţ al Chiliei într'o linie moartă pentru comerţ.

Dacă mai este nevoie, în starea actuală a legăturilor, să se aducă înainte argumente istorice şi argumente de bun simţ, ele pot fi culese şi de ai noştri, pentru a se folosi de dânsele în diplomaţie, şi pentru alţii, din această scurtă expunere.

10 Aprilie.

XIII

«FRUMOSUL» IN CONCEPŢIA POPORULUI

In timpul din urmă s'a făcut o discuţie pasionată, ceea ce scade putinţa de a se înţelege cineva, mai ales când fiecare lucrează cu cuvinte, în loc să se verifice asupra realităţilor, cu privire la ceea ce este frumos şi la ceea ce este moral în materie de literatură.

Cu ocazia aceasta, s'a căutat în toate cărţile de teorie, în cercetările făcute de gânditorii din străinătate, suindu-se cineva până la vremea lui Schiller şi, peste Schiller, şi mai sus, până la Platon, pe care numai cine îl ceteşte în greceşte îl poate înţelege în oarecare măsură, şi trebue să fie un Grec de pe vremea lui ca să-l poată înţelege în întregime, pentru a se hotărî de cei mai mulţi, ceea ce este, de alminteri, lucrul cel mai natural, că nu se poate impune frumuseţii literare, şi, adăugăm, celei artistice, să fie morală, precum, iarăşi, va recunoaşte oricine, nu se poate împiedeca un suflet armonios şi moral, făcut aşa din naştere şi supus unor porunci de neînvins, de a face să se simtă această armonie şi această frumuseţă etică în cealaltă frumuseţă, în frumuseţa pe care o numim estetică,

Mai sunt încă de sigur oameni cari îşi închipue că, în materie de cugetare mai înaltă, se poate ajunge la un adevăr pe care să nu-l poată clinti nimeni şi cari se socot legaţi pe vieaţă, cu toate elementele gândirii lor, de un crez rostit odată.

Numai cine cunoaşte istoria gândirii omeneşti pe care o numim filosofie îşi dă samă cât de trecătoare sunt aceste adevăruri căpătate de unul şi altul, după locul în care se găseşte în societate şi gândire, după ideile vremii sale, după nevoile acestei vremi, de care nu poate scăpa nimeni şi prin urmare cât de interesante sunt toate adevărurile acestea din partea acelora cari au ajuns la ele, dar cât de trecătoare în ceea ce priveşte pe alţii, cari, în alte împrejurări, cu un suflet cu totul deosebit, nu mai pot gândi astfel şi nu mai pot jura pe acelaşi adevăr.

Am cetit şi eu pe vremea mea destulă filosofie. A fost o vreme când, făcând o Facultate de Litere completă şi trecând examene de filosofie, mă hotărîsem, a doua zi după ce am cetit până şi psihologia fiziologică a unui Wundt, să urmez în străinătate, unde căpătasem o bursă, studii de filosofie. Nu se poate socoti că sunt cu totul străin de ceea ce se afirmă cu încredere că osebeşte vremea noastră şi în domeniul acesta al gândirii abstracte. Dar de aceea, tocmai de aceea, credinţa mea în nestrămutatul adevăr găsit odată pentru totdeauna şi care să nu poată fi verificat de orice om de bun simţ asupra realităţilor, cu mijloacele aşa de simple ale cugetării silogistice şi cu tot ce se poate adăugi pe lângă aceasta, este mai mult decât zguduită.

Totuşi, obişnuit să verific cu însumi acele puţine lucruri în care cred, şi cred cu atât mai tare, cu cât ele sunt puţine, nu m'am putut opri de a căuta o altă cale decât cea care vădit nu ducea la capăt, pentru a mă lămuri în ce priveşte această legătură dintre ce se numeşte de obicei frumuseţă şi între ceea ce, fiind moral, se socoate în a fi în afară de frumuseţă şi chiar împotriva ei, şi aceasta, o spun dela început, este pentru mine o absurditate.

Am văzut că nu mă pot sfătui filosofii, şi atunci mi-am zis, şi cred că am nemerit, că ar fi o instanţă mai înaltă, mai sigură, la care s'ar putea îndrepta cineva pentru a încerca lămurirea, decât în ciocnirile de idei care sunt mai mult în înfăţişarea decât în adevărul însuşi al lucrurilor.

Iată anume despre ce este vorba.

Noi credem prea uşor că ideile pe care le-am îmbrăcat într'o formă pe care lumea n'o înţelege totdeauna, de şi sunt unii cari se fac a înţelege tocmai lucrurile cele mai străine de puterea lor de gândire, că acestea rămân acolo sus, în sfera lor rece şi veşnică. De fapt însă nu este aşa. Este adevărat că nu se cetesc dela o bucată de vreme cărţile, şi cel mai mare filosof este judecat de trei şferturi din cei cari se ocupă de filosofia lui, nu după ce a scris, căci cartea rămâne nedeschisă în rafturile bibliotecilor, ci după ceea ce din gândirea lui a pătruns în cărţile de istorie sau de teorie şi uneori chiar în modeste manuale. In afară însă de aceste strecurări în cărţile de întrebuinţare curentă, şi cele mai înalte şi mai nobile idei, acelea care par mai greu de înţeles

şi în mai puţină legătură cu vieaţa, se coboară în adânc, întocmai precum picătura norului celui mai de sus va ajunge totuşi să străbată până în fundul pământului, trezind acolo acea vieaţă nouă prin ceea ce a revărsat ploaia. Pe multe scări, care nu se pot urmări, cele mai sublime adevăruri ajung să pătrundă până la ceea ce numim noi prosteşte, cu despreţ: poporul, mulţimea, masele, vulgul. Acolo însă se petrece acelaşi lucru ca şi cu picătura de ploaie în tainiţile roditoare ale ţărânei. Aceste adevăruri se amestecă îndată cu atâtea lucruri pe care le prefac, prefăcându-se ele înseşi şi dând în felul acesta o formă nouă care se va isprăvi prin roade triumfătoare mult deasupra pământului. Ideile filosofice, morale, estetice le primeşte acel popor, le pune împreună cu ceea ce simţea şi ştia înainte de aceasta, le supune fără să voiască la transformări care vin din toate aceste înrâuriri misterioase şi de aici iese ceva care, în ce priveşte forma, se poate întâmpla să nu aibă curăţia picăturii aceleia de apă venite din nori şi poate să semene numai cu o migmă de noroi, dar produce lucruri pe care în puritatea ei picătura de ploaie nu le-ar fi produs niciodată.

Incepând dela discuţia aceasta cu privire la artă şi la morală şi trecând pe urmă şi la alte domenii, o să încerc într'un şir de conferinţe aici, înaintea tuturor, să văd în ce chip popoarele de pretutindeni, dar în rândul întâi poporul acesta al nostru, care întrece cu cuminţenia lui firească atâtea popoare de mai multă învăţătură, pentrucă au avut mai mult noroc, înţelege ideile fundamentale la fiecare moment în vieaţă.

Cum înţeleg ai noştri, cei mulţi, cari înfăţişează nu numai gândirea lor, dar ceea ce s'a gândit în curs de mai multe generaţii de înaintaşii lor până foarte departe, noţiunea aceasta a frumosului? Ce li se pare lor că este frumos?

De sigur că pentru dânşii frumosul este acel frumos estetic pe care ei îl prind îndată, îl înţeleg adânc şi de care au o nevoie sufletească asemenea cu care s'ar găsi greu la alte naţiuni. Este frumoasă pentru dânşii primăvara, este frumos un cer albastru, este frumoasă o pajişte înflorită, este frumoasă o figură omenească, este frumos un gest care şade bine omului şi pe care el îl face de multe ori, de cele mai multe ori, fără să se gândească, pe când, atunci când se gândeşte, gestul este stângaci, fals şi urît.

Poporul nostru va merge şi mai departe. El va găsi o frumuseţă şi în lucrurile care-i strică, în lucrurile care-l înspăimântă. Va găsi frumoasă o furtună, va găsi frumuseţă în linia de lumină arzătoare a trăsnetului care distruge, în revărsarea apelor care copleşesc şi înneacă. Nimic din ceea ce poate face parte din harta cât de largă a frumuseţii pe care am putea-o numi, cu un termen filosofic, estetică, nu-i scapă.

In această privinţă ne-am putea opri însă asupra originii chiar a acestui cuvânt de «frumos». El este fără îndoială latin, pe când, la alte popoare romanice, a trebuit să se recurgă la tezaurul altei limbi, pentru a însemna aceeaşi ideie. Francezii zic *beau*, care vine din *bellus*, formă latină medievală, împrumutată dela barbari. Şi Italienii întrebuinţează de obicei *bello*, care

vine dela aceeaşi origine şi a trebuit să se formeze într'un anume moment din desvoltarea limbii latine apusene. Dar nu este mai puţin adevărat că una din bisericile cele mai impunătoare dela Veneţia nu se chiamă «Santa Maria Bella», ci «Santa Maria Formosa».

Spaniolii şi în general Ibericii, cu cari avem atâtea legături care nu se pot lămuri cu desăvârşire şi de sigur nu prin Traian, sau prin cine ştie ce Spanioli aduşi cu dânsul, zic *hermoso* ca noi. Iar *formosus* latin, dela care vin toate aceste cuvinte romanice, nu reprezintă altceva decât *forma întreagă*, forma deplină, forma armonioasă.

Este vorba de un cuvânt *integral*, iar nu de unul care să cuprindă o parte a frumuseţii: este vorba prin urmare de un complex, de o legătură, de o potrivire, de o armonie în care pot să între şi elemente care ele în sine nu sunt numai decât frumoase, dar care sunt frumoase împreună. In această concepţie, de exemplu, frumuseţa artificială, care se cultivă aşa de mult în timpurile noastre, nu întră în gândirea poporului nostru, fiindcă în fiecare din elementele unui corp, unei figuri sau unui suflet omenesc, sunt anumite legături, şi este cineva brun sau blond, rumăn sau palid, după o mulţime de elemente, care sunt şi de origine materială şi morală, aşa încât, îndată ce se transformă unul din ele, se strică această potrivire, se preface în stridenţă ceea ce a fost o armonie.

Iată deci ceva pe care l-am câştigat şi se poate aplica şi literaturii şi artei. Scriitorii ca şi artiştii trebue să aibă în vedere înainte de toate totalul şi să se întrebe necontenit dacă aceea ce introduce cineva pentru a

trezi şi a reţinea şi a creşte atenţia, pentru a uimi prin noutate, arătând că este altfel decât ceilalţi, nu strică nu numai izvorul oricării frumuseţi, dar dacă acel element adaos nu este în desăvârşită şi dureroasă nepotrivire cu alte lucruri care se găsesc în poezia, în povestirea lui, şi care, acestea, venind din fondul cel adânc şi adevărat, nu pot fi împiedecate de a ieşi la suprafaţă.

Incă odată, frumuseţa nu poate fi niciodată un lucru de amănunt, ci face parte din concepţia globală, şi poporul nostru, ca şi popoarele care au aceeaşi înzestrare sufletească, nu poate să rostească acest cuvânt de frumuseţă decât în acest chip larg şi deplin sintetic.

Dar iată că ne găsim, tot prin cugetarea poporului, înaintea unei deslegări a celeilalte întrebări pe care, chiar în felul în care am vorbit despre dânsa, încercam a o rezolva în acelaşi fel, când spuneam că moralitatea nu este decât o frumuseţă şi frumuseţa nu este de fapt decât o moralitate, lucruri pe care filosofii le osebesc, dar, cum vom vedea, poporul le pune împreună.

In educaţia pe care orice mamă dela ţară, orice femeie de om muncitor o face copilului ei, nu odată se amestecă această expresie de: *este frumos* sau *nu este frumos*. In privinţa aceasta o femeie simplă pricepe mult mai mult decât acei autori de cărţi pentru şcolile primare în care se caută a se dovedi că o faptă morală atrage după dânsa totdeauna o răsplată, şi aceasta nu face altceva decât să transforme un frumos: suflet de copil, — vedeţi nu mă pot împiedeca de a lega de cuvântul suflet acest adiectiv de frumos —, într'un mic negustor de fapte bune, care întinde necontenit mâna ca să pri-

mească o răsplată, foarte bucuros când ea întrece ce a dat, ceea ce este regula oricărui comerț.

Deci frumos și urît sânt elemente de pedagogie populară, și copilul se deprinde dela început cu această concepție. In orice lucru care trebue făcut, în interesele cele mai înalte ale lui, ale societății, pentru a satisface instinctele cele mai nobile, este frumusețǎ, și această învățătură o duce el până la sfârșit: ea devine astfel un frâu moral.

Căci în tot ceea ce face omul din popor la noi este totdeauna grija aceasta de a vedea dacă este frumos ori nu este frumos. Sunt lucruri pe care nu le împiedecă nicio lege, pe care nu le interzice niciun regulament, care nu pot atrage nicio pedeapsă, pentru care conștiința publică n'ar găsi nicio condamnare și cu toate acestea lucrurile care sunt astfel îngăduite nu se fac. Nu se fac pentru ce? Pentrucă nu sunt frumoase.

Și voiu încheia relevând faptul că, în atâtea minunate isprăvi de jertfire făcute în timpul războiului și care se pot reface oricând în mijlocul iadului deslănțuit de mașinile ucigașe din timpurile noastre, de sigur pentru fiecare rană, pentru fiecare mort sufletele omenești erau strânse de adânca părere de rău, dar totuși unele aruncări înainte, unele înfruntări ale dușmanului, unele uitări totale de sine și de tot ce este în legătură cu familia au fost, acolo, pe câmpul de luptă, pecetluite de părerea unanimă a acelora cari au fost martori și erau gata să facă și ei același lucru, cu enunțarea acestei sentințe: este un lucru frumos.

13 Mai 1937.

XIV

NOŢIUNEA DE «BINE» LA POPORUL NOSTRU

Ajungem acum la altă noţiune fundamentală în ce priveşte concepţiile hotărîtoare ale poporului nostru.

Am văzut ce înţelege el prin frumos; să ne gândim acum puţintel, cercetând deosebitele înţelesuri ale cuvântului de «bine», în ce chip pricepe el aceastălaltă mare şi nobilă concepţie a minţii omeneşti, produsul unei civilizaţii de sus, care, încetul, cu încetul, prin infiltrări din ce în ce mai adânci, a ajuns până în sufletul oricărui om inteligent pe care nu l-a falsificat cultura.

Binele? Cât nu s'a cheltuit de filosofii, moraliştii şi educatorii tuturor timpurilor, ca să se găsească adevăratul înţeles al acestei concepţii!

Căutând să se osebească unii de alţii, ei au ajuns adeseori, cum se întâmplă totdeauna cu această trudă ambiţioasă a minţii, să creeze lucruri care, în măsura în care sunt originale, sunt şi false.

Ca şi pentru noţiunea frumosului, din toate aceste doctrine atrăgătoare, din toate aceste idei scânteietoare, din toate aceste ispititoare licăriri de puncte luminoase, lumea se alege cu o confuzie, cu o oboseală şi, la capăt,

cu o indiferenţă. Şi atunci binele se face întâmplător, instinctiv, aşa cum gândeşte fiecare, fără ca în societatea aceasta cultă să existe, aşa cum este cazul pentru mulţimile pe care nu avem dreptul de a le despreţui, căci de fapt nu sântem adesea la nivelul lor, vădit mai înalt, să existe, zic, o linie şi fără să prezinte posibilitatea unui progres.

Intre greşelile pe care le facem noi foarte adeseaori, este fără îndoială şi aceea de a osebi necontenit între lucrurile materiale şi cele morale. De sigur că în Vechea Grecie s'a făcut întâia oară această distincţie, dar Grecii aveau totdeauna mijlocul de a restabili armonia peste toate osebirile pe care le văzuseră, le stabiliseră şi le făceau să între în teoriile lor generale.

Vedeţi, aici este o mare inferioritate a noastră faţă de vieaţa sufletească a Eladei de odinioară.

Grecii trăiau unitar, ei trăiau armonios, ei trăiau frumos. Pe lucruri separate ei nu-şi aşezau vieaţa, ci se foloseau de această separaţie numai pentru urmărirea frumoaselor linii de desfăşurare ale gândirii. Pe când noi, cum am trecut şi prin disciplina Romei, care aşa de uşor alunecă în formalism, noi, odată ce avem osebirea pe care n'am creat-o noi, ci am moştenit-o, ne ţinem de dânsa şi osebirile merg paralel, unele lângă altele. Dar o convergenţă din când în când şi a liniilor celor mai distanţate face cu putinţă o vieaţă omenească adevărată.

De aceea, pentru ţăranul nostru, « bine » şi « binele » sunt lucruri din toate domeniile.

In domeniul fizic, de pildă, el nu spune că este sănătos, ci că « îi este bine ».

Aş adăugi, în parenteză, încă un lucru. Pe când, la alte popoare, când este vorba să se intereseze cineva de starea de sănătate a aproapelui, se pun întrebări ca aceasta, pentru Francez ca şi pentru German, ceea ce arată un împrumut de noţiune: « cum îi merge cuiva », ori pentru Italieni: « cum stă », pentru Român, ca şi pentru Roman, întrebarea celui care se interesează de starea aproapelui, este cu totul alta: « ce mai faci ». Al nostru prin urmare crede că este absolut necesară acţiunea. Cum este omul, are sau ba o însemnătate, dar ceea ce trebue întrebat şi ceea ce face plăcere celui care răspunde, este ce acţiune desfăşoară, cu ce adauge el la vieaţa societăţii în care trăieşte, şi am zice: la rostul însuşi al lumii, care se sprijină pe « a face.

Când, fără ca aceasta să fie o formulă de salutare, care ajunge uneori banală, omul are să vorbească despre sănătatea lui,— care să nu uităm este înţeleasă totdeauna în amândouă formele, fiindcă, atunci când bate cineva câmpii, se expune să fie întrebat, tot în lumea aceea care păstrează cuvântul drept peste noţiunea normală, dacă « este sănătos », ceea ce înseamnă, dacă are toate minţile,— el spune că « îi este bine ».

« A fi bine », pentru dânsul nu înseamnă însă niciun prisos năvălitor de sănătate agresivă, nici cine ştie ce pretenţie că este voinic şi roşcovan, ci altceva: un echilibru, o măsură,— de fapt aceeaşi armonie care este în adâncile nevoi ale acestei minţi superioare, care, prin treceri şi amestecuri de atâtea civilizaţii, se găseşte acum întrupată în fiinţa nobilă a săteanului nostru.

S'ar putea pune, fără a fi paradoxal, întrebarea dacă nu cumva, pentru a face « binele », omul nu trebue să fie «bine» şi dacă, făcând «binele», trăind «bine», aşa cum cer normele neschimbate ale vieţii, nu ajută cineva, fără să-şi dea samă, la starea aceea de sănătate care se poate numi prin « bine ».

Este inutil a se spune cât de mult o vieaţă care ignorează binele, isprăveşte prin nenorocirea proprie, de pe urma unui continuu zbucium egoist, din care nu folosesc nici alţii, dar nici acela care se lasă necontenit zguduit şi desorientat de toate pornirile, de toate râvnirile şi poftele sale.

Incă odată, pentru a fi stabilit ceva în această discuţie pe care, fără să vă văd şi să vă aud, o fac cu gândul d-voastră în întunerec, « bine » nu este la Români o noţiune abstractă, închisă în margenile unui catehism moral, care, catehismul acesta moral, să treacă din carte în carte, din lecţie în lecţie, din formă în formă, din simplă obişnuinţă în simplă obişnuinţă ori din comandă aspră în altă comandă aspră, ci « bine » este o noţiune generală, care cuprinde într'însa tot ce este normă, tot ce este potrivire, şi, iarăşi, tot ce este frumuseţă.

Că osebirea între material şi moral nu este făcută de o naţiune căreia îi place aşa de mult binele supt toate raporturile, aceasta o dovedeşte un alt înţeles al cuvântului la poporul nostru.

Când ai nevoie de ceva şi o ceri dela altul, sunt deosebite formule de întrebuinţat, după cum este vorba de un popor sau de altul.

Chinezul care vrea să împrumute ceva se va duce la acela pe care-l ştie că are banii la îndemână şi va începe să vorbească, dar fără sinceritate, de toate lucrurile, ori de sunt aproape ori departe, şi astfel îi va prezinta un raport despre frumuseţa zilei, despre produsele care s'au făcut, despre preţul pe care-l au la vânzare, despre tot ce-şi închipue că ştie foarte bine şi celălalt, dar este recomandabil să i se amintească, şi numai la urmă va aduce vorba de chestiunea care-l interesează.

Poporul nostru despreţueşte de obiceiu formulele acestea de introducere, care fac să se piardă vremea şi din care omul iese ridicul.

Celor cari se pierd în astfel de formule introductive, el li obiectează proverbul: «vorbă să fie pentru o lulea de tutun». Dar, când îi trebue lui banii aproapelui, pe care, cu toate legile noastre de uşurare, în fundul conştiinţii lui, el ştie bine că ar trebui să-i dea înapoi, — şi cunosc atâtea cazuri de săteni cari s'au îngustat, cari nu şi-au luat în străinătate, unde s'au dus să muncească, o haină de iarnă, pentru a da înapoi aceluia care-i împrumutase, suma de care şi acela poate să aibă nevoie pentru rosturile lui —, el cere «să-i facă bine» cu acei bani de cari are nevoie.

Cred că în nicio limbă de pe lume nu se găseşte o expresie corespunzătoare. N'am luat-o din limba latină. Francezul nu «face bine» altuia, şi nici Italianul nu cere altui Italian «să-i facă bine». Noi strămutăm în domeniul acesta, care poate fi atât de urît, pătat de atâta egoism şi stăpânit de atâta chibzuială crudă, al trecerii banului

dintr'o pungă în altă pungă, noțiunea frumoasă, estetică, a « facerii binelui ».

Nu se poate spune că suntem singurii deținători ai altei formule, pe care o aude cineva atât de adeseaori în conversațiile dintre oameni. Anume, după o discuție, după o înțelegere, după o neînțelegere, — și atunci se schimbă numai accentul, căci cuvântul se spune pe alt ton —, oamenii se despart, spunând unul sau altul, sau amândoi deodată: « bine ».

Acest « bine » poate să fie o amânare, o amenințare, o ironie, o pedeapsă morală, dar este interesant să se vadă că omul nostru îl înțelege ca starea normală, totdeauna, pentrucă s'a isprăvit chestiunea, sau pentrucă această chestiune este amânată. Este același echilibru al cuvântului « bine », — căci am ajuns așa de departe, încât « bine » înseamnă echilibru, precum « frumos » înseamnă potrivire.

Am spus că sunt și alte popoare care întrebuințează această formulă; mi se pare însă că observ o deosebire. Când Francezul spune « bon », aceasta înseamnă că o afacere este terminată. Este vorba de dânsa numai: de această afacere, iar nu de o stare generală în raporturile dintre cei doi oameni cari au avut o discuție.

Dar, și cu aceasta încheiu, dacă poporul nu întrebuințează noțiunea abstractă « binele », și, dacă l-ai întreba cu privire la dânsa, ar da din umeri, el cunoaște înțelesul adverbial al cuvântului.

Pentru valoarea morală a cugetării lui, este de mare însemnătate să se țină sama de frecvența cu care cuvântul acesta de « bine » se întoarce în vorbirea lui. De fapt

ceasornicul «merge bine», calul «merge bine», afacerile «merg bine», ţara «merge bine», aceştia sunt termenii pe cari-i întrebuinţează un om care, umblând cu mintea în deosebite domenii, se întoarce necontenit, nu numai la constatarea binelui, dar la afirmarea nezguduită că binele este una din regulele nestrămutate ale vieţii.

28 Mai.

XV

« MINTE » ŞI « CUMINTE » PENTRU POPORUL ROMÂNESC

Nu odată s'a spus că poporul românesc este un popor « cuminte ».

Pentru a vedea în ce stă « cuminţenia » lui, cred că lucrul cel mai bun este să întrebăm, prin cântărirea înţelesului cuvintelor, ce crede el însuşi prin « minte ».

Să ne oprim întâi asupra faptului, care merită ţinut în samă, că, dintre toate limbile romanice, singură limba românească a păstrat « mintea » din tezaurul latin, naţiunile surori înlocuind-o prin termeni echivalenţi, precum ar fi, de pildă, acela de « raison » la Francezi, care nu este un adaus ca multe alte cuvinte din epoca Renaşterii, fiindcă vechiul « ratio » latin a trecut prin toate formele de derivaţie ale graiului francez.

Moştenitor al unuia din cuvintele cele mai frumoase, mai pline de înţeles şi mai folositoare vieţii, din acelea care alcătuesc bogatul şi alesul vocabular latin, poporul nostru, aşezat în împrejurări aşa de grele, având nevoie ca în fiecare moment ochii lui să privească de jur împrejur şi « mintea » să cumpănească acţiunea care este să se

desfăşoare, s'a sprijinit înainte de toate pe câte elemente se cuprind în înţelesul, aşa de larg, pe care l-a căpătat cuvântul acesta de « minte ».

Căci « mintea » are la Români un rost în toate domeniile vieţii. Pentru a le cerceta pe rând, să începem cu acela care este în legătură cu creşterea însăşi a omului, cu cele dintâi elemente care i se dau în casa părintească, în mediul de care este încunjurat, şi, mai târziu, când am avut şi noi un învăţământ, în şcoală.

Ce înseamnă la Români un copil « cuminte »? In alte ţări, unde rosturile şcolare sunt mai vechi şi mai stricte şi unde li se acordă o însemnătate mult mai mare decât însemnătatea mărginită pe care suntem noi dispuşi, atunci când gândim bine, să li-o acordăm, copilul « cuminte », pe care o anumită pedagogie l-a introdus şi la noi şi a diformat în felul acesta mai multe generaţii, tăindu-li îndemnul către faptă şi rupându-li dreptul de a avea fiecare o judecată asupra lui însuşi, singura adevărată pregătire pentru vieaţă, « cuminte » este copilul care nu face nimic în cursul lecţiei. Adecă acela care stă la locul lui, care întinde amândouă lăbuţele pe marginea pupitrului, care se uită ţintă la profesor, în acelaşi timp când « mintea » lui gândeşte la lucrurile cele mai deosebite, şi care, şi când nu ştie nimic, şi când copiază, şi când îi suflă altul dela spate, nu turbură întru nimic liniştea clasei.

Austria avea în special talentul acesta de a pregăti buni supuşi Impăratului şi buni birnici Tezaurului, prin împuţinarea sufletească încă din cei dintâi ani ai copilului.

La noi, când mama îi spune copilului să fie « cuminte », aceasta înseamnă să nu facă lucruri fără socoteală şi să nu facă lucruri care jignesc acea idee a frumosului, — « nu e frumos! », zice ea —, care, cum am arătat altădată, prezidează la toate rosturile unei gospodării româneşti. Copilul « cuminte » are oarecare libertate de acţiune, o poate avea chiar foarte mare, numai cât nu trebue trecute cu vederea anumite lucruri pe care el, de altminteri, le are din instinct şi pe care mama nu i le aduce în cunoştinţă întâia oară, ci nu face altceva decât le trezeşte din nou în mintea lui. Sunt, de sigur, acţiuni, unele dintre dânsele pline de originalitate, îndrăzneţe, chiar cutezătoare, la care copilul este îndrituit, fără ca prin aceasta să iasă din marginile a ceea ce, printr'o creaţie lexică românească, se numeşte « cuminţenie », cuvânt creat din două rădăcini latine, cu tot adaosul slavon pe care-l întâlnim, de exemplu, în « smerenie » şi în alte cuvinte abstracte de acelaşi fel.

Copilul « cuminte » nu este destinat să rămână totdeauna aşa. Adecă el trebue să-şi potrivească această « cuminţenie » cu chemarea spre vieaţă, spre o vieaţă cât mai întreagă şi cât mai activă, care-l aşteaptă. Va veni o vreme când nimeni nu-i va da o învăţătură ca a mamei, când nu va aştepta nota, bună sau rea, care se distribue cu toată maiestatea dela înălţimea catedrei, de care copilul se teme uneori şi foarte dese ori râde pe înfundate. El va rămânea să-şi caute calea pe care-şi poate atinge atâta fericire, câtă ni este lăsată nouă pe lume. Pentru aceasta lui îi trebue însă înainte de toate

să aibă « minte », « mintea » lui personală nu ce i se spune de alţii şi ceea ce se cuprinde în cărţi.

Nu i se va spune de acum înainte dacă « este cuminte » sau « nu este cuminte ». Capitolul pedagogic s'a închis. Şi aici este o osebire între noi şi între alţi reprezintanţi ai unei civilizaţii mult mai vechi, cari săvârşesc greşala de a crede că sistemul care poate fi socotit ca bun în şcoală se poate continua şi în vieaţă şi, prin urmare, înaintea unei catedre unde acum stă un guvern, şi într'o bancă mai mare, care este o situaţie socială sau o funcţie, omul trebue să facă acelaşi lucru, adecă să caute necontenit cu ochii pe acela ce are de dat ordinul şi are de apreciat conduita, înscriind-o în note, şi să nu tulbure prin nimic mersul unei societăţi, în care fără îndoială că nimic nu s'ar schimba dacă toată lumea ar sta înţepenită şi n'ar cere din când în când un sfat dela altcineva decât dela acela pe care împrejurările l-au aşezat la postul de comandă.

Este atâta deosebire între firea vie, gata totdeauna de înoire, dar ştiind să recurgă într'un anume moment la frâu, a poporului nostru şi între minunata şi adesea nenorocita ordine care domneşte de atâtea veacuri, am zice: chiar de mai mult decât două milenii, la poporul chinez, care înţelege să se ţină în marginile unei discipline care i-a fost impusă odinioară de Confucius sau de alţi legislatori şi care nu se fereşte de nimic mai mult decât de orice manifestare a puterilor lăuntrice, care ar putea să aducă o prefacere. Şi de aceea poporul chinez primeşte nu numai poruncile guvernului său, dar, îndată ce se amestecă un străin, are şi faţă de străinul acesta

puternic şi poruncitor aceeaşi adâncă reverenţă, aceeaşi sfântă frică, pe care a avut-o până atunci faţă de Impăratul său, sau faţă de generalul republican care-l înlocueşte.

Nu, la noi omul trebue să aibă în fiecare moment recurs la «minte», adecă «mintea» s'a aşezat acuma pe catedră, dar ea nu are un catalog în care să scrie note, ci catalogul este însăşi vieaţa, şi notele le simte cineva cu totul altfel decât în media făcută la sfârşitul anului, în premiile acordate, sau în pedepse cu «luarea căciulii» şi punerea în genunchi, de către monarhul clasei. Vieaţa însăşi, cu durerile şi răsplătirile, cu pedepsele ei grozave şi cu mulţămirile ei sfinte, îi stă înainte, şi omul îşi are o parte într'o privinţă sau alta, după cum cu atenţia cuvenită, care nu trebue să se obosească niciodată, el şi-a luat învăţătura «minţii».

Acela care necontenit este cu gândul la dânsa, — «gândul», care merge înainte şi caută drumul, dar hotărîrea nu este la dânsul, ci la «minte» —, acela care nu se lasă condus niciodată de instinct şi care este în stare să biruiască patima, acela care înţelege că, între interesele pe care le prezintă vieaţa, sânt unele care trebue urmărite, iar celelalte înlăturate cu toată hotărîrea, acela care prin felul cum, ajungând la anumită vârstă, — căci acesta nu este un lucru de tânăr —, a ajuns să poată fi în această privinţă un învăţător pentru oricine, acela se bucură la poporul nostru de cel mai frumos titlu care s'a putut da vreodată unei fiinţe omeneşti: acela de «om cuminte».

Copilul este cuminte pentru dânsul; omul matur, care a trecut prin multe încercări şi le-a ştiut birui şi care

ajunge prin urmare să fie un model pentru ceilalţi, acela este, nu numai pentru sine, sau chiar nu pentru sine, ci pentru alţii, pentru societatea în mijlocul căreia trăieşte şi care simte nevoia de a se consulta necontenit cu dânsul, care se sfieşte înaintea lui de ce face şi de ce spune, acela este, în toată strălucirea lui, omul « cuminte ».

« Mintea », nu « cuminţenia » interesează de acum înainte, aceasta din urmă fiind rămasă departe în urmă, cu amintirea copilăriei. « Mintea », care nu se stânge niciodată şi care-şi aruncă luminile, peste toată întinderea înflorită ca şi peste toate furtunile grozave, asupra valurilor întunecate ale vieţii. « Mintea » aceasta este un far pentru alţii, dar acela care stă acolo şi li trimete raze, acela trebue să-şi cerceteze însuşi postul de observaţie şi felul cum raza pleacă pentru a lumina cărările altora.

« A lua aminte », frumoasă expresie latină cu « ad », « a ţinea minte » nu se întâlnesc aiurea.

Sentinţile pe care le pronunţă « mintea » nu sunt cu desăvârşire definitive, nesupuse schimbării, ci, întorcându-se din nou asupra sa şi cu toate puterile sufletului său, omul poate să le schimbe. « Indărătnicia » are la noi un înţeles mai rău decât la celelalte popoare.

Dacă ne uităm de unde vine cuvântul, înţelegem încă mai mult cât este de neplăcut acest înţeles. Este vorba de cineva care « se dă îndărăt », nu de cineva care se opreşte asupra unui lucru. Inseamnă o revenire către mai rău, către mai slab, către mai puţin gândit şi cugetat.

Şi, fiindcă am întrebuinţat cuvântul «cugetat», care vine dela «cuget», iată încă unul pe care noi l-am păstrat din glorioasa moştenire latină, plină de atâta înţelepciune. «Cugetul» n'are a face cu «mintea»: «mintea» este aceea care-şi urmăreşte necontenit drumul şi care ţine cumpăna de chibzuială, dar nu ea are răspunderea, ci, în fund, foarte departe, se găseşte marea instanţă, la care recurge cineva pentru a şti dacă a făcut bine sau n'a făcut bine, instanţa aceea care poate să deie cea mai înaltă răsplătire, sau în care se cuprind chinuri pe care nu le poate înlătura nici hotărîrea cea mai aprigă. «Cugetul» este la noi conştiinţa, şi «mustrarea de cuget» s'a păstrat aşa de bine, încât nu s'a lăsat înlocuită, cu ajutorul unui neologism, prin cărturăreasca «mustrare de conştiinţă», ci ea rămâne în rostul ei cel vechiu neclintit, ca judecata cea mare, care apasă asupra întregii noastre vieţi, cu tot ce pătrunde într'însa.

Eu am auzit în copilărie spus nu odată, ci la orice împrejurare, împotriva pornirii către pripă, care se întâlneşte uneori la poporul nostru, dar pe care el o judecă aspru şi caută s'o împiedece pentru viitor, expresia aceea, căreia nimic nu-i corespunde în nicio limbă, la niciun popor: «Dă-mi, Doamne, mintea Moldoveanului cea de pe urmă». Am auzit aiurea şi: «mintea Românului», şi, în cazul acesta, expresia s'ar fi întrebuinţat şi în partea cealaltă de pe întinsa hartă a poporului român, în acea «Muntenie» pentru Moldoveni, care s'a chemat atâta vreme la ai săi «Ţara-Românească».

Nu este vorba de «mintea» oricui, de «mintea» oricărui om, ci ai noştri îşi atribue un privilegiu deosebit:

mintea lor este altfel decât mintea altora, şi ei, cari-şi râd de uşurinţa şi de pripeala, de viclenia copilărească a Ţiganului, cari judecă aspru natura pedantă a Neamţului, firea violentă a Grecului, încetineala în a ajunge la o părere a cutărora din locuitorii de dincolo de Dunăre, el, mândru de « mintea » lui, care este tot una cu înţelepciunea, iar înţelepciunea, cum vom vedea altădată, nu înseamnă altceva decât « înţelegere », decât lucru care a fost bine cântărit şi « înţeles », se referă numai la ce-i spune însuşi instinctul său ca popor.

Suntem între popoarele care preţuiesc mai mult, nu puterea care striveşte şi ţine în chingi voinţa altor oameni, cercând să reglementeze până la desfiinţare, ci acel delicat, strălucitor fenomen interior care este înăuntrul nostru. Putem lăuda pe un om în multe feluri. Sunt proşti cari preţuesc bogăţia şi sunt sclavi cari se pun în brânci înaintea forţei, sunt unii cărora le impune o situaţie şi respectă pe un om pentru scaunul pe care stă sau pentru păreţii între cari locuieşte; sânt şi linguşitori obraznici, ceea ce reprezintă ultimul grad al înjosirii omeneşti. Dar, dacă un om de oarecare vârstă, care ştie ce este vieaţa, vrea să deie cuiva certificatul cel mai înalt, eu cred că nu se poate spune altceva decât că este, pentru binele său şi al altora: o « minte mare ».

11 Iunie.

XVI

«SFÂNT» ŞI «SFINŢENIE» LA POPORUL ROMÂNESC

Puţine lucruri de mare însemnătate, neamestecate în luptele şi interesele noastre, sunt socotite de acest popor chibzuit ca fiind într'adevăr sfinte, şi cercetarea lor poate să arăte până la ce grad de înaltă moralitate neînvăţată, ci venită dela sine, dintr'un instinct care se întinde armonios asupra tuturor domeniilor, se poate ridica Românul netrecut prin şcoli capabile de a-i falsifica, prin împrumutul nepractic al lucrurilor străine, felul de a gândi, acel fel care se întinde asupra multor secole şi se leagă de o tradiţie milenară. Şi adaug că deosebirea pe care o facem noi, după cărţi, între creştini şi păgâni, deosebirea aceasta, care poate fi esenţială în ce priveşte anumite domenii, nu există la dânsul, care este obişnuit să treacă dela o stare de spirit la alta, fără sguduire, fiindcă această sguduire ar strica seninătatea unui suflet ce înţelege să-şi păstreze, peste toate greutăţile şi mai presus de toate schimbările: unitatea, transmiţând această moştenire de perfectă unitate dela o generaţie la alta.

Dar, înainte de a trece la această analiză a deosebitelor sensuri pe care le poate avea «sfinţenia», să ne oprim asupra acestui cuvânt însuşi, care ar părea împrumutat dela Slavi, dela «sveti» al lor, şi, prin urmare, s'ar putea crede că o noţiune atât de fundamentală, pe care se sprijină ceea ce este mai înalt în aspiraţiile ideale şi morale ale acestui neam, ar fi venit dela împrumutul pe care l-am făcut dela alt popor, venit pe lângă noi, cu noi şi peste noi, la o anumită vreme, şi căruia i-am dat *noi*, fără îndoială, o mulţime de elemente, transmise dela vechile civilizaţii şi dela Roma aşternută peste ele, înainte ca, prin vecinătatea Slavilor cu Bizanţul, după trecerea lor peste Dunăre, ei să se fi găsit în împrejurări mult mai prielnice, pentru a primi lumina din acest centru al civilizaţiei răsăritene şi a ne-o trece pe urmă şi nouă, întru cât mai aveam nevoie de un astfel de adaos, după tot ce avusem şi tot ce dădusem altora.

Numele serbătorilor celor mai cunoscute, dela Sânvăsiiu, prin Sântoader la Sângheorghe, ca să se ajungă la Sâmpietru şi de acolo la cele două Sântămării şi la Sâmedru (Sfântul Dumitru) cu care se începe toamna, arată că odinioară noi am zis: *sânt*, şi nu *sfânt*. Adoptarea cuvântului slav, atât de asămănător, de altminteri, ceea ce a fost încă unul din motivele adoptării lui, se datoreşte unei regule permanente, în ce priveşte alcătuirea, transformarea, lămurirea şi înnobilarea lexicului românesc: dorinţii de a nu avea un cuvânt cu două înţelesuri, şi, deoarece « sânt » este şi o formă verbală dela « a fi », era natural să se prefere cuvântul luat dela vecini, pentru a se înlătura această omonimie, atât de neplăcută

spiritului clar al unui popor de noţiuni precise. De altfel, în timpul din urmă, cercetările făcute de filologi au găsit cuvântul acesta în cutare colţ din Sud-Vestul teritoriului locuit de Români, unde el se păstrează încă, moştenire din vremurile vechi, arătând că pe alocuri şi ceea ce a suferit o transformare nenorocită, de pe urma atâtor motive, poate să rămână păstrat ici şi colo, pentru a învedera ce a fost înainte de această prefacere.

« Sfânt » este Dumnezeu. «Dumnezeu sfântul» reprezintă pentru poporul românesc însuşi temeiul lumii, sensul ei cel mai înalt şi puterea care nu poate fi tăgăduită şi învinsă de nimeni. Cu « Dumnezeu sfântul », cu ceea ce vrea el, nu se poate lua la luptă vlaga slabă a omului şi nicio idee filosofică nu poate să înlocuiască această noţiune religioasă, primară şi sublimă în acelaşi timp. Este de observat că nici cei mai mari linguşitori ai măririlor cari s'au strecurat în această ţară, nici anumiţi oameni din epoca fanariotă, gata să cadă în genunchi la pragul Curţii, nici cei cari aşteptau dela mila stăpânitorului mijloacele de vieaţă pe care şi le puteau câştiga prin muncă şi înălţarea pe care trebuiau s'o dobândească prin merite, nici aceştia n'au făcut ce s'a făcut odinioară, supt influenţa vechiului Orient asiatic, în Roma bizantină, unde se vorbea de sfânta prezenţă a Impăratului, care, în trăsura sa sfântă, trasă de cai sau de catâri, deopotrivă de sfinţi, era încunjurat de oameni asupra cărora, după o ierarhie foarte savantă, se întindea ceva din această sfinţenie, în gradul cel mai înalt, a aceluia care purta coroana Faraonilor, a regilor Asiriei şi Babiloniei.

Sfinţenia la poporul românesc nu se coboară pe pământ decât numai în domeniul moral, pe când, în domeniul material, suntem cu toţi fraţi întru Hristos, având aceiaşi părinţi, a căror bunătate, milă şi dreptate este socotită că se întinde asupra tuturor.

Sfinţi, după Dumnezeu şi în jurul lui Dumnezeu, prin ceea ce au făcut ei înşii după dorinţa şi în serviciul lui Dumnezeu, sunt socotiţi în calendarul răsăritean, care-şi are câteva hramuri în fiecare zi, un lung şir aureolat de martiri, adecă de mărturisitori ai credinţii, stropită cu sângele lor, de conducători ai celor dintâi biserici, cari purtau o luptă grea pentru a se putea menţinea neatinse şi neconrupte.

Poporul românesc este deprins a-i cinsti, cunoscându-le sau ba vieaţa, care în ea însăşi interesează mai puţin, şi minunile, care se pot confunda unele cu altele. Ei fac parte din aceeaşi lumină şi se confundă într'însa, în deosebire de alte popoare, şi mai ales în deosebire de catolicism, care, după anumite forme de mărturisire, de judecată şi de proclamare, poate să prelungească până în zilele noastre, până în clipa care trece, acest şirag de sfinţi, şi în deosebire şi de unii Orientali, cum sunt Grecii, cari au sfinţi a căror vieaţă poate fi datată din anii istoriei moderne. Românii s'au oprit foarte hotărît la timpurile eroice ale creştinismului în ce priveşte sfinţenia, şi dincolo de acestea nu înţeleg să primească sfinţi, nici printr'o sentinţă a unui tribunal, nici prin acceptarea unei tradiţii populare. S'a observat că noi n'am dat sfinţi, deşi atâţia dintre ai noştri au dus o vieaţă care, prin sacrificiu sau prin exercitarea zilnică

a virtuţilor celor mai înalte, deşi n'au ieşit cu sabia în mână şi nici n'au opus pieptul lor săbiei duşmane, au fost fără îndoială vrednici de a figura şi în rândul sfinţilor celor mai veneraţi.

S'a văzut în aceasta o slăbiciune a sentimentului religios la noi şi chiar lipsa acelor merite care pot să asigure cuiva sfinţenia; de fapt, este altceva: admirabila noastră discreţie, preţuirea foarte modestă a oamenilor noştri şi a poporului nostru luat în întregime, a cărui vrednicie se cere căutată îndelung pentru a fi descoperită în întregimea ei.

Dar, în afară de «Dumnezeu sfântul» şi de sfinţii cari-i stau împrejur, poporul nostru leagă de anumite noţiuni acest calificativ de «sfânt».

Altădată voiu căuta să arăt ce este pentru dânsul legea, dar e, o spun încă de acum, ceva ce întrece textul unei legi scrise şi împărţirea în paragrafele ei, atunci când este vorba de o judecată. Dar niciodată, gândindu-se la legile acestea tradiţionale, care fac parte din obiceiul pământului şi care sunt aşa de scumpe sufletului său, legi în conştiinţa cărora a trăit atâta vreme, el n'a cerut peste dânsele codurile, aşa de greu de amintit şi de pedante, în care este silit astăzi să-şi închidă existenţa, fără să li poată înţelege rostul şi uneori nici limba. El vede ceva mai mare decât toate legile care au fost şi care pot ieşi din mintea omului într'o mai bună chibzuire a mărginirilor, împărţirilor şi pedepselor, căci de răsplătire până acum nu se vorbeşte în niciun cod, răsplătirea care ar trebui să figureze alături de pedeapsă, pe când ea rămâne în sama conştiinţii publice şi Dumnezeu ştie cât de puţin

se ocupă conştiinţa publică de această sarcină aşa de însemnată şi nobilă a ei!

Românul care nu zice niciodată «sfânta lege», recunoaşte o « sfântă dreptate ». « Sfânta dreptate » este din toate domeniile; ea nu priveşte numai procesele. Locul ei este înaintea unui mare tribunal, însufleţit de sentimentele cele mai înalte şi capabil de chibzuirea cea mai înţeleaptă.

Când poporul nostru spune că se cere sau s'a făcut un lucru « pe sfânta dreptate », — ceea ce nu se va întâlni nici la un alt neam —, este vorba de un lucru cu desăvârşire incontestabil, pe care nimeni nu se va putea gândi a-l tăgădui, care face să amuţească gura tuturor avocaţilor şi să cadă sentinţile tuturor acelora, numeroşi între judecători, cari n'au în deajuns înţelegere şi înţelepciune. Aceasta de şi oamenii au tribunale pentru a rosti în numele societăţii sentinţe aşa de grele în mijlocul neînţelegerilor dintre dânşii, care ating interesele, dar care, în acelaşi timp, sunt în legătură cu o vieaţă întreagă, cu sentimentele cele mai adânci şi mai înalte şi cu ideile cele mai esenţiale de care este capabilă mintea omenească.

Ce nu este « pe sfânta dreptate », noi îl răspingem şi căutăm să stricăm orice resultat iese pe alături de dânsa. Cu o răbdare admirabilă, aşteptăm oricât de mult până ce, printr'o sentinţă de sus, se face alegerea între ce a hotărît omul şi între ce este corespunzător cu normele neclintite, neclătinate de nimic, ale « sfintei dreptăţi ».

Când, apoi, Românul vrea să dea o asigurare, asigurarea aceasta el n'o cuprinde într'o serie de demonstraţii şi nu aleargă la toate ideile abstracte ca să le alinieze, să le înşire, pentru a convinge pe cineva că într'adevăr

se va ţinea de cuvântul pe care l-a dat, cuvânt pe care de multe ori îl vezi, la omul obişnuit, mult mai întemeiat decât la acela care întrebuinţează Termenul de «onoare», şi se jură pe dânsul, deşi adeseori uită în clipa următoare ce jurământ a făcut, întrebuinţând un cuvânt nou pentru o noţiune pe care noi o cunoaştem de mult, dar o numim altfel şi nu într'un singur chip.

Când îţi va spune omul nostru că un lucru este «sfânt» aceasta înseamnă că nicio putere din lume nu poate să-l aducă a părăsi ce a fost pecetluit cu termenul întrebuinţat în ce priveşte divinitatea şi fiinţile cereşti care o încunjură.

Acestui popor însă îi place şi o glumă. Gluma atinge de obiceiu formele străine ale religiei care i-a fost impusă de regimurile ce au trecut, sau de împrejurări care nu-i îngăduiau lui însuşi să-şi creeze formele. De «Tatăl nostru» slavonesc el va râde, prefăcându-l într'un caraghios: «hotci naşca taşca gospodi budaşca». Un anumit cler, foarte amestecat cu societatea, prin urmare, expus la ispitele şi la primejdiile ei, prins în interesele pe care fiecine le socoate din punctul său de vedere, a putut să fie ţinta unor atacuri ale folklorului popular, de care acest produs sătesc care era preotul, trăind în mijlocul celorlalţi ţărani, nu s'a socotit de-a lungul vremii, doar până la ivirea unui anumit clericalism de împrumut, peste măsură de jignit.

Ceea ce este sfânt, ceea ce reprezintă sfinţenia, ceea ce este sfinţit, scapă însă, de obiceiu, de această ironie populară. Cu toate acestea, când, la o naţiune foarte vitează, este vorba de sentimente opuse vitejiei, care

la unii oameni dintre ai noştri sau la unii dintre străinii din mijlocul nostru capătă o expresie de groază deosebită, atunci se vorbeşte de « sfânta frică ». Acel care a fost prins de o « sfântă frică », trezeşte în mintea noastră icoana cui nu este urmărit numai de puteri omeneşti ce s'au luat după dânsul, ci pare că ar fi căzut asupra lui cine ştie ce osândă şi prigonire cerească. Este acel « horror sacer », acea « groază sfântă » de care se vorbeşte în paginile literaturii latine. Astfel ne găsim între hotarele unei vechi tradiţii şi nu înaintea unor improvizaţii glumeţe ale unor timpuri apropiate de noi.

De altminteri, pentru poporul românesc, « sfinţenia » nu rămâne numai în legătură cu ceea ce închipuirea lui aşează materialist într'un loc anumit deasupra strălucitoarei bolte a cerurilor. Sfinţenia nu face parte din domeniul mai mărginit al frumuseţii; ea trăieşte în mijlocul nostru aici, pe pământ. Nu numai Dumnezeu şi sfinţii sfinţesc, dar noi înşine avem în mijlocul nostru ceea ce trebue pentru această sfinţenie.

Noi consacrăm prin felul cum trăim, prin ideile pe care le urmărim, prin toată puterea de credinţă şi de sacrificiu, prin toată munca pe care o punem în urmărirea acestei ţinte supreme, noi consacrăm, în alt fel şi în altă măsură, dar consacrăm totuşi, anumite lucruri din cuprinsul vieţii şi al societăţii în care trăim.

Doar de aceea, când socotim valoarea situaţiiilor şi a omului care ajunge a le avea, uneori şi el prin meritele sale, alături de atâţia alţii cari le au fără niciun merit, se rosteşte acel cuvânt de admirabilă înţelepciune populară, că « omul sfinţeşte locul ».

Cine s'ar fi gândit vreodată să spună contrariul, că «locul sfinţeşte omul?» Prin atâtea locuri înalte au trecut oameni cari, inferiori acestor locuri şi înaintaşilor pe cari i-au avut, n'au ştiut să se pună de acord cu tradiţia întrupată în acele locuri, şi de aceea este o bucurie când se întâmplă câteodată şi acest lucru mare, pe care conştiinţa publică îl aclamă: un om care într'adevăr « şi-a sfinţit locul ».

25 Iunie.

XVII

DESPRE «DREPT» ŞI «DREPTATE»

In şirul noţiunilor fundamentale la care mă gândesc de o bucată de vreme pentru a încerca să mi le lămuresc mie întâiu şi să le fac cunoscute, cu ce explicaţii pot da, poporului nostru, mi se prezintă acum aceea de «drept» şi «dreptate».

A cerceta ce înseamnă «dreptul» şi «dreptatea», este în acelaşi timp un mijloc de a înlătura o părere foarte larg răspândită, pe care o întâlnesc în ultimul timp şi la unul din cei mai buni prieteni ai miei din Franţa, la un cercetător foarte adânc al problemelor privitoare la evul mediu şi care, într'o lucrare despre năvăliri, ajungând la Români, nu face decât să reproducă, repetând argumente de nicio valoare, împrumutate dela Roeslerienii austrieci şi dela partizanii unguri ai teoriei părăsirii Daciei, nu face, zic, decât să afirme că înaintaşii noştri au părăsit cândva aceste locuri, că s'au pierdut prin cine ştie ce văi balcanice, că s'au întors de acolo, de şi nu-i izgonea nimeni din patria veche şi nu-i chema nimeni într'o patrie nouă, că, strecuraţi în văile acestea ca o biată populaţie mânată de vânt, ei n'ar avea niciun

drept istoric şi că se pot sprijini în părţile ardelene, către care s'ar fi îndreptat, întâiu, emigraţii, doar pe faptul că niciunui popor nu i se poate cere socoteală de ce se găseşte pe pământul unde este şi că, prin urmare, fiind acolo, trage tot dreptul de a rămânea din stăpânirea de fapt pe care o exercită.

Sânt şi foarte mulţi Români, în afară de filologi, cari în mare parte sunt de aceeaşi părere ca şi învăţaţii străini, cari, vorbind aşa, înţeleg să ni dea o lovitură, Români cari-şi închipue vieaţa noastră timp de o mie de ani ca într'adevăr, cum o numea Xenopol: «o enigmă istorică», sau, cum o numeşte domnul Lot, în cartea despre care am vorbit, ca « un adevărat mister », a cărui desluşire deplină nu s'ar găsi niciodată. Adecă noi am fi fost în timpurile acelea de adânc întuneric, în cursul cărora nimeni nu s'a uitat la noi şi n'a însemnat nimic despre fiinţa şi rosturile noastre, o adunătură fără nicio coheziune, fără niciun fel de solidaritate, incapabili de a ne ridica pe o treaptă de organizare mai înaltă, aşa o grămadă de oameni trecând dela o generaţie la alta fără să fi câştigat nimic şi a căror vieaţă nu poate fi aşezată supt niciun fel de cârmuire.

Pe lângă atâtea argumente, ar ajunge ce se poate spune despre rostul pe care-l are în limba noastră cuvântul de « drept » şi « dreptate », pentru a răsturna tot acest edificiu, ridicat cu atâta trudă de oameni a căror duşmănie nesăţioasă se răpède şi în forma scrierilor istorice asupra unui popor care, prin toate însuşirile sale şi prin tot felul său de a trăi, merită, dela vecini, ca şi dela cercetătorii ştiinţifici, un alt tratament. Căci,

în adevăr, nu cunosc niciun alt neam despre care să se poată spune mai mult că are « păr de lup », fără să fi arătat în vreo împrejurare că este stăpânit de instinctele acelea de cruzime şi pradă care fac că oricine « are păr de lup » să fie evitat de alte neamuri.

Ceea ce corespunde cuvântului « drept » în franţuzescul « droit », în italienescul « diritto », este numai o idee abstractă, de origine fireşte mai târzie, în legătură cu o desvoltare mai înaltă a civilizaţiei, este un concept superior al unei vieţi juridice ajunsă la o mare înălţime. Nu s'ar putea spune la celelalte popoare de limbă romanică şi de origine latină că au un drept popular numit cu însuşi acest cuvânt, precum, în ceea ce priveşte popoporul român, expresia se înfăţişează dela sine, « obiceiul pământului » nefiind altceva decât tocmai acest drept popular, care a servit la toate judecăţile de-a lungul veacurilor şi a cărui urmă se simte şi în legile de mai târziu, al căror principiu, şi uneori forma lor însăşi, au fost împrumutate dela popoare la care concepţiile juridice s'au desvoltat în condiţii mult mai prielnice decât la noi.

Dar la Români « drept » nu înseamnă numai un total de datine populare care preced şi înlocuiesc codurile venite mai târziu. Pentru ai noştri « dreptul » este o idee cu mult mai înaltă şi cu mult mai deplină, care-şi are în ea ceva din acea sfinţenie despre care, în timpul din urmă, am vorbit tot aici.

Când unul dintre ai noştri spune: « acesta este dreptul mieu », aceasta înseamnă că el este gata să întrebuinţeze toate mijloacele sale pentru a duce la capăt şi cea mai

învierşunată luptă numai ca acest « drept » să nu fie ştirbit.

In « dreptul » său omul dela noi se închide ca într'o cetăţuie. Mişcările cele mari pe care le-a făcut acest popor au fost toate stârnite şi duse până la urmă cu o hotărîre nebiruită de o atingere adusă acestui « drept ». Pentru « dreptul » încălcat de către Impăratul bizantin, care avea nevoie de bani la o căsătorie, s'au ridicat acei ciobani din Pind cari au întemeiat o altă Impărăţie peste Impărăţia călcătorului de « drept ». Pentru « dreptul » lor s'au luptat ţăranii din partea apuseană a Ardealului atunci când arendaşii armeni, sau de alte naţiuni, ai fiscului împărătesc, se atingeau de un « drept » care nu suferea nicio jignire. Pentru « drept » s'a pornit, cu « adunarea poporului » a lui, imitând mişcarea sârbească a lui Caragheorghe din Serbia, şi ea sprijinită pe anumite concepţii comune tuturor popoarelor din Sud-Estul Europei, care n'au fost totdeauna slave, Tudor Vladimirescu, şi noua societate românească pe care o avea înaintea sa acest boierinaş, care nu era străin de cultura timpului, trebuia să fie sprijinită, împotriva apucăturilor unui fanariotism dărâmat, pe « drept ».

Iată, prin urmare, două înţelesuri ale acestui cuvânt: pe de o parte, noţiunea juridică, iar, pe de altă parte, o concepţie de caracter fundamental, pe care se sprijină întregul aşezământ social al naţiunii româneşti.

« Dreptatea » nu este altceva decât recunoaşterea şi proclamarea « dreptului ». « Dreptatea » aceasta este un lucru sacru, şi de aceea se spune « sfânta dreptate ».

Pentru a întări un lucru, face cineva apel la această dreptate sfântă, care nu suferă niciun fel de contrazicere.

Privilegiile de care se bucură o parte din poporul românesc se chiamă împreună, într'o limbă uitată de noi: « dreptăţile » acestui popor, « drepţăţi » cu greu stabilite, şi de aceea necontenita şi dârza luptă despre care am vorbit înainte.

A conduce o societate, aceasta înseamnă a o « direge », cuvânt care vine de-a-dreptul din tezaurul latin şi acela care are conducerea este un «diregător»; am spune astăzi: un director. Actele în care se cuprinde « dreptatea » acordată în puterea « dreptului », acestea sunt « dresele » cuiva, şi cine se înfăţişează la judecată având « dresele » sale, bune, adevărate şi pecetluite, acela nu poate decât să fie sigur, înaintea unor judecători « drepţi », de « dreptatea » sa.

Vin acum la un alt înţeles, care acesta aparţine poporului nostru şi numai lui, în mijlocul celorlalte neamuri legate de noi prin origine şi limbă.

Dacă vrea cineva să asigure că spusele sale corespund cu « adevărul », pe care noi l-am păstrat şi dela care avem « adeveritorii », cari cercetau o stare de lucruri, şi avem, cu un sufix slav, « adeverinţa », care reprezintă siguranţa scrisă a unei situaţii, cu tot ceea ce este « adevărat » într'însa, atunci Francezul, ca şi Italianul, Spaniolul, Portughezul vor vorbi numai de acest adevăr, de ceea ce este « vrai » pentru Francezi, de ceea ce este « vero » pentru Italieni, şi aşa mai departe pentru ceilalţi fraţi ai noştri.

Pe lângă acest cuvânt de « adevăr », la care recurgem de atâtea ori şi la care ne închinăm cu toată puterea noastră, înţelegând că o societate menită a dăinui nu se poate sprijini pe minciună, ci numai pe « adevăr », pe « adevărul » care se poate « adeveri », noi mai avem încă şi un înţeles al cuvântului de « drept ».

Când îi iei socoteala cuiva, se poate întâmpla să-i cei, într'o formă împrumutată, să arăte adevărul, sau, într'o formă mai potrivită cu tradiţia binelui: « să spuie adevărat », dar în cea mai veche tradiţie a limbii noastre este expresia de « a spune drept ».

Sunt multe cuvinte ale unei cugetări mai înalte pe care noi nu le-am împrumutat din alte limbi, precum au făcut deosebite popoare atunci când au ajuns la o anumită treaptă din desvoltarea lor. Ni lipseşte, de exemplu, în vechiul vocabular, « curaj », ni lipseşte « cavalerism », ni lipseşte « nobleţă », dar ni lipseşte şi ceva pentru « sinceritate ». Şi nimic nu vă poate spune că între popoarele care, într'o măsură mai mare sau mai mică, au plecat dela vechea Roma, sântem cei mai puţin sinceri.

Dimpotrivă, foarte multe din suferinţile noastre de odinioară au fost datorite înainte de toate neputinţii în care ne-am găsit de a strecura prefăcătoria sau linguşirea, tăgăduirea brutală, unei sincerităţi în mărturisirea adevărului. Multe vieţi s'au stins din cauza acestei necesităţi sufleteşti de a nu ieşi din marginile lucrului pe care-l ştie cineva că este adevărat.

Dar, dacă se gândeşte cineva mai adânc asupra noţiunilor care ni se par a nu avea în româneşte cuvântul

corespunzător, cred că va descoperi fără multă dificultate că de fapt este vorba de altceva: că Românii pot întrebuinţa acelaşi cuvânt pentru mai multe înţelesuri şi că sânt destul de ageri şi de dibaci, destul de meşteri în întrebuinţarea acestei minunate limbi, pe care din veac în veac au îmbogăţit-o, pentru ca niciodată să nu se producă o încurcătură între aceste înţelesuri deosebite.

Şi prin urmare iată omul sincer care este un om «drept», «drept» supt raportul moral, precum, atunci când se ţine mândru, neîncovoiat, este cineva «drept» supt raportul fizic. Acest «om drept» se va închina totdeauna «dreptului» şi va cere oricând să i se dea «dreptatea» lui întreagă, chiar şi împotriva «dreptăţilor» smulse cu meşteşug de alţii dela «dregătorii» ţării sale, sau ai ţării căreia îi este supus, fiind că este obişnuit a afirma virtutea fundamentală a sufletului său printr'aceea, că, în orice împrejurare, înaintea oricui şi cu orice risc, el «spune drept».

9 Iulie.

XVIII

NOŢIUNEA DE «CARTE» LA ROMÂNI

Este o problemă în ceea ce priveşte legăturile pe care poporul nostru le-a avut cu învăţătura, o problemă care nu e fără o oarecare rezistenţă actuală la un învăţământ de caracter formal şi artificial, al cărui folos nu-l vede dela început, pentru vieaţa obişnuită dela ţară. Căci cei cari învaţă sânt socotiţi ca oameni cari prin aceasta chiar tind a se desface dela mediul lor şi a căpăta o slujbă dela Stat, în imprejurările de astăzi, iar, în imprejurările de odinioară, învăţătura fiind un drum deschis pentru o situaţie în cler, de unde expresia: « că doar nu se face popă ». Ar părea că aceasta arată că poporul nostru n'a manifestat faţă de cultura spirituală, înţeleasă aşa cum o puteau înţelege alţii în raport cu dânsa, aceeaşi tragere de inimă pe care o găseşte cineva la alte naţiuni, şi în rândul întâi la Greci, la cari şi cutare cântec popular arată bucuria omului care se duce la şcoală ca să capete acolo lumină, Grecii pricepându-se de altminteri să întrebuinţeze această ştiinţă de carte pentru afacerile în care vor ajunge să fie amestecaţi. E rezistenţă faţă de legile şcolare, revoltă împotriva măsurilor de constrângere care

se resolvă în amenzi, pentru felul cum se întoarce copilul dela învăţătură cu mai puţină aplicare în ce priveşte munca la câmp şi cu foloase foarte îndoelnice în altă direcţie pe care ar lua-o activitatea lui. Conflictele care se ivesc şi acum şi destul de adeseaori între părinţii copiilor şi între învăţători, şi anume mai ales când învăţătorul este bun şi caută să aplice tot ce-i este încredinţat prin lege, toate acestea ar contribui deci să facă a crede că, deşi Românul are o mulţime de însuşiri culturale aşa-zicând din naştere, căci ele fac parte dintr'un străvechiu fond de cultură devenit instinctiv, cu toate acestea el se arată foarte rebarbativ în ce priveşte măcar cultura decretată de Ministerul Educaţiei.

Şi aici cred că o cercetare mai amănunţită a cuvintelor pe care le întrebuinţează poporul românesc poate folosi la ceva pentru a desăvârşi cunoştinţa şi a acestui capitol din vieaţa sufletească a lui.

Am vorbit de «învăţătură», cuvânt de care s'a legat mai târziu, în organizaţiile şcolare ce au venit pe urmă, noţiunea de « învăţământ », care este exprimată fără îndoială printr'un cuvânt de caracter latin, dar este o fabricaţie abstractă ulterioară.

Nimic în celelalte limbi neolatine nu corespunde românescului « învăţ », « a învăţa », « învăţător ». Rădăcina latină este, evident, « invitiare », prin urmare trimete la un « vitium », care în vechiul tesaur latin n'ar avea totdeauna un sens rău, ci înseamnă oarecare obişnuinţă, oarecare deprindere.

Dacă se gândeşte cineva la cuvântul de « învăţ », — se zice că: « orice învăţ îşi are şi desvăţ »,— dacă se opreşte

asupra formulei de moralisare că unuia și altuia i-ar putea folosi în experiența vieții ceva ca «învățătură», atunci se vede că sensul propriu-vorbind didactic nu este singurul pe care-l au cuvintele din această clasă și categorie.

De fapt «învățătura» și tot ce este în legătură cu dânsa înseamnă impunerea unor deprinderi, nu omului, ci animalelor. S'a petrecut același lucru cu trecerea unui cuvânt din domeniul acesta inferior în domeniul superior al omului, ca și cu termini ca «a înțărca», a cărui origine trebue căutată în «țarcul» oilor și în închiderea în «țarc», sau «a înșela» care nu înseamnă decât întrebuințarea anumitor mijloace de dibăcie pentru a face ca un cal sălbatec să primească pe spinare «șeaua».

Dar dela aceste accepții ale cuvântului «a învăța» până la cea pe care a căpătat-o pe urmă în dorința de luminare pe cale metodică, până la treapta mai înaltă a unei noțiuni, este o cale lungă, și lămurirea în ce privește deosebirea acestei lungi căi nu se poate recunoaște numai în cercetarea acestui singur cuvânt, ci trebue să recurgem la altele.

S'a încercat, acuma în urmă, în ce privește cuvântul «școală», să i se găsească originea de aiurea, căutându-se până și în domeniul unguresc. Este adevărat că, în vechea organizație română și bizantină, «schola» n'are niciun înțeles în legătură cu educația și instrucția, ci înseamnă o anumită categorie din armată, anumite grupuri de ostași cu caracter comun. De aici s'a trecut la sensul de grupare didactică, dar aceasta numai la Bizanț, și mai târziu. Insă legăturile pe care le-au avut ai noștri cu

lumea bizantină au fost foarte îndelungate şi intime, şi ele s'au putut strecura şi în domeniul noţiunilor comune şi oamenilor mai modeşti. De sigur că «şcolar» este un neologism, odinioară putându-se întrebuinţa cuvântul de «învăţăcel» alături de acela de «învăţător».

In secolul al XVII-lea, pe vremea lui Udrişte Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab, ca frate al Doamnei Elina, şi pe vremea boierului muntean, mai înalt ca învăţătură decât toţi contemporanii săi, Constantin Cantacuzino Stolnicul, care fusese pe la Constantinopol, Veneţia, Padova, poate şi pe la Viena, cine voia să se întituleze ca om cu învăţătură, care a trecut prin şcoală, îşi zicea: «spudeu», dela cuvântul grecesc «spudeos», din «spudì», care înseamnă «studiu». In secolul al XVIII-lea, cutare tipăritură numeşte pe cei cari umblă la şcoală,— iar şcoala fiind slavonească, «învăţătura» era intitulată «ucenicie», şcolarii: «ucenici», şi se întrebuinţa deci şi cuvântul de «ucenie» pentru «spudeu» —, se întâlneşte termenul nou, care n'a avut, de altminteri, o mare răspândire, ci se pare că a fost mai curând o încercare, de «sholer».

Dar, încă odată, în ce priveşte şcoala însăşi, se poate admite cu siguranţă că nu greşim crezând că este vorba de un împrumut recent.

Aceasta şi pentrucă altfel n'am putea înţelege în ce fel au fost numite odinioară tovărăşiile de învăţători şi învăţăcei prin care se transmit anumite cunoştinţe, care nu se pot căpăta decât pe cale metodică, în deprinderea limbii slavone, a unei caligrafii admirabile, care, în forme ce nu sunt aceleaşi în Moldova şi Ţara-Românească, s'au

transmis de-a lungul secolelor, apoi obişnuinţa unei ortografii ceva mai bune decât aceea pe care arată a o cunoaşte anume candidaţi la bacalaureat, cari vorbesc de «coniferii» literaturii române, în loc de «corifei». Toate acestea dovedesc de sigur iniţierea prin ceva, care, cu catedră sau fără catedră, înaintea unor bănci sau cu lipsa băncilor, foarte probabil fără catalog, nesimţindu-se «învăţătorii» datori să dea note, reprezinta în acele timpuri o adevărată şcoală, al cării nume nu poate fi găsit aiurea decât acest cuvânt însuşi.

Mult mai interesant este rezultatul care se poate căpăta din cercetarea cuvântului «carte».

Şi acest cuvânt trebue pus în legătură cu ce înseamnă termenul corespondent la celelalte popoare neolatine, sau cu ceea ce, în loc de a deriva din «charta» latină, isprăveşte la popoarele acestea prin a numi noţiunea corespunzătoare. Pentru Francezi, «charte» este un document. Constituţia pe care au dat-o Bourbonii restauraţi în Franţa la căderea lui Napoleon, netrebuind să se cheme, după ideile conservatoare, cu acest cuvânt chiar de Constituţie, s'a numit «Charte» [1]), adecă binefacerea dată de Rege, «octroyée», întocmai cum, la noi, prin anii 1830, când, supt protecţia rusească, a fost vorba să se dea o formă constituţională ţărilor noastre, s'a întrebuinţat expresia de «Regulament Organic», al cării cuprins ca noţiune este fireşte exact acelaşi ca şi acela al Constituţiei, termen care nu putea fi rostit. Pentru

---

[1]) Cf., la noi, «lucru cu şart».

Italieni, « carta » înseamnă hârtie, pe când noi am împrumutat termenul acesta de « hârtie » din grecește și, poate, deoarece *a* este schimbat în *î*, împrumutul acesta să nu aparțină unei epoci mai târzii, în care schimbări ca acestea nu s'ar fi putut petrece.

Bogăția termenilor izvorîți dela « hârtie » arată, de altfel, o veche origine: avem, astfel, « hârțoage », « hârtilărit ».

Este interesant însă că, precum « charta » a ajuns la Francezi să însemne un act scris, venind dela cârmuire, dela cârmuirea cea mai înaltă, regalitatea, tot așa, la noi, fără să fie vorba totdeauna de un beneficiu formal, în legătură cu cine știe ce lucru însemnat, se zicea « carte domnească ».

« Cărturar » chiar poate fi în legătură cu această pregătire, supraveghere sau păstrare a « cărților domnești ».

In domeniul juridic, care este așa bogat la Români și arată la dânșii și vechimea culturală și transmiterea unor norme de organizație destul de înaltă, se spunea curent, rămânând pe urmă numai ca un proverb fără aplicație practică imediată: « Ai carte, ai parte », ceea ce înseamnă tratarea afacerilor prin documente, așa încât, dacă n'ai această « carte », iscălită, pecetluită, redactată în anumite forme, n'ai « partea » pe care o ceri dintr'o moștenire, sau dintr'o avere, dintr'o afacere.

Cu totul din alt domeniu, care este în legătură cu elemente de care se folosea cineva pentru a scrie, ceilalți neolatini, cari au părăsit tablele cerate de odinioară, făcute lemn, au păstrat ácest fel de a face totuși însemnări și de a le cuprinde în oarecare legătură mate-

rială, pe « liber ». De aici vine francezul « livre », italianul « libro ».

La noi, tocmai fiindcă se întrebuinţa cuvântul de « carte » numai pentru documentele oficiale, în secolul al XVIII-lea s'a încercat pentru cartea cum o înţelegem noi o expresie care se păstrează şi până astăzi în Moldova, dar numai în ce priveşte elementele legăturii, « trataj », de unde s'a făcut « tartajele », care, pe vremea noastră, la elevii de şcoală însemna copertele legăturii; cuvântul vine fireşte dela « traité», tratat, manual.

Dar ceea ce ne face să credem că poporul din vechile vremuri a dat cuvântului de « carte », dacă nu înţelesul unui număr oarecare de foi, de file, de « filade », cusute sau legate împreună, cel puţin un sens « cărturăresc », este expresia curentă de « a învăţa carte ».

Deci una este « a învăţa » în general, care se aplică în ce priveşte omul la meşteşug, şi altceva este « a învăţa carte », ceea ce înseamnă o precizare că « învăţătura » aceasta trece în domeniul lucrului scris şi tipărit.

Din această cercetare de-a lungul cuvintelor, care păstrează fiecare din ele un întreg suflet şi o întreagă istorie, reese că şi în acest domeniu poporul nostru n'a fost printre cele din urmă, ci că, într'un complex mai larg, cuprinzând idei din regiuni deosebite şi cuvinte care şi-au schimbat adeseaori sensul, el a avut o înţelegere pentru ceea ce formează astăzi « cărturarul » nostru.

23 Iulie.

XIX

«INŢELEGERE», «PRICEPERE» ŞI «INŢELEPCIUNE»

. Poporului nostru îi place să aibă a face totdeauna, nu numai cu oameni cari înţeleg lucrurile la care s'au gândit, pe care le prevedeau că le vor fi înfăţişate, dar cari să aibă o dispoziţie permanentă de a înţelege, dispoziţie care se învederează şi în formula, atât de frumoasă, a «omului de înţeles».

Cu «omul de înţeles» nu se strică vorba, cu «omul de înţeles» nu ajunge cineva la rezultate neaşteptate, cu «omul de înţeles» nu se întâmplă ca, pornind cu cele mai bune intenţii şi vorbindu-i, să te trezeşti, tocmai pentru că acela căruia te adresezi nu «înţelege», la rezultate de să-ţi pui mâna în cap. Una ai spus, altceva a înţeles, şi s'a supărat, îţi răspunde cu cuvinte pe care dumneata, «om de înţeles», le înţelegi bine, dar nu poţi răspunde aşa de uşor, şi de acolo o afacere stricată, sau o prietenie împuţinată.

«Oamenii de înţeles» nici n'au nevoe totdeauna să vorbească. Poate chiar că, atunci când cineva se aruncă asupra lor cu un potop de vorbe, aceasta îi pune pe

gânduri, nu cumva se urmărește o înșelare. Este un popor care în privința aceasta ne întrece pe noi cei cari vorbim când trebue, cum trebue și cât trebue; este vorba de poporul englez: nu odată anumite discuții cu Englezii n'au ajuns la rezultatul dorit, fiindcă diplomația care s'a însărcinat cu o misiune, deprinsă cu altfel de lume, a crezut că trebue să înceapă cu tot felul de considerații generale, cu tot felul de manevre de încunjurare, cu tot felul de gesturi de politeță și nu bagă de seamă că, în măsura în care înainta cu mijloacele acestea de circumvenire, în aceeași măsură se îndepărta atenția și interesul aceluia la care venise. Câteva cuvinte asupra celor cunoscute și câteva indicații în domeniul necunoscutului, atât cât trebue pentru a se ajunge la soluția dorită, ar fi făcut o mult mai bună ispravă decât toată această vorbărie inutilă, menită să indispună pe interlocutor.

Dacă se coboară cineva în acele admirabile mărturii ale trecutului nostru, în care nu sunt numai vorbe, dar și atâtea dovezi de înaltă înțelepciune, — și vom vorbi îndată despre deosebirea care este între « înțelegere » și «înțelepciune» și despre marea însușire pe care o dovedește, în acest domeniu al distincțiilor, poporul nostru, — în cronicile și în memoriile noastre, care reproduc dese ori atâtea conversații, se poate vedea ce « oameni de înțeles » erau înaintașii noștri, din câte greutăți au ieșit prin această mare însușire, câte tragedii au putut înlătura, ce impresie bună au produs asupra acelora cari au avut afaceri cu dânșii, prin această scurtime a graiului lor, prin această putință de a prinde îndată lucrul care

interesează, fără să fi dat atâtea explicaţii preliminare. Iată, şi în mărturia unui străin, a vizitatorului apostolic cu un rost de episcop latin, venit la noi pe vremea lui Vasile Lupu, ni se prezintă atâtea convorbiri cu Domnii noştri: cu Matei Basarab, cu Vasile Lupu, în care se hotărăsc foarte repede chestiunile cele mai complicate. Matei vorbea şi mai puţin, cu firea lui de bătrân moşnean, păzit în toate ale sale, decât măreţul Domn cu fire împărătească, dar cu sânge străin, care a avut atâta vreme în stăpânire Moldova. Când Bandini s'a prezintat la Matei şi a ţinut un discurs într'o limbă pe care moşneagul n'o înţelegea, acesta a zâmbit, a dat din cap, ca semn că numai vorbe bune au putut să se îndrepte către dânsul şi, pe urmă, întorcându-se către unul din boieri, i-a spus numai cuvintele acestea, pe care călătorul le reproduce în româneşte: «ce zice?». Şi de sigur, după ce a aflat «ce zice», el, omul «de înţeles». «a înţeles» şi a dat un răspuns care fără îndoială era plin de «înţelepciune».

Iar, când clericii catolicii dela Iaşi, cari nu erau totdeauna «oameni de înţeles», şi Bandini era într'o luptă cumplită cu cutare şef ungur al comunităţii ieşene, Carol Beke, se luptau între dânşii la audienţele domneşti, care să vorbească întâi, iar învinsul pleca dela Curte cu sentimente de invidie şi ură împotriva aceluia care i-a mers înainte, Vodă făcea să se observe că nu este bine să se certe între ei tocmai cei chemaţi prin misiunea lor să crească pacea şi buna înţelegere între oameni. Şi, altădată, când, după o biruinţă câştigată în marginea Vasluiului împotriva puternicii

oştiri turceşti, prinşii se îndreptau către Ştefan-cel-Mare, arătând că sunt oameni bogaţi, gata să plătească preţ de răscumpărare dacă li se cruţă vieaţa şi le se redă libertatea, marele şi cumintele Voevod a pus această întrebare, care iarăşi este din domeniul înţelepciunii, pentru un « om de înţeles » către alţi oameni cari puteau « înţelege » aceasta înainte de a face o astfel de faptă, adecă năvălirea pustietoare într'o ţară pe care voiau s'o dărâme: « dacă aveţi atâţia bani, ce aţi căutat în ţara mea săracă? ».

Ne-am lămurit în ce priveşte sensul acestui cuvânt, pe care poporul nostru îl întrebuinţează numai faţă de oamenii cari merită într'adevăr a fi trataţi astfel: « om de înţeles ».

« A înţelege », aceasta presupune însă receptivitate pentru o idee, un interes sau o situaţie, putinţa de a pătrunde ce s'a spus, ce se cuprinde în aceste cuvinte, ce se trezeşte la auzul lor în mintea interlocutorului.

« Inţelepciunea » este cu totul altceva decât « înţelegerea ». Pe când atâţia oameni « înţeleg », unii mai bine, alţii mai rău, « înţelepciunea » este un mare dar dumnezeesc, de care se împărtăşesc puţini.

Ea înseamnă alegerea între mai multe lucruri înfăţişate, care se găsesc în realitatea lucrurilor sau care sunt comunicate prin alţii. Şi nu înţelegem: într'un anume moment, pentru un lucru sau pentru anumite legături de lucruri, ci, oricând, omul deştept, acela a cărui minte, deci, nu doarme, acela care este veşnic treaz şi cu ochii deschişi, care nu se împiedecă, astfel, de lucruri pe care nu le-a zărit la vreme, acela este cu mintea lui cumpă-

nită, cu atenţia lui, care nu se lasă niciodată distrată, şi, între aceste realităţi care i se oferă, el rosteşte cuvântul pe care îndată, orice om cuminte îl recunoaşte a fi expresia însăşi a «înţelepciunii».

Noi am pierdut pe «sapiens», «înţelept» în latineşte, din care Francezii au făcut «sage» şi Italienii «savio», întrebuinţându-se la Veneţia acest cuvânt şi pentru anumiţi magistraţi, cari sunt sfătuitorii cei mai înalţi, stând totdeauna gata să ajute în hotărîre pe doge: în latineşte ei se chiamă «sapientes consilii» şi, în italieneşte, «savii del consiglio».

Nimic din aceste frumoase cuvinte n'a rămas la noi, dar tot înţelesul lui «sapiens», care, de altminteri, la început a avut şi o altă nuanţă, care este în legătură cu gustul, de unde este «sapor», «savoarea», a trecut asupra cuvântului «înţelept».

«Inţelept» este regele proverbelor sau «parimiilor» din Biblie, regele pe care, după dublul înţeles al cuvântului grecesc de «basileus», noi îl numim «Impăratul» Solomon.

Pe bisericile noastre sunt înfăţişaţi «înţelepţii» lumii, Bion şi ceilalţi, cari sunt socotiţi, cu toată grămada de filosofi veniţi după dânşii, înţelegându-se mai mult sau mai puţin unii cu alţii, drept oameni cari au avut mai multă minte şi ştiinţă la un loc, dintre toţi aceia cari s'au perindat de-a-lungul vremurilor.

Se poate vorbi de «înţelepciunea» lui Ştefan-cel-Mare şi de aceea a atâtor bătrâni conducători în ordinea mireană, ca Matei-Vodă, ori în cea bisericească, în care ei sunt aşa de mulţi.

De sigur, cu toată vieaţa lui zbuciumată, nenorocirile care au căzut asupra lui, împrejurările în care, fără nicio dreptate din partea soartei, i s'a isprăvit vieaţa, şi Eminescu a fost un « înţelept » al neamului nostru, şi aceasta se vădeşte aşa de frumos, pe lângă minunata lui operă poetică, prin paginile de proză, legate de toate problemele mari ale naţiunii, pe care ni le-a lăsat.

Cine « înţelege », fireşte se şi « pricepe », însă « priceperea », care vine din latinescul « percipere », ceea ce înseamnă apercepţie, pătrunderea prin simţuri a lucrurilor în forma lor adevărată, exactă, are o nuanţă sufletească deosebită de aceea a « înţelegerii » şi a acestei înţelepciuni, care vine din multele « înţelegeri » grămădite, deosebite, apoi şi în sfârşit armonizate între dânsele.

« Priceperea » înseamnă în cele mai multe cazuri experienţă, deşi ea se întrebuinţează şi pentru o alegere şi o hotărîre într'un domeniu glumeţ. Cine nu-şi aduce aminte de cimilitura: « La trup pepene, la cap pieptene: cocoş, boule, pricepe-te, măgarule »?

Evident, aici nu este vorba de « înţelegerea » obişnuită, ci, fiindcă este ceva ascuns, acest lucru ascuns trebue descoperit prin « pricepere », care este şi actul principal al inteligenţei.

Dar nimic nu arată mai bine deosebirea între « pricepere », desfăcută dela înţelesul primitiv latin şi adusă în acela al gândirii şi, adaug, mai ales al experienţei, decât o altă formulă de întrebuinţare curentă: aceea care exprimă acea experienţă pe care Italienii ştiu s'o îmbrace şi în forma hazlie a « cotoiului opărit, care se

teme şi de apă rece », expresia: « tot păţitul este priceput ».

Un om « priceput » prin multele greutăţi pe care le-a învins, prin multele suferinţe pe care le-a înghiţit, prin multele restrişti pe care le-a biruit, un « om de înţeles », cu care poţi vorbi şi de lucruri pe care nu le ştie şi de lucruri pe care le vezi într'un fel şi el până atunci le-a văzut altfel şi cu toate acestea el este simţitor la argumentele ce aduci, un « om înţelept », la capătul experienţei vieţii sale şi ştiind să comunice prin vorbe « înteepte » tezaurul de înţelepciune pe care l-a adunat, iatăl icoana, şi în acest domeniu, a Românului de veche obârşie şi de fericită permanenţă echilibrată.

31 Iulie.

XX

«DOMNI» ŞI «IMPĂRAŢI»

In urmărirea elementelor din care se cuprinde sufletul poporului românesc, acela dela care în fond vine toată istoria noastră şi care este în stare oricând să modifice, printr'o decizie tăcută, dar statornică, orice idei şi hotărîri ale noastre, am ajuns la două idei politice care se cer şi ele lămurite.

Amândouă privesc autoritatea supremă în Stat, autoritate pe care o consider din două puncte de vedere deosebite şi pe care le poate înţelege cineva numai după o scurtă călătorie istorică de-a lungul secolelor, mergând chiar foarte departe, fiindcă numai acolo în fund se găseşte lămurirea de care avem nevoie.

Acum vreo cincizeci, şaizeci de ani, a fost o mare mândrie la noi, când Carol I, care se intitulase la început «Domn al Românilor», ceea ce a fost considerat la Viena şi Budapesta ca un fel de proclamaţie iredentistă, înţelegându-se prin aceasta «Domn al tuturor Românilor»: al celor liberi şi al celor cari trebuiau să devină liberi, dacă nu prin el, cel puţin, cum a dat soarta binevoitoare, supt urmaşul lui, şi care pe urmă a trebuit să se numească,

supt această bănuitoare presiune din străinătate, « Domn al României » singure, şi-a luat, cu învoirea Corpurilor Legiuitoare, şi ele foarte bucuroase că îndeplinesc o călduroasă şi veche dorinţă a Suveranului, titlul nou de « Rege ».

« Rege » este un neologism, pe care l-am împrumutat din' limba latină, prin canalul italian, într'un moment oarecare din secolul al XIX-lea.

Strămoşii noştri mai îndepărtaţi aveau însă pentru Rege, — cuvânt de origine slavă, pe care însă noi l-am fi putut păstra, cu gândul şi la alţii decât cei cari ni l-au transmis, fiindcă el nu face altceva decât aminteşte pe unul din cei mai strălucitori între stăpânitorii Apusului, un cuceritor şi dominator de neamuri, care, de-a lungul Dunării, prin biruinţi asupra tuturor păgânilor, şi Saxoni şi Avari şi Slavi, ajunsese cu stăpânirea până la porţile Ardealului, nu fără a influenţa şi asupra regiunilor mai îndepărtate, fiindcă el era şi şeful catolicismului luptător împotriva întregii păgânătăţi, Carol cel Mare —, titlul de « Craiu ».

Au mai încercat unii, supt influenţa grecească, să înlocuiască acest nume de « Craiu » prin acela de « Rigă », cum este şi numele personal al poetului libertăţii elenice, martir al acestei cause, Rigas din Veleştin, de fapt Român de obârşie.

Când deputaţii Camerei şi Senatului, între cari era şi vechiul republican Rosetti, s'au prezintat înaintea celui care fusese până atunci numai « Alteţa Sa Serenisimă, Domnul României », — în traducere franceză « Prince régnant » —, pentru a-i anunţa această schimbare, menită să-l înalţe, cum se credea aşa de mult, deci când s'a coman-

dat coroana de oţel din tunurile dela Plevna, pentru biruitorul dela Griviţa, şi coroneta de aur, pentru atât de înzestrata sufleteşte Regină Elisabeta, când au defilat, în acea neuitată zi de 10 Mai, carele alegorice, reprezentând toate breslele şi toate îndeletnicirile înaintea părechii acum regale, s'a crezut că poporul românesc a făcut cine ştie ce pas înainte, sau că a căpătat în domeniul recunoaşterii celorlalte State o situaţie cu totul superioară. Şi cu câtă nerăbdare nu se aştepta recunoaşterea regalităţii de către cei cari uneori au cam întârziat-o, legând acest act diplomatic de satisfacerea unor anumite interese!

Dar « Domn » însemna pentru Românii din timpurile mai vechi, dacă nu pentru cei cari-şi uitaseră concepţiile fundamentale, pe la jumătatea secolului al XIX-lea, autoritatea supremă.

Şi această autoritate supremă, de o independenţă absolută, putând să se întindă asupra tuturor membrilor aceluiaşi popor, dacă împrejurările o îngăduiau, era de caracter imperial.

Impărăţia şi Impăratul n'au fost uitate niciodată de poporul românesc.

Vechii regi nu erau, de altfel, ca toată regalitatea din Sud-Estul Europei, altceva decât reprezentanţii în aceste locuri pe jumătate barbare ai acelei mari regalităţi orientale, care, şi în Babilonia, şi în Asiria, şi în Egipt, şi în Asia Mică, şi la Sciţii cari au împrumutat-o şi transmis-o Tracilor şi Ilirilor, nu este altceva decât demnitatea imperială, înfăţişând o religie menită să se întindă asupra tuturor părţilor lumii.

Roma ne-a adus o altă formă a acestei Impărăţii, care vine din transmisia mai departe, prin Alexandru-cel-Mare, a acestei concepţii sacre, de caracter mondial, a Imperiului.

Niciodată regii cari apar mai târziu, în evul mediu, n'au crezut că aceasta poate fi o situaţie permanentă, ci, trăind în autonomie populară, ei au visat totdeauna ceva mult superior acestei forme modeste, cu credinţa că totuşi ceasul împărătesc va sosi.

Impăraţii Bizanţului au fost pentru ai noştri numai continuarea celorlalţi Impăraţi, ai Romei apusene, indiferent de faptul că acest Imperiu, care a atins de atâtea ori Dunărea şi care a pătruns şi până la Carpaţi, n'a însemnat de fapt o stăpânire permanentă. Când Turcii s'au aşezat la Constantinopol, ei erau Impăraţi, pentrucă se găseau în cetatea împărătească şi pentrucă misterul trecuse asupra lor.

Când vulturul cu două capete a fost în stema Austriei sau în cea, ortodoxă şi asiatică, a Moscovei, atunci Impăratul de acolo a moştenit, în conştiinţa poporului român, ceva din drepturile pe care Impăraţii Romei vechi sau noi le avuseră fireşte faţă de aceste locuri şi faţă de acest neam.

De aici, şi nu dintr'o închinare faţă de străinătate, a rezultat credinţa, dovedită în atâtea împrejurări, mai ales în ce priveşte pe Impăraţii dela Viena, a atâtor milioane din poporul nostru, până şi la încercarea supremă în Marele Războiu, în care Românii nu erau altceva decât victime designate ale urii oligarhiei ungureşti.

In Roma veche cuvântul de « imperator » se întrebuinţa rar, numai în anumite ocazii solemne, sau pe inscripţii şi monede.

In limbagiul obişnuit, pentru a nu i se zice şefului Statului « rege », ceea ce amintea vremea dinaintea republicei, care era, de fapt, stăpânirea regilor etrusci, cuvântul care se întâlneşte necontenit este, pe lângă mai vechiul « princeps », acela de « dominus ».

Din « dominus » a venit « Domn » al nostru. In vieaţa poporului românesc nu s'a întâmplat nimic care să îngădue a fixa o deosebire între vremea « împărătească » şi vremea « domnească » ; nu putem găsi ceva care, în afară de această tradiţie, ce s'a întins peste aproape două mii de ani, să fi adus scoaterea la lumină a cuvântului de « Domn ».

Poate fi cineva rege, poate fi ceea ce se numeşte, în Apus, prinţ sau duce, mare duce, cneaz, pentru unii dintre stăpânitorii balcanici, acţiunea lui de stăpânire este a Domniei. El « domneşte ». Cuvântul bastard de « domnitor », care s'a întrebuinţat, cu pretenţie, în cursul secolului al XIX-lea, mai ales dela Cuza-Vodă înainte, căutând a fixa o deosebire între vremurile vechi, care în ultima lor fază erau fanariote, sau legate de Regulamentul Organic, uitându-se că « Domni » au fost şi Ştefan-cel-Mare şi Mihai Viteazul, era iscodit pentru a da o formă corespunzătoare acelui « prince régnant », titlu pe care l-a afecţionat şi Alexandru Ioan I şi Carol I.

Nu s'a zis de obiceiu că un stăpânitor cu titlul imperial « împărăţeşte », dar în limbagiul obişnuit se vorbeşte de mere « domneşti », ceea ce înseamnă cea mai bună cate-

gorie de mere, şi uşile prin care din biserică se trece în altar, sunt uşile « împărăteşti ».

Se vede foarte bine cum, şi de o parte şi de partea cealaltă, gradul suprem poate fi exprimat şi printr'un cuvânt şi prin cuvântul celalt.

Este un proces care se observă, de altminteri, la un popor supt multe raporturi înrudit cu noi, cum este cel albanez, unde, fără ca actualul Suveran să poată avea pretenţia, pe un teritoriu restrâns şi cu o populaţie nu prea numeroasă, de a aspira la Impărăţie, numele pe care şi l-a luat este acela de « mbret », care nu este altceva decât, fără vocalele deschise ce se întâlnesc de două ori în cuvântul de Impărat, derivarea din acelaşi termen de *imperator*.

Aici, pentru curiozitate, o observaţie în ceea ce priveşte un cuvânt, care nu s'ar putea cuprinde în această privire.

Noi zicem « împărătuş » pentru « omuşor », ceea ce pentru Francezi este « la luette »; de fapt nu este vorba decât de vălul palatului, şi « împărătuş » este pentru « părătuş », prin urmare iată un cuvânt, care trebue exclus din grupul care mai cuprinde: « împărăteasă », corespunzător « Doamnei », « împărătiţă », corespunzător domniţei, « împărăţie », corespunzător Domniei.

Astfel, cu două cuvinte, noţiunea supremă în Stat, păstrată din veac în veac, nu avea nevoie de nicio schimbare pentru a însemna o fază nouă, cu aspiraţii mai înalte, în vieaţa poporului românesc.

Şi, astăzi, când Regele « domneşte » pe tot cuprinsul provinciilor care au cunoscut alţi Impăraţi, acolo rega-

litatea lui întră dela sine, în cuprinsul acelui cuvânt de împărat, pe care poporul îl păstrează încă, iar în fundul gândului celor dela noi, şi în momentele cele mai impunătoare şi mai pline de strălucire, Regele este totuşi un Domn, ceea ce i-ar da dreptul poate din când în când şi la ceva mai mult şi la ceva mai puţin decât ce prevede Constituţia, pe care, acum câtăva vreme, noi am modificat-o pe linii apusene, care nu sunt întru toate acelea ale tradiţiei noastre politice.

13 August.

XXI

«RĂZBOIUL» ŞI «PACEA» IN SUFLETUL POPORULUI ROMÂN

Intr'o vreme când din nou, ca în vremea sfâşierilor între triburi şi a unor năvăliri barbare, care, orişicum, ucideau mai puţini oameni, cu mijloace de luptă mai puţin expeditive, fiecărui membru al unei naţiuni i se dă învăţătura să se pregătească pentru exterminarea, dacă se poate totală, a alteia sau a cât mai multe, când educaţia « energetică » începe din copilărie, dând viitorului luptător toate mijloacele trebuitoare ca să ajungă la o victorie a violenţei, care ar fi singurul scop al vieţii, e bine să se caute în adâncurile psihologiilor naţionale ceea ce poate să arăte gândul care, pe vremuri, înaintea teribilei noastre civilizaţii tehnice, era în sufletele acelora dela cari venim noi cu încredinţarea neroadă că în toate privinţile suntem mai sus, dacă nu şi mai buni, decât dânşii.

In ce priveşte războiul, fiecare naţie are concepţii ce vin şi din trecutul ei cel mai îndepărtat, care lasă acele sedimente peste care clădesc apoi veacurile următoare.

Cine a început prin războiu, cine pe războiu a întemeiat societatea şi a clădit Statul nu se va putea despărţi niciodată, orice religie ar primi, orice civilizaţie ar adopta şi desvolta chiar, de această amintire, prefăcută în instincte.

Două mari lumi naţionale de astăzi o învederează: cea germană şi cea engleză.

Germanii au apărut luptând. Acum câteva zile, s'a sărbătorit în Germania nu ştiu ce aniversare a primei afirmări de civilizaţie, de civilizaţie originală. Această socoteală nu s'ar potrivi cu aceea, mult mai modestă, pe care o făcea, acuma câteva decenii, un aşa de mare istoric ca Lamprecht, care era totuşi un călduros naţionalist german. Dar comemorarea primei lupte germane pe care o cunoaşte istoria ar trimete de sigur la o dată foarte adâncă. Din acest şir de lupte, în care biruinţa e amestecată cu înfrângerea, a rămas la poporul acesta convingerea, mai mult: simţul, că e făcut ca să domine lumea. Imi amintesc cazul, de acuma vreo treizeci de ani, al Germanului din Macedonia care făcuse o călcare de lege şi care, mult înainte de cartea d-lui Hitler, fugea pe acoperişuri, declarând că în ruptul capului nu se poate lăsa prins, el fiind un German.

Şi, pe de altă parte, cum, peste vechiul fond celtic, Englezul reprezintă cucerirea anglo-saxonă şi epopeea maritimă a Normanzilor, de sigur că de acolo vine avântul care a dus această extraordinară rassă de neînfrântă voinţă peste toate mările, pe ţermurile tuturor continentelor, unde vechii născuţi ai pământului au un fel

de sfântă datorie de a se supune năvălitorului, de a-l asculta şi servi, de a munci pentru dânsul.

Aşa fiind, nu numai că astfel de oameni au un cuvânt al lor pentru războiu, dar acest cuvânt ieşit dintre buzele amenințătoare a fost primit de alții, de rassele mai slabe, care au fost atacate şi puse în genunchi de bandele luptătoare pe uscat şi de temuţii piraţi ai mărilor. Astfel, la rassa din care şi noi facem parte vechiul cuvânt latin, roman, de *bellum* a dispărut cu desăvârşire, după ce răsunase învingător, — şi vom reveni asupra acestui frumos cuvânt strămoşesc —, pe câmpiile de luptă ale trei continente. In loc s'a impus, cu groaza ciocnirilor barbare, dacă nu *krieg*, pe care l-au preferat noii Germani, vechiul *war*, păstrat în limba engleză, din care, cu fonetica galā, s'au făcut *guerre* şi *guerra*, la Francezi şi la Italieni, — la Iberici de asemenea.

Una din dovezile că la noi nu se poate atribui un mare rol stăpânirii germane, care a fost numai de lagăr, şi nu de Stat cârmuitor, e că în latinitatea noastră răsăriteană, pe unde au trecut atâtea seminţii de acestea, n'avem pentru războiu ceva care să vie din limba lor.

Altfel a fost cu Slavii, dela cari am luat acest cuvânt de *războiu*, pe care, în vremea când căutam, copilăreşte, a ne latiniza cât mai mult ca formă, am voit să-l înlocuim cu caraghioasa creaţiune pe care limba a răspins-o îndată, cu toată favorizarea oficială, de *resbel*, în care ni plăcea să recunoaştem pe romanul *bellum*.

Am zis, deci, după Slavi «războiu», deşi Neculce are cuvântul de «nepace» pentru starea de lucruri în vreme de războiu. Alţi continuatori în Sud-Estul Europei ai

vechilor civilizaţii clasice, Grecii, n'au făcut aceasta. Deşi au părăsit din vocabularul clasic cuvintele pentru apă, pâne, vin, cal şi aşa mai departe, ei nu s'au despărţit de cuvântul elenic pentru răsboiu: *polemos*.

Aceasta ne îndeamnă la unele reflecţii, în care se poate amesteca şi acea parte din cuvintele care sânt în legătură cu o asemenea acţiune.

La Greci, de sigur în mare parte urmaşi ai Elinilor de odinioară, n'a fost o cucerire slavă. Triburi de această rassă s'au strecurat pe încetul ori au fost colonizate de Imperiul de Răsărit, care continuà pe cel roman. A lipsit ciocnirea cu un grup de oameni stând o bucată de vreme în faţa celuilalt, străinul aducând cu el iniţiativa, lucrul nou, care se cere numai cu numele pe care-l aduce acela. De aici conservarea lui «polemos».

Ca şi la Romanicii din Apus, noi am avut a face cu elemente străine, duşmane, vrăjmaşe, alcătuite în bandă, care ne-au impus pentru această frământare sângeroasă cuvântul lor.

Duşman e un termin de origine turanică, *vrăjmaş* (în legătură cu *vrajba)*, un nume care vine dela Slavi. Noi n'avem cu ce numi o samă de oameni veniţi contra noastră. Acest *contra* e un neologism; *împotrivă* şi *protivnic* sânt iarăşi numiri slave. E foarte interesant pentru blândeţa sufletească a poporului nostru că din *contra* latin, pe care noi nu l-am pierdut, s'a făcut acel *către*, care înseamnă, nu pornire inimică asupra cuiva, ci îndreptare prietenească spre dânsul.

N'am avut un Stat, după ce ne-a părăsit şi Roma Apusului şi Roma Răsăritului, în mijlocul roirii tuturor

popoarelor şi uneori, nu supt apăsarea lor, fiindcă nici ele n'aveau Stat, dar cu datoria de a ne răscumpăra dela dânsele, hrănindu-le şi făcându-le daruri. Neavând Statul, cu politica lui de ambiţie şi de cucerire, — « cucerire », dela *conquérir*, e un cuvânt nou, făcut supt influenţa lui *cucernic*, care înseamnă cu totul altceva —, noi n'am avut tendinţa războiului, prin urmare nici nevoia a-l numi.

Dar aceasta nu înseamnă că n'am voit, ştiut şi putut rezista. De fapt, toată istoria noastră, admirabilă pentru cine o înţelege, nu e altceva decât epopeea, — nu plângerea lirică, de *doină*, hora şi alte danţuri dovedind puterea temperamentului luptătorilor —, epopeea unei rezistenţe mai mult decât milenare.

In acest timp, contra *oricui*, căci nu ne-am *înspăimântat*,— cuvânt latin, dela *expavimentare* —, de numărul şi de puterea nimănui şi am ţinut drept steagul contra oricărui *năvălitor* —, « năvălirea », *năvala* sunt cuvinte slave —, noi am dat *lupta*, am *luptat*. Din acelaşi fond comun Francezii au *lutte* şi Italienii *lotta*, dar mi se pare că este o deosebire, sensul cuvântului românesc fiind mai puţin individual şi însemnând o acţiune cu mult mai serioasă. *Luptând* ca *luptător*, cuvânt derivat care e la ceilalţi Latini cu acelaşi înţeles, noi am putut *bate* pe adversari, în *bătăile* ce le-am avut cu dânşii. Dacă *bătălie* e nou, din secolul al XVIII-lea, *a bate* are la noi o întindere foarte largă: ca şi la ceilalţi, *se bat* snopi, dar şi cânii *bat*:

I-auzi, mamă, cânii bat,
Peţitorii intră 'n sat,—

pentrucă lătratul lor,— numai noi am păstrat pe latinul *latrare*, şi din cauza însemnătăţii vieţii păstoreşti la Români,— e ceva agresiv, pornit spre atac contra celui ce ameninţă sau pătrunde.

Am putut şi *învinge*, fiind *învingători*. Cuvântul e latin, iar cel slavon, strecurat alături, şi nu numai prin literatură, *a birui*, reproduce firea exploatatoare a barbarului, fiindcă înseamnă a *lua birul* dela cel care nu s'a putut împotrivi în luptă. Am putut *înfrânge*, alt cuvânt latin, căruia nu-i corespunde nimic în celelalte limbi romanice, *enfreindre* francez, care nu vine dela *frein*, «frâu», neavând de loc sensul de triumf asupra duşmanului. *Invingător*, «înfrângător», iar *supus*, dela *subponere*, «a pune dedesupt», e activ, pe când Latinii apuseni au *sujet*, *assujettir*, *soggetto*, dela *subiacere*, «a zăcea dedesupt», pasiv. Şi peste mai mult decât un neam, care a isprăvit pierzându-se apoi în mijlocul nostru, am *domnit*, ca *domni*.

Am fost şi *învinşi*. Prin înfrângerea suferită, noi am fost *supăraţi* şi *asupriţi*. Amândouă cuvintele, venite dela Romani, au schimbări de înţeles foarte caracteristice, care se întâmpină numai la noi. Nici într'o altă limbă romanică tristeţa, jalea nu se rosteşte printr'un termin care să însemne o luptă pierdută, o sforţare zdrobită, cum e acest *supărat*, din *superatus*. Şi, iarăşi, *asuprirea*, de aceeaşi origine, din acelaşi cuvânt în legătură cu războiul nenorocit, ni se înfăţişează ca rezultatul acestui singur nenoroc în lupta cu duşmanul.

Dar am fost şi doritori de *pace*.

Era aşa de mare lucru « pacea romană », dând tuturor neamurilor putinţa de a lucra, de a folosi şi de a se ferici, încât cuvântul a trecut în toate limbile ce vin din graiul latin. Niciuna n'a luat ceva dela *Frieden* al Germanilor, iar, în partea noastră, dela *mir* al Slavilor,— a *lovi la mir* poate fi în legătură mai curând cu înţelesul bisericesc, iar rarul, provincialul *mirşag*, pentru pace, e un dublu bastard, slav şi unguresc —, ci prin Normanzii francezi, *pax* a trecut în *peace* al Englezilor. Şi totuşi la aceşti aprigi războinici pacea era destul de preţuită pentru a fi introdusă în numele glorioase ale şefilor şi regilor, dela Friedreich-Frederic şi dela Frieda la Miroslav, « gloria păcii », la Miroliub, « iubitor de pace », şi la Dragomir, cu acelaşi înţeles.

Sfinţită şi de spiritul de caritate al creştinismului, pacea a intrat în comoara morală de căpetenie a tuturor naţiunilor. Ea se întinde la noi în toate domeniile. Dela dânsa pleacă o sumă de cuvinte, necontenit întrebuinţate. S'a adaus şi un sufix slav în *paşnic*. *Impăcăm*, cuvânt popular, pe când la Francezi « pacificarea » e exprimată printr'un neologism. *Impăciuim*, ceea ce înseamnă numai pregătirea *împăcării*. Cunoaştem cuvinte şi atitudini de *împăciuitori*.

Inainte de a căpăta, prin imitarea instituţiilor revoluţionare din Apus, judecători de pace, sarcina de a ţinea pacea satelor, în care se mărginea cea mai veche vieaţă a noastră, era încredinţată acelor « oameni buni şi bătrâni », senatorii aşezărilor romane, în care era ceva din maiestatea bărboşilor părinţi ai străbunei Rome, când

Galii năvălitori s'au găsit, impresionaţi, înaintea simplei şi solemnei lor adunări. Cu aceşti făcători de pace n'am avut nevoie, veacuri întregi, «împăcându-se» oamenii între dânşii, «plătindu-şi» sau «iertându-şi» păcatele şi greşelile, de prescripţiile pedepsitoare, de cele mai multe ori adăugind nedreptatea legii la nedreptatea faptului, din codurile de împrumut.

27 August.

XXII

« DATORIA » IN CONCEPŢIA POPORULUI NOSTRU

Acuma poate două sute de ani, apărea în tipografia Mitropoliei din Bucureşti cea de-a doua carte de filosofie care s'a învrednicit de cinstea tiparului, cea dintâiu fiind « Divanul », Sfatul dintre Inţelept şi Lume al lui Dimitrie Cantemir. Cel dintâi dintre Domnii pe cari-i numim « Fanarioţi », rupându-i fără drept, şi fără folos pentru noi, din legătura cu vechii noştri stăpânitori, Nicolae Mavrocordat, om de înaltă gândire şi însufleţit de dorinţa îndreptărilor, a reformelor, scotea la iveală ce putuse aduna în toată tinereţa sa din cărţile antichităţii elenice şi, imitând pe Cicerone el însuşi, dădea astfel îndreptări de purtare în vieaţă, intitulând această prelucrare, pe care tot el a învrednicit-o şi de a doua' ediţie, cu traducere latină de învăţatul Sas braşovean Ştefan Bergler, « despre datorii ».

Aşa tălmăcim noi acest titlu, căci o formă românească nu s'a dat niciodată. Căutând cuvântul care să-i îmbrace ideea, Nicolae-Vodă găsise în tezaurul clasicităţii greceşti numai pe acela elin de « perì kathikonton », adecă, de fapt, numai « despre cele ce se cuvin ». Era deci la Grecii de

odinioară lipsa unui termen care să însemne datoria morală. Felul de a gândi al acestor oameni cari sânt de fapt creatorii moralei sau, cum ziceau ei, ai «eticei» corespunde astfel cu al poporului nostru, la care, de altminterea, ca şi la aceşti Elini, datoria aceasta morală se confundă cu înalta «cuviinţă», cu potrivirea, convenienţa între ce facem şi ce intră în nobila noţiune a frumuseţii. Cicerone, din partea sa, având a vorbi despre cea mai bună acomodare a faptelor noastre cu interesele şi cerinţile altora şi cu necesităţile societăţii în care trăia, întrebuinţase expresia de «officia», care, în cel mai vechiu înţeles al ei, nu poate să însemne decât «ceea ce facem faţă de alţii».

Deci, la cei vechi, întemeietorii civilizaţiei care este şi cea de astăzi în partea ei cea mai solidă şi cea mai umană, cuvântul de «datorie» nu exista. N'am putut să-l moştenim deci dela strămoşii romani, de şi originea cuvântului nostru, dela «a da», vine dela dânşii, şi chiar noţiunea unei datorii sociale e de acolo.

E de observat şi aceea că la popoarele care pleacă dela aceiaşi înaintaşi şi moştenesc acelaşi fel de a gândi şi de a simţi nu se întâlneşte un termin asemenea cu al nostru. Francezii zic, dar numai în domeniul afacerilor, «dette», din «debita», şi Italienii «debito»; noi avem «dator», pe lângă «datorie», pe când la dânşii au trebuit să se caute mai târziu expresii noi, savante.

Caşi la ceilalţi Romanici, şi la Români punctul de plecare n'a fost sufletesc şi înalt, ci material şi practic. E vorba de transacţiile dintre oameni, de afacerile încheiate între dânşii. «Dai» cuiva o sumă sau un lucru,

el are « datoria » de a le înapoia, cu sau fără ce numim noi « dobândă », cuvânt în care un împrumut slavon se aşterne probabil peste un latinesc « debenda », cum astfel de amestecuri se întâlnesc, de altfel, şi pentru câţiva alţi termini. « Datornic » e o formaţie mai târzie, supt aceeaşi înrâurire slavă, sufixul fiind străin; termenul a trebuit să se alcătuiască într'o vreme mai înaintată a judecăţilor. Francezii au « créance » şi « créancier » pentru ce numim noi azi, după franţuzeşte, « credit » şi « creditor », dar se va fi spus pe vremuri, cu acest înţeles: « credinţă » ca în « a da în credinţă » şi « a încredinţa ». Adaug că banul împrumutat se chiamă numai la Români cu un cuvânt, « capete », care a stat înaintea acelui modern, de « capital », păstrat la poporul francez, în forma cea veche, numai în ce priveşte inzestrarea de vite a unei moşii: « cheptel ».

Această relativă bogăţie de termini privitori la asemenea legături are o mare însemnătate pentru începuturile poporului nostru pe care atâţia străini le îmbălează cu o nesăturată ură şi unii dintre ai noştri, ca să se arăte « obiectivi », cred că trebue,— că « sânt datori », — să li bată în strună. Din trunchiul roman, aşa de puternic, noi n'am răsărit ca o ramură socială singuratecă, ci toate clasele societăţii romane au fost dela început reprezintate, din bielşug reprezintate, la noi. Este deci la poporul pe care anume consideraţii superficiale sau interesate îl înfăţişează ca neapt pentru comerţul, care a fost la noi, înaintea cuvântului acestuia împrumutat, « negoţ », al « negustorilor », cari fac « negustorie », un capitalism.

Orice lucru din ordinea materială are însă, devreme ori ba, urmări morale, precum orice lucru sufletesc ajunge dela sine să creeze şi în domeniul material. Cel ce « cheltuieşte », — cuvântul e însă străin, și se zicea odinioară şi « cheltat », « chelciug », pe când « dépense » şi « spesa » la Francezi şi Italieni sânt din fondul latin, — cel ce « cheltuieşte », deci, din al său se deprinde cu o bună economie, dar pentru banul străin ce a « împrumutat », cuvânt latin, dă o socoteală mai de aproape, mai cu « scumpătate » —, « scump » şi « ieften » sânt cuvinte străine, venite dela negoțul pe linia Dunării, cu Greco-Slavii de pe malul celalt, pe când « cher » francez e « carus » şi ieftinătatea, « à bon marché », dela « mercatum », pe care l-am înlocuit cu « târgul » slavon. Ceea ce numim astăzi « împrumut », e lucrul care se cere înapoiat.

Instinctiv, omul simte că primeşte dela societate aşa de mult, dela îngrijirile mamei până la vorbele bune ale atâtora, până la « îndatoririle » de tot felul, care nu sânt numai de bani, încât şi el, pentru aceste « capete » de bunătate, e « dator » cu ceva. « Dobânda » pe care o adaugă e mai mare şi mai mică după îmbielşugarea sufletului fiecăruia.

La poporul românesc înțelesul acesta e foarte vechiu. Cele dintâi acte privitoare la afaceri arată respectul pentru dreptul altuia, recunoscut chiar dacă « plata », — în veşmânt slavon, în locul latinului « paga » —, nu se poate face, şi datornicul se cere « iertat », în total sau în parte, ori numai « amânat ».

In desvoltarea sensului moral al datoriei poate fi şi o amintire romană, coborîtă în instinctul popular şi care făcea ca, înainte de recenta demagogie a « conversiunilor », cel mai bun « platnic » era ţăranul, cu toată aparenta lui indiferenţă, în materie de bani, din locuţia: « atâta pagubă şi dobândă ».

Dar, e fără îndoială, şi o înrâurire creştină, din « datoria » faţă de Dumnezeu şi faţă de fraţii oameni. Aşa de frumos îşi arată marea sa datorie însăşi faţă de toţi credincioşii strălucitul Mitropolit Antim, în aceeaşi vreme cu Nicolae Mavrocordat, dar hrănit nu de Platon, ci de Hristos: « — Dar ce treabă are Vlădica cu noi, de nu-şi caută Vlădicia lui, ci se amestecă într'ale noastre? — De n'aţi ştiut până acum şi de n'au fost nimeni să vă învețe », spune el, în învăţăturile sale, « iată că acum veţi şti că am treabă cu toţi oamenii câţi sânt în Ţara-Românească, dela mic până la mare, şi până la un copil de ţâţă, — afară din păgâni şi din ceea ce nu sânt de o lege cu noi. Căci în seama mea v'au dat stăpânul Hristos, să vă pasc sufleteşte ca pre nişte oi cuvântătoare, şi de gâtul mieu spânzură sufletele voastre, şi dela mine va să ceară pre toţi, iar nu dela alţii, până când vă voiu fi păstor ».

Nu numai un Mitropolit, dar şi fiecare din noi « are treabă cu toţi oamenii din Ţara-Românească », şi până la cel din urmă, în măsura mărimii lui trupeşti şi sufleteşti, şi « de gâtul fiecăruia spânzură », mai mult sau mai puţin, sufletele tuturora.

Aceasta este însă cea mai înaltă noţiune a datoriei.

28 August.

XXIII

INȚELESUL CUVÂNTULUI DE «ȚARĂ»

Intre cuvintele de care se leagă mai multă gândire și simțire românească, în jurul cărora se grămădește mai mult instinct și mai multă iubire firească astăzi și mai multe amintiri de trecut, e «țară».

De origine latină, terminul se deosebește la noi, ca înțeles, de acela pe care l-a avut în limba strămoșilor și l-a păstrat în acelea ale popoarelor care pleacă dela dânșii. «Terra» era pentru Romani numai ceea ce numim «pământul», după latinul «pavimentum» ceea ce înseamnă «pavat», adecă drum de piatră, «șosea», ceea ce dovedește cât de mult sânt legate începuturile noastre nu numai de o vieață mult mai ridicată decât a unor simpli țărani sau a unei adunături oearecare, culasă întâmplător, ci de a ostașilor Imperiului, acei «veterani» parte din înaintașii noștri, al căror nume a ajuns să fie la noi al oricăror «bătrâni». Era țara-mamă, «Terra mater», a cării «țărână», «țernă» am păstrat-o în comoara celor mai scumpe cuvinte ale noastre.

Romanii nu aveau înțelegerea unei lumi împărțite pe neamuri. Ei purtau un nume care nu venea dela ceca ce

cuprindem, cum se va vedea, în numele de ţări, ci dela o singură cetate. Ei erau deci « Romani », cum alţii erau Neapolitani sau Siracusani. Italia, odinioară Vitalia, n'a fost un termin întrebuinţat, la început, ca să numească peninsula întreagă, căreia nici nu-i trebuia o nomenclatură, îngrădirile acestea geografice precise nefiind în cugetul acelor vremuri o necesitate: s'a crezut, şi se crede şi acum, fără temeiu, că numele, din Vitelia (v. şi al împăratului roman Vitellius), ar însemna « ţara viţeilor », după animalul-zeu, « totemul », la care se închinau vechii indigeni. Dincolo de această Italie, al cării nume, plecând dela o anume regiune din Sud, a trecut dela Greci la Romanii ei înşişi, nu erau decât cetăţi şi teritorii (al căror nume vine tot dela « terra »), în care Romanilor nu li păsa peste măsură ce naţii se află. Pe Eleni îi numiau Greci după o populaţie din Epir, cea dintâi pe care au găsit-o în calea lor, luptând cu Statul macedonean, numit şi el după un neam, ca şi Tracii, împărţiţi în seminţiile lor, ca şi alte popoare de mai departe, dar ei toţi, afară de Greci, erau « barbari » şi nicio ţară nu se socotea legată de o naţie, ca o creaţiune şi proprietate, un drept al acelei naţii. Faţă de niciuna ei n'aveau în conştiinţa lor sentimentul pe care-l are, ori de-l mărturiseşte ori ba, cine se atinge astăzi de ce numim: Drept naţional, unul din marile articole de crez ale vremii noastre. Ei creiau, unde învingeau, o « provincie », ceea ce înseamnă învingerea însăşi, dar alt drept decât al săbiei.

Urmaşii Romanilor, afară de Români şi de Romanşii din Alpi, au numit ţările lor, nu după moştenirea romană, ci după barbarii cari le-au cucerit şi au izbutit să-şi

păstreze şi desvolte stăpânirea. « Franța » e un nume luat dela năvălitorii, şi, o bucată de vreme, apăsătorii franci, de nație germană, adecă, după însemnarea dintâi a numelui: « Germanii liberi », nesupuşi Romei. Țara s'a chemat aşa, dar hotarele ei sunt ale provinciei romane de până atunci, ale provinciei bisericeşti care a înlocuit-o şi reprodus-o, şi majoritatea locuitorilor nu sânt Germani, ci sau Celți şi Liguri romanizați sau Romani sădiți dincolo de hotarele Italiei. Spania îşi atrage numele dela vechii Hispani, dar întrebuințarea numelui pentru întregul teritoriu e mai nouă, Spania de până atunci numindu-se după ținuturi, Castilia, Aragonul, Andalusia, dela Vandali, ca Franța dela Franci. Numele Portugaliei e după un simplu oraş, nume care s'a întins asupra unui mic comitat creat de un cruciat francez, şi numai pe urmă el a ajuns al unei țări. Italienii s'au simțit, veacuri întregi, oameni ai districtului de origine. Piemontezul dela « picior de munte », fiind ca Podgoreanul nostru, care zice acelaşi lucru în două cuvinte slavone, şi numai pe alocurea amintindu-şi, prin memoria tenace a mulțimilor care se urmează pe acelaşi loc, vechii stăpânitori, cari formau o națiune deosebită: Veneții, Tuscii sau Etruscii din Toscana.

Altfel e la noi. Dela început țara e un lucru mare şi sfânt, legat de un grup de oameni cari-şi trec moştenirea aceasta, menită să fie iubită din toată inima, amestecată în toate gândurile, apărată cu toate puterile şi stropită cu sudorile tuturor muncilor şi cu sângele tuturor jertfelor. Câtă deosebire între greoaiele cuvinte materialiste de « terre, terra, tierra », ale fraților noştri,

şi această spiritualisată, idealizată, încălzită «ţară», a noastră! «Zemlia» a Slavilor nu se ridică mult mai sus, cum nici «chora» a Grecilor, de unde vine numele ţăranului, «choriatis». Iar ce semnifică «Land» al Germanilor din a lor Deutschland, sau din Welschland, care e ţara Celţilor vecini, apoi vine a Romanilor şi Romanicilor, se vede din sensul cu care a trecut la Francezi în «lande», unul din felurile cum se presintă, ca scoarţă a globului, pământul.

Lumea e, la noi, împărţită în «ţări», înţelesul primar al cuvântului dispărând, cum am spus, cu totul şi fiind înlocuit prin «pământ». Aceste ţări nu se numesc după înfăţişarea lor sau după amintirile istorice, ci după neamul care se află pe ele. Une ori, ca la alţii, e vorba de neamul care a cucerit şi are stăpânirea, de unde numirea de «Ţară Ungurească» la cei de dincoace de munţi, şi pentru Ardeal (tot aşa: Ungureni, din Mânecii Ungureni, lângă Mânecii Pământeni, unde «pământ» s'a ridicat şi el la înălţimea de «ţară»). Cu sufixul «esc» se zice: Ţara Rusească, Ţara Leşească, Ţara Sârbească (şi pentru Bulgaria), Ţara Turcească, Ţara Frâncească, Ţara Nemţească. Dar se observă că, pe lângă numele străinului, e şi acela al băştinaşului. Se întrebuinţează însă, fără «ţară», sufixul «ime», care o cuprinde, ca în Secuime (nu Ţară Secuiască), precum mahalalelor din Moldova colonizate cu Munteni li se zicea «Muntenime».

Ţara Românilor e Ţară Românească. Oriunde nu e atinsă de barbarii cuceritori, ea păstrează acest nume. In zădar s'a obiectat că titlul de «Domni a toată Ţara-Românească», purtat de primii şefi de Stat ai noştri,

cei din Argeş, nu face decât să reproducă alte titluri pentru alte State, din Balcani. E o asemănare, un semn al timpului, nu e însă un împrumut. Aceasta o dovedeşte înțelesul cuvântului de Țară fără altă definiție.

Pentru Românul de peste munte, care-şi zice Român —, pe când Galo-Romanul şi-a zis Franc şi Italianul de Nord « Lombard », după stăpâni, şi aceasta înseamnă că n'a ieşit din dreptul său moştenit ca să între în dreptul învingătorului —, a veni dincolo de munți, e a merge în « Țară ». Aceasta nu din cauza titlului oficial, pe care nu-l ceteşte şi nu l-a învățat în şcoală, ci pentru că aşa e scris în sufletul său însuşi. Odată era « țară », împărțită doar după ape (Țara Oltului, cu Olteni, Țara Bârsei, cu Bârsani) tot ce nu se supusese încă, la Nord de Carpați, subt sabia regelui de năvălire al Ungurilor. Când năvălirea acestora a atins şi brâul munților, oprindu-se prin puterea naturii ocrotitoare acolo, « țara » a fost dela această linie în jos. Tot « țară » e ținutul până în Dunăre pentru ciobanul mocan.

Astfel « țară » înseamnă, fără niciun alt adaus, pământ românesc liber, în toată întinderea lui şi cu tot sacrul drept care se cuprinde în el. O « țară » îngustată prin violența străinului, care, astăzi, dela sine s'a refăcut în vechile hotare prin acea elasticitate de spirit care e unul din marile elemente ale vitalității unui popor.

Şi de aceea a « muri pentru țară » a fost cea mai înaltă datorie pentru generațiile care, apărând-o, au închis ochii înainte de vreme.

24 Septemvrie.

XXIV

«ȚĂRANI» IN VECHIUL INȚELES AL NAȚIEI

Țăranii acestui neam, de cari ajung a vorbi după ce s'a arătat ce a fost și este în gândirea noastră «țara», de unde li vine numele, n'au putut fi, la început, o clasă socială, și voiu căuta să arăt cum a ajuns cuvântul să aibă acest înțeles și ce a putut să se lege cu vremea de înțelesul care, deci, s'a adaus mai târziu numai.

Ca și grecescul «choriates», dela «chora», țară, ca și «horanii» slavi, de cari e vorba în inscripția de mormânt a viteazului Domn luptător din Țara-Românească, Radu-Vodă dela Afumați, «țăranii» nu pot să fie decât locuitorii țării, *toți* locuitorii țării. Cuvântul are deci același înțeles ca acela de Român, rostit la Munteni și Ardeleni «Rumân», pe când Moldovenii spun «Român» și «românește» și cuvântul e scris așa în Cartea de învățătură a mitropolitului Moldovei Varlaam. Dar și «Român» ca și «țăran» a ajuns să însemne în principatul de Sud numai țăranul neliber, fără pământ, supus boierilor, pe când, în Moldova, care a fost la început «Țara Românească a Moldovei», cum s'ar zice: Țara Românească a Oltului sau Țara Românească a Bârsei, «Român», e numai

omul neamului, și numai rareori s'a spus «a vorbi moldovenește», în locul expresiei obișnuite «a vorbi românește».

«Țăran» a putut să înceapă a avea alt înțeles numai când s'a introdus pentru «mai marii» țării, pentru «fruntașii» și «dregătorii» ei, tot cuvinte de origine latină, cuvântul bulgăresc de «boieri», din «boliar», «bolgar», ceea ce e ca și «Bulgar», și «boierul», de această origine bulgărească, a înlocuit «jupanul», mai vechiu, slav, dela «jupa», cuvânt pe care l-au păstrat și Ungurii în *ispán* (de unde românește «fișpan», dela *fő-ispán*, «întâiul-șpan»; cuvântul a ajuns a fi la Români de întrebuințare curentă și nume de familie).

Prin această prezență a boieriei la noi, unii, de peste Dunăre, dar și dela noi, dintre aceia cari, în loc de tovărășia noastră cu Slavii, vorbesc de cucerirea și stăpânirea noastră de către aceștia, ar fi dispuși a crede că Bulgarii, ca Stat, s'ar fi întins până în fundul Ardealului pe acest mal stâng al Dunării și că boierii noștri ar veni, măcar ca nume, dela stăpânirea boierilor din Țara Bulgărească, pe care noi am numit-o cândva o Șcheie, a Șcheilor, și, pe urmă, o Țară Sârbească, a Sârbilor.

Pentru a se înlătura această părere, e de ajuns să ne gândim că și Rușii au boieri, fără a se putea spune că ei au trăit supt stăpânirea bulgărească. Ba, din potrivă, Rușii lui Sviatoslav, pe la anul 1000, s'au coborît în Balcani, fiind chemați de Imperialii romani ai Bizanțului, s'au așezat la Silistra, ceea ce înseamnă că aveau și toată Dobrogea de astăzi, prin care făceau legătura cu Chievul lor, și au râvnit chiar să înlocuiască pe Bul-

gari în ceea ce fusese țara, acum învinsă și cucerită, a acestora. In schimb, Sârbii, dintre cari o așa de mare parte au stat, multă vreme, supt stăpânire bulgărească, din care s'au desfăcut prin așezarea lor în legătură cu Apusul, au alte căpetenii decât boierii. Deci a împrumuta cuvântul de «boier» înseamnă a fi fost în raport cu Bulgarii boieri, iar nu a fi trăit supt jugul lor.

Intre boier și acela care, nefiind boier, rămâne să fie numai țăran, cum era numai Român, de unde acel sens de țăran neliber (a se compara cu înțelesul cuvântului *om*, în deosebire de om ales, de om mai de sus, în expresiile: «a venit un om», sau când femeia zice: «a venit omul mieu»; tot așa la Ruși cu terminul de «creștin», care înseamnă cineva care nu e decât creștin), legăturile au fost multă vreme foarte bune, de solidaritate românească desăvârșită, ceea ce ne-a ajutat să putem trăi și rezista atâtea veacuri fără să fi avut strânsa organisație întăritoare a Statului. Cu boieri și cu țărani împreună s'a întemeiat Domnia Țării-Românești și apoi și aceea a Moldovei, cu acei Maramurășeni la cari, cum boieria care pătrunsese până acolo, pe cale populară deci, nu politică, sărăcise și scăzuse ca însemnătate, orice țăran e în graiul de azi un «cinstit boier» și copiii lor sunt «coconi» și «cocoane», ca și ai boierimii de dincoace de munți sau ca și ai boierimii de Făgăraș, cari vin din luarca în stăpânire și colonizarea Țării Oltului, până atunci numai cu țăranii ei, de Domnii munteni și de nobilimea lor.

Altfel a fost numai când nevoia pentru orice locuitor de a-și da banul,— banul și nu o parte din averea

sa în pământ și vite — pentru tributul, haraciul cuvenit Sultanului, căruia i se închinase Țara, a adus pe mulți, tot mai mulți, dintre locuitori să-și vândă pământul, și, cum pământul fără cel ce-l muncește n'are niciun preț, omul s'a vândut pe sine, și, în Țara-Românească, «Rumân» a ajuns să fie numai aceasta și numai atâta, pe când în Moldova țăranul fără pământ se numea «vecin», după *vecinul*, omul venit de aiurea, care, așezându-se pe un pământ care nu era al lui, ajungea supus stăpânului, în condiții pe care acesta avea interes, și izbutea, să le facă tot mai grele. Dela o vreme se vede la scriitorii munteni încercarea de a face ca «Român» să-și capete vechiul sens onorabil, și astfel, după un cuvânt adus din Polonia, cronicarul Radu Popescu va spune că boierii Cantacuzini făceau pe săteni «podani» pe moșiile lor.

Când Moldovenii avură legături cu Muscalii, și numai atunci, cuvântul rusesc *mujic*, care de fapt înseamnă «om», s'a introdus, acela de țăran fiind, când e vorba de a se deosebi clasele, mai rar întrebuințat decât acest neologism.

Dela Nicolae Mavrocordat înainte, Domnii, deprinși cu vieața din Imperiul Otoman, în care, afară de Sultan, puternicul e numai o apariție trecătoare fără drept de moștenire, și grija stăpânirii e la «săraci»,— de unde, la noi, expresia de «săraca raia», dată cu multă grijă în sama Domnilor—, căutau să facă dreptate acestei țărănimi fără avere, harnică și ascultătoare, bună de întrebuințat contra ambiției boierilor. De aici acel antagonism între boieri și «mujici» și acea scădere de înțeles pentru însuși cuvântul de «țăran», care se întâlnește la

un Neculce, la un Mustea, nu şi la un Nicolae Costin şi, iarăşi, nu aşa de pronunţat la Muscali.

La 1746,— în curând vor fi două sute de ani de atunci,— din îndemnul unui Domn cu suflet nobil, Constantin Mavrocordat, boierii lui munteni hotărîră « că a fi fraţii noştri cei întru Hristos supt jugul robiei noastre nu iaste alt păcat mai greu şi mai mare ». Intărindu-se această iertare de « rumânie » de către Domnul reformator, peste trei ani să făcea acelaşi lucru, tot supt el, în Moldova, în folosul acelor cărora li se zice în actul « desrobirii » numai « oamenii săteni » faţă de « stăpânii satelor ». De aici înainte apare în documente pentru a numi cantitatea de muncă datorită de cine nu stă pe pământul său numirea de « clacă » şi pentru cei ce o datoresc, cuvântul de « clăcaşi », « ţăran » păstrându-se doar pe alăturea, dar recomandându-se acela de « lăcuitor », care corespunde vechiului înţeles al terminului de « ţăran ».

A fi « ţărani », ai « ţării » cu toţii o cred ceva mai bine decât a osebi pe « ţărani », făgăduind, în numele lor, altora o altă robie.

8 Octomvrie.

XXV

«DOMNIE» ŞI «STAT»

Dăruim aşa de mult astăzi noţiunii Statului, încât ne închipuim că niciodată omenirea n'a putut să aibă o vieaţă orânduită fără ca Statul de astăzi, cu ideea sa abstractă şi cu funcţionarii de cari se serveşte, să nu fi fost acolo pentru ca prin legile şi regulamentele sale să pună la cale tot ce trebue unei societăţi.

Cu toate acestea cuvântul de Stat, pe care îl întrebuinţăm atunci când vorbim de evul mediu sau de anumite momente chiar din istoria modernă, este cu totul nepotrivit pentru felul de vieaţă, care se sprijină, nu pe o ideologie, cum este cazul astăzi, ci pe nişte foarte vechi tradiţii şi, înainte de toate, pe o vieaţă locală foarte desvoltată. In evul mediu cuvântul chiar de Stat nu există, şi aşa a fost o bucată de vreme şi după isprăvirea acestei epoci, aşa de interesante în istoria omenirii, ci, când zicem: Stat, aceasta însemna pentru acea vreme cu totul altceva. Erau « Statele », adecă deosebitele clase cu drepturi politice, din care se compunea populaţia unei ţări.

Statele acestea se adunau pentru a lua anumite măsuri în folosul societăţii politice, şi în afară de aceste « State », cu hotărîrea lor, putea să existe o lume întreagă care, din causa împrejurărilor istorice, nu putea să se ridice la situaţia aceasta de « State ».

Astfel, în ce priveşte pe Românii din Ardeal, ei s'au luptat o mulţime de vreme ca să fie recunoscuţi ca « naţiune », ceea ce pe vremea aceea însemna iar o situaţie legală de care ei nu se împărtăşeau şi prin urmare de a figura şi ei în rândul acestor « State ».

« Stat », în loc de Regat, în franţuzeşte, « règne », a început să se întrebuinţeze abia supt influenţa unor anumite idei « filosofice » dela sfârşitul secolului al XVIII-lea, pe care lumea le-a înţeles cu greu, şi numai în cugetarea mai înaltă s'a produs evoluţia lor, până într'atâta, încât au ajuns să domine astăzi întreaga vieaţă a societăţilor politice. Se înţelege deci că noi n'am fost decât între cei din urmă cari au primit asemenea concepţii venind din Apus, unde a fost vatra acestor idei, şi că avem a face, în ce priveşte tăria Statului român de astăzi, numai cu ceva care ne-a venit prin împrumut şi în care noi n'am putu face să pătrundă nimic din desvoltarea noastră istorică proprie, ba n'am putut să facem aşa încât să se stabilească o legătură, folositoare vieţii noastre, între ce am moştenit în afară de Stat şi între ce ne-a venit prin Stat.

In această seară, după o introducere pe care am crezut-o folositoare, rămâne să se arăte cum am trăit înainte de introducerea noţiunii de Stat şi cum Statul acesta

a pătruns, nu în legislaţia noastră, în care nu este nicio deosebire faţă de legislaţiile care au inspirat pe legiuitorii noştri, ci în însăşi conştiinţa poporului românesc.

Deosebirea aceasta este necesară, pentru a se vedea care sânt anume neajunsurile de care sufere Statul nostru astăzi şi valoarea unor lucruri pe care le-am părăsit prea uşor, atunci când aveam încă atât de mult nevoie de dânsele.

Din vechiul Stat roman, din vechea «res publica», trecută pe urmă la forma imperială, noi am păstrat ceva care s'a coborît adânc în conştiinţa populară şi a răsărit mai târziu în formă legală fără amestecul niciunei idei abstracte din acelea care stăpâneau Occidentul.

«Statul» forma o unitate, care se sprijinea pe originea comună a locuitorilor de acolo. Pentru nevoile de apărare, mai multe sate se puteau lega împreună, supt o autoritate mai mare decât a «oamenilor buni şi bătrâni», aceea a «ducelui», care, pe urmă, s'a numit, cu un cuvânt slav, *voevod.*

In fundul gândului nostru a fost totdeauna ideea supremă că un număr oarecare de oameni aşezaţi pe un pământ determinat trebue să fie «dominaţi», să aibă în fruntea lor un «Domn», prin care se înţelegea, cum am arătat şi altădată, Impăratul roman din Constantinopol, care era de fapt Impărat a toată lumea.

Putea să se întindă peste noi prin cucerire puterea unui rege al altui neam: alături de dânsul s'a păstrat însă ceea ce forma cheagul permanent al vieţii noastre.

De aici vine forma «Domniei». «Domnul» nu este legat de nicio prescripţie scrisă. El nu se găseşte în frun-

tea unei ierarhii de funcţionari, ci el însuşi poate să îndeplinească, dacă vrea, ceea ce este în căderea oricăruia dintre dregătorii săi. Nu este prin urmare acea ierarhie de funcţiuni, ci este o putere atot pătrunzătoare, care nu are nevoie decât de organul de îndeplinire al unei voinţe neîngrădite de nimic. Această voinţă a toate stăpânitoare se putea arăta deopotrivă prin scris sau, în timpurile cele mai vechi, numai prin cuvânt. Vodă întreba şi pe omul care părea mai apăsat de nedreptate şi de nenorocire. Pentru cercetarea oricărui caz, el putea să delege pe cine vrea, precum şi pentru îndeplinirea oricăreia dintre operele care în timpurile noastre se îndeplinesc prin funcţionari.

In zădar s'au tradus câteva legi din codurile bizantine; ele au rămas, în cea mai mare parte, pe hârtie. Numai aşa-numiţilor « Fanarioţi » le-a trecut prin minte că ei ar putea să strămute la noi Bizanţul prefăcut acum în formă turcească, otomană.

Ei au răspândit un număr foarte mare de regulamente, care n'au fost legate niciodată într'un sistem şi n'au format ceea ce numim astăzi o Constituţie.

Pe vremea lor însă îndreptarea oricărui membru al societăţii către acel care stătea în fruntea ei a ajuns să fie mai grea din cauza complicaţiei formelor. A fost cea dintâiu atingere adusă vieţii de odinioară, înainte de Statul adus pe urmă.

Dar, supt influenţa Apusului, de pe la 1790 înainte, mai ales către 1820, oameni cari cetiseră cărţi străine, sau îşi făcuseră studiile în străinătate, ori călătoriseră pe acolo, s'au întors cu ideea a ceea ce numim astăzi

« Statul Suveran ». L-au cerut aşa cum îl vedem înaintea noastră: cu un Suveran legat şi el de anumite îndatoriri, cu miniştri cari guvernează în numele lui, şi foarte adesea ori fără să-l întrebe, cu un număr de funcţionari aşezaţi pe mai multe trepte, cu legi, regulamente şi hotărîri care trec la « Monitorul Oficial ».

Poporul nostru, găsindu-se în faţa acestui Stat, nu şi l-a putut închipui ca o unitate abstractă, ci a crezut că în locul Domnului, care este un om puternic, a venit un altul, şi mai puternic decât Domnul, care, acesta, rămâne alături, şi care se chiamă « Statul ».

De aici credinţa greşită că acest aşa de puternic are şi mijloace băneşti nesfârşite, că poţi să nu-i plăteşti contribuţia, să te sustragi dela dânsa, sau să te înţelegi cu agentul fiscal, dar el, Statul, este totdeauna în măsură să-ţi asigure o funcţie şi câte o bursă la fiecare dintre copiii dumitale, în afară de ce mai poate pica din când în când din bunătatea lui, pentrucă el este pe atât de milos, pe cât este de bogat şi de puternic.

Răzimându-se numai pe Stat, poporul a pierdut obiceiul de a căuta în el însuşi mijlocul de a se îndestula.

Comuna aşezându-se deasupra satului, satul a încetat de a fi ceea ce era odinioară. Oamenii mişcându-se din loc după nevoile vieţii moderne, n'a mai fost nicio legătură între cei din acelaşi oraş sau acelaşi ţinut. N'a mai rămas decât un praf de oameni izolaţi înaintea unui Stat abstract, care, el însuşi, servit de funcţionari, a ajuns să fie prizonierul acestora, până ce partidele politice s'au ridicat şi peste această ordine de funcţionari, pentru a-i numi, a-i scoate, a-i înainta, împărţind îm-

preună cu dânşii o putere care de fapt nu mai este astăzi a nimănui.

Dacă a mai rămas ceva din concepţia vieţii politice în instinctul trainic al poporului nostru, fără îndoială că în trezirea acestui instinct al liberei vieţi locale sunt cele mai bune posibilităţi de viitor.

22 Octomvrie.

XXVI

« STRĂINUL » IN CONCEPŢIA POPORULUI ROMÂN

« Străin » e unul din vechile cuvinte latine ale limbii noastre, deși filologia poate face obiecţie în ce privește derivarea de-a-dreptul din forma clasică a lui « extraneus ». Toate limbile care au plecat din acelaşi tesaur îl păstrează, dar aplicarea cuvântului derivat nu e pretutindeni aceeaşi, fiindcă altele au fost condiţiile de vieaţă la popoarele care au răsărit din aceeaşi rădăcină.

Pentru a înţelege cum a primit acest neam al nostru pe aceia cari s'au amestecat, chemaţi sau, de cele mai multe ori, nechemaţi în vieaţa lui, trebue să ne gândim la cel mai vechiu fel de organizare al lui.

După ce au dispărut vechile *civitates*, — « cetatea » fiind de acum pentru noi, nici măcar oraşul încunjurat cu ziduri, ci întăritura însăşi, ca şi pentru cetăţuie, iar « castelul », care vine dela « castru », deci « castrul cel mic », e la noi un neologism recent, Ardelenii având, după ungurescul « kastély », forma « coşteiu » şi, dela « bastilia » apuseană, tot prin Unguri, « başca », de unde, dincoace: « a băga la başcă »,— pentru ca să se primească în viitor, pentru aşezările urbane, « târgul » slav, care e un

« marché », un « Markt », dela « mercatum » latin, şi ungurescul « oraş », dela « város », din « vár » cetate, noi am trăit numai în sate.

Aceste sate cuprind pe rudele întemeietorului, ale moşului. Sunt toţi numai oameni din sângele lui; unii îi poartă şi numele.

E între dânşii o legătură sacră, asemenea cu aceea care strângea la Romani pe membrii unei familii în jurul altarului pentru cultul strămoşilor şi în jurul urnei cu cenuşa lor. Oricine e de aiurea, adecă şi din cea mai apropiată vecinătate, de supt clopotniţa satului vecin —, şi preoţii înşii se făceau din oamenii satului, — nu putea să fie decât un străin, cineva « de aiurea ». Ca să-şi piardă acest caracter, ca să se încetăţenească, nu ajungea să se aşeze pe pământul satului, — care, cum vom vedea, se ferea de dânsul, nu-l primea, ca vechiul « ager publicus », ogorul poporului roman, pe plebeul venit de cine ştie unde —, ci trebuia căsătoria. Şi, prin căsătorie, flăcăul sau fata treceau, ca să zic aşa, la « altă » religie sătească, se împărtăşea de alt cult, în altă biserică, se confunda în altă vieaţă morală. Mamă, tată, fraţi, surori îi erau aceia ai familiei în care intrase.

Am spus că pământul însuşı, socotit ca având şi el un suflet, acelaşi suflet cu oamenii ce se urmau de-asupra lui şi i se coborau pe rând în adâncimi, ca să facă dintr'înşii iarba şi florile primăverilor pe care ei nu le vor mai vedea, nu se dă străinului, care totuşi poate fi aşa de aproape. Vechiul drept, păstrat şi astăzi în instinctul popular, în ciuda legilor, care nu au voit să-l recunoască, prevede că nicio bucăţică de brazdă nu

se poate vinde fără a se întreba vecinul. Nu pentrucă e, supt raportul material, vecin, ci pentrucă e rudă, e frate de sânge, pentrucă şi el are un drept superior, asupra întregii moşii, odată nedespărţită. Doar dacă acest drept nu se întinde asupra oricărui om din acelaşi sat, unit printr'o aşa de veche, de strânsă şi de indestructibilă legătură. Mai mult decât atâta, dacă vecinul n'a fost întrebat, din rea voinţă sau pentrucă nu era de faţă, şi chiar dacă el a fost împiedecat să cumpere prin faptul că în acel moment îi lipseau banii, el se poate înfăţişa şi după câţiva ani şi, dacă pune pe masă suma ce a dat-o străinul, el îşi recapătă calitatea de a cumpăra: când se vede că a fost o intenţionată trecere cu vederea, cumpărătorul neîndrituit îşi pierde dobânda banilor.

Aşa de sfântă era pe vremuri osebirea de sânge între oameni.

Amestecul între Români chiar, era foarte greu. Mocanul nu-şi dădea fata după cojanul dela şes, plugarul aplecat asupra brazdei, adesea supusul boerului, pe când păstorul era rege în mijlocul turmei sale. Cojanul râdea de «râncedul» ce se cobora din munte (de unde satul Râncezii). Antagonismul între oamenii unei « ţări » româneşti şi ai celorlalte se oglindeşte în sângeroasa tragedie a « Mioriţei », cu netedele osebiri dintre ciobanii ce-şi pasc oile prin aceleaşi văi, spre aceleaşi şesuri. Când din Ardeal s'au coborît noi locuitori la Miazăzi, ei s'au aşezat de o parte, şi numele satelor despart între « pământeni » şi între « Ungureni ». Aceasta fără să fie o orânduire oficială, ci prin însăşi voinţa, mânată de un atotputernic instinct, a oamenilor. Când undeva găsim « Suseni » şi « Joseni », putem

bănui că au fost la început două sate. In târgurile ce s'au format din legături între mai multe sate, fiecare merge la biserica lui, şi nu pentru că s'au stabilit mai târziu, de Stat, care e lucru aşa de nou, în sensul ce au azi parohiile.

« Neagra străinătate » nu atrage, precum străinul nu e invitat să se aşeze. Satele din Balcani şi din multe alte regiuni sunt de întemeiere relativ nouă. Oamenii, aiurea, se mută bucuros, cu amintiri dela barbarii invaziilor, de unde li vine adesea originea. La noi lumea sătească e înfiptă. Sufere pe locul ei, dar nu se lasă mânată de ispite, şi după cele mai crude încercări revine la vatra ei.

Trecerile în altă ţară nu s'au făcut individual, ci în grupe, ca dincolo de Dunăre ori ca de pe o coastă a muntelui la alta. Ei îşi iau cu dânşii penaţii. In numele noului sat, cu sufixul de dislocare « ani », « eni », ei duc amintirea iubită a locului de origine. Bercenii din Prahova pomenesc Berca Buzăului, de unde vin. E ca la vechii Elini, care-şi strămută din Asia în Europa, dela Răsărit la Apus, dela Sud la Nord, zeii şi se simt legaţi de metropola « bătrânilor » lor.

Când Domnii colonizează, ei nu aduc oameni, ci aduc grupuri, şi nu-i îngăduie să se împrăştie, ci-i aşează într'un anume loc, cu scutirile lor, în « slobozii », cărora li se dă numele neamului sau a regiunii lor. Sânt astfel Munteni în Moldova, pe locul care se va chema Muntenime. Sunt Rufeni, adecă Ruteni, în marginea Iaşului. Sunt Ungureni şi Ruşi şi Sârbi, — adecă Bulgari, — ca lângă Târgovişte, în vechea Ţară-Românească. Aşa se face şi la oraşe, unde Gabrovenii, din Gabrova

Bulgariei, sau Chiprovicenii, dela Chiprovăț, în aceeași Bulgarie, își au cartierul lor.

E la mijloc, de sigur, și împrumutarea procedării obișnuite de Orientali, Sirieni, Tatari, și trecută la Bizantini, dar este și continuarea felului de a gândi al nostru.

Cutare prefață de carte bisericească din secolul al XVIII-lea, vorbind de străini, spune că ei se fac una cu noi, că, adecă, îi primim definitiv așa numai, iar, dacă vor să rămâie ce-au fost, ei stau alături pe un alt pământ, nu cedat, ci concesionat, la voia Domniei.

Căci ei toți, străinii colonizați, nu sunt ai țării, ci ai Domnului. Supt Vodă-Caragea s'a încercat teoria, în legea însăși, că Țiganii sunt ai lui Vodă. Acești străini nici nu-i plătesc țării, de care nu se țin, în Vistieria ei, ci numai acelui care i-a primit, care îi ține, în Cămara lui.

Dar dreptul veșnic al Domnului asupra străinilor colonizați în grup, ca și dreptul societății de a asimila pe cei strecurați individual, rămâne.

El a trecut asupra Statului, care, chiar după ce a dat o încetățenire, o poate retrage îndată ce se constată că scopurile lui nu sunt servite de noii veniți.

E încheierea logică a acestor observații.

5 Noemvrie.

XXVII

FAMILIA IN CONCEPŢIA POPORULUI ROMÂN

Familia n'are alt nume în româneşte decât acela de «fămeaie», care de acolo vine, dar cu vremea a ajuns să aibă alt înţeles, înlocuind cuvântul de «muiere», care uneori are un înţeles de soţie, alteori acela, pejorativ, de femeie rea. Dar realitatea familiei, care la oraşe a ajuns a se pierde aşa de mult în folosul unui individualism fără cuprins moral şi fără sprijin în vieaţă, se păstrează şi acuma, după cele mai vechi datini, în vieaţa dela ţară.

Nu pretutindeni însă cu aceeaşi putere. Şi locul unde ea are un mai larg înţeles e la Românii din Peninsula Balcanică, din părţile Pindului, trăind, după moştenirea ilirică, de trib, în «fălcare». Acolo familia e ca o mică naţie, cu o avere de turme, care e comună, cu o casă, care e pe rând leagănul generaţiilor, — la vecinii Slavi din Macedonia familia întreagă, cu nume fireşte deosebite, are însă acelaşi hram: «slava», şi se închină, în rândul întâiu, aceluiaşi sfânt. Şi, când îndeletnicirea cu păstoritul nu s'a mai păstrat, la cei aşezaţi în oraşe, — ca şi, de altfel, la alţi conlocuitori din aceleaşi părţi —, legăturile între cei de acelaşi sânge sânt deosebit de strânse

şi de sfinte. Ele nu se rup nici atunci când unii membri se duc prin alte ţări, până în aşa de îndepărtata Americă. Sentimentul care-i aduce acasă în unele momente ale vieţii nu e atâta al locului, unde nu era stăpânirea neamului, cât acela al cuibului familiar, cu cei rămaşi într'însul.

Acolo se păstrează el, cu moravuri curate între soţ şi soţie, cu ajutorul între fraţi şi respectul cel mai adânc, veneraţia cea mai înaltă, pentru părinţi, pentru bătrânii casei. Cutare mamă sau bunică aminteşte prin puterea ce o are asupra celor ieşiţi din trupul său arhaicele vremuri ale matriarcatului.

Adese ori Balcanicii, chiar cei din Constantinopol, vorbind de condiţiile de vieaţă şi moravurile din aceste părţi dunărene, au avut cuvinte deosebit de aspre pentru familiile degenerate şi anarhice, în care tinerii nu respectă pe înaintaşii lor, în care legăturile soţului cu soţia nu sânt trainice, în care, prin urmare, creşterea se face în mijlocul certelor şi duşmăniilor, în care luxul în afară împiedecă adevărata întemeiere a gospodăriei înlăuntru.

La ţărănimea din ţările libere şi la aceea din provinciile odată răpite, cum Statul nu guverna în sensul de astăzi, mulţămindu-se a da ocrotire tuturor vetrelor şi cerând pentru aceasta mijloacele necesare prin biruri şi prin ostaşi, cum satul era deci celula vie şi generatorul tuturor forţelor naţionale, iar acest sat nu era decât grupul coborîtorilor din acelaşi moş, ctitor şi înetemeietor, acest înţeles însuşi al satului trebuia să întărească şi în grupurile familiare acea esenţă morală care le ţinea împreună.

Odată, ogorul satului nu era împărţit prin şanţuri, copaci şi garduri, ca aiurea, ci fiecare primea, după gradul coborîrii din acelaşi moş, partea trebuitoare pentru câştigarea hranei. Prin urmare era o înlesnire ca în fiecare grup să fie cât mai multe braţe, care munceau solidar.

Nu s'a ajuns, ca la Slavi, la acele mari gospodării familiare, în care un bătrân patriarh stăpânea lumea plecată dela el sau în care şeful reprezinta pe cel mai în vârstă dintre tovarăşi, cu dreptul de a-i judeca şi pedepsi. Acolo «zadruga» nu mai e familia, ci o grupare care, nu numai că o întrece, dar îi şi schimbă caracterul. Dar nu odată, la noi, deslipirea din casa părintească a noilor căsătoriţi nu se face, cum o spuneam şi altădată, decât cu oarecare pietate.

Statul el însuşi recunoştea, în organizaţia sa fiscală şi în reformele sale, acest caracter de familie largă. Dările lui se adresau, cu sistemul de împărţire a contribuabililor pe « liude », unităţi fiscale abstracte, familiei ca atare, satul având sarcina de a « cislui » între deosebitele familii suma ce se cuvenea Domnului. Deci el, Statul, nu săvârşea greşeala celui de azi, pentru care abia de curând, în plata funcţionarilor, existenţa familiei începe să aibă un sens, pe când în Italia şi chiar în Franţa scăderea impozitului în familiile mari, potrivit cu numărul copiilor, face parte din reformele cele mai drepte şi mai bine venite.

In acest regim financiar al trecutului nu se cerea nimic dela « holtei », cari, formau o categorie deosebită. Ei lucrau pe moşie străină alături de părinţi, fiind, astfel,

acolo, de-avalma cu ceilalți, dar, în ce privește sarcina față de Domnie, ea li cădea pe umeri numai atunci când ei treceau în rândul «însurățeilor».

A nu fi însurat era pentru un tânăr de oarecare vrâstă o scădere socială. Numai prin cununie, prin curajul de a îndeplini legea firii, întemeind o familie și dovedindu-se în stare a o ținea și a o apăra, era socotit cineva că este cu adevărat «în rândul oamenilor».

Nu din obiceiurile noastre cele vechi vine blăstămatul obiceiu al căsătoriilor de încercare și al legăturilor între nevrâstnici, care, prin vecinătatea cu alte neamuri, s'a introdus la Românii din Banat, devenind o adevărată plagă și o rușine, una din cauzele de căpetenie pentru care se împuținează poporul românesc de acolo și decade. «Căsătoria», ceea ce înseamnă numai la Români legătura matrimonială, de și la Italieni și la Francezi se întâlnește verbul *casar* și *se caser*, înseamnă întemeiarea acelui sălaș sfințit care e casa, casa care nu poate fi fără fii și fiice, fără «prunci și coconi», — «copil» fiind un cuvânt venit mai târziu dela Greci, direct sau indirect, și însemnând la început cel născut în afară din căsătorie, «din flori».

O casă întemeiată și statornică. «Despărțenia» nu se putea face decât cu greutate mare, înaintea Bisericii. In istoria neamului nostru printre cei dintâi ai lui, Domni și boieri, ea nu se întâlnește în vremurile vechi. Numai noua legislație din secolul al XIX-lea a îngăduit-o, și de aici marele număr de «divorțuri» din epoca îndată următoare după această legiferare. Pentru a doua căsătorie a lui Vodă-Bibescu, după nebunia fără leac a

Doamnei Zoe, a trebuit, faţă de refuzul mitropolitului Ţării-Româneşti, supt cuvânt că nunul e Domnul Moldovei să se recurgă la slujba făcută de şeful Bisericii moldoveneşti. Inaintaş al lui Bibescu, Grigore Ghica nu trăia cu Doamna Maria Hangerliu, fără ca să fi intervenit până la capăt o desfacere a căsniciei.

Mulţi bastarzi au domnit, dar aceasta nu însemna o slăbire a supremului sprijin al moralităţii publice, care era căsătoria. Necesitatea dinastiei era aşa de mare, caracterul ei sacru aşa de înalt, încât ori pe ce cale trebuia să se aibă pentru conducerea ţării sângele domnesc. Dar, pentru ca un astfel de «copil» de Vodă să poată stăpâni, i se cereau semnele: trebuia deci să se arăte acelea care se însemnau pe trupul noului născut înaintea unor marturi de cinste, cari puteau fi descoperiţi şi aduşi înainte. Avem, pe lângă multe amintiri ale acestei procedări, însemnarea, păstrată, a naşterii lui Ştefan-Vodă, fiul lui Petru Şchiopul şi al roabei liberate, doica Irina.

Dar nu s'a observat în de ajuns un lucru. Poate şi pentru că dela o vreme tronul putea fi ocupat şi de cine nu era chiar fiu sau frate sau şi nepot de Domn, lumea fiind acum mulţămită printr'o nelămurită coborîre care întrebuinţa fără precizie terminul de nepot, ce putea să însemne, nu numai nepotul de fiu, ci şi strănepotul şi chiar numai urmaşul,— aşa a fost cu un Radu Şerban, cu un Matei, cu un Brâncoveanu, toţi Basarabi fără scara coborîrii lor —, copiii din flori nu mai apar. Biserica a biruit obiceiul vremii mai vechi, când ea era mult mai mult supt autoritatea domnească. Dela 1600 înainte nimeni nu a mai adus înainte «semne»

şi mărturii pentru a cere să i se deie Scaunul domnesc. Dela Mihai Viteazul el însuşi, nimeni n'a arătat să se coboare tainic dintr'un Domn.

Fiul în afară de căsătorie n'are, în sate, dreptul la moştenirea tatălui, chiar când acesta l-ar recunoaşte după legile cele noi, la care, de altfel, ţăranii n'au avut recurs, ei păstrându-se cu vechile concepţii familiale. Astfel de odrasle cad în sama mamei lor; făţiş, ei poartă, fiindcă aşa li impune voia satului, numele acesteia. De aici multele nume, care se păstrează şi până acum, de «a Babei», «a Preotesei», «a Gavriloaii», pe care cei cari le-au moştenit dela un înaintaş, vădit bastard, le scriu din greşeală, confundând articolul cu acel nume al înaintaşei şi înscriindu-se cu toţii în catalog la litera A.

Fondul religios-moral al claselor de temeiu a trecut peste cel de moştenire păgână, — căci la vecinii catolici, ca şi la cei ortodocşi de peste Dunăre, nu se întâlneşte de obiceiu sistemul fiilor de Domni necununaţi cu tovarăşele lor prin iubire —, al claselor de sus şi, timp de două secole întregi, el a impus un principiu dela care atâtea generaţii n'au căutat a se îndepărta.

Familia nu se sprijină neapărat pe zestre, cu privire la care vechiul fond popular nu cunoaşte nimic, averea familiei neputând să aibă un caracter îndoit, şi de multe ori în conflict, între ce aduce soţia şi ce găseşte în casa soţului, dar poate fi şi cazul când soţul e adaus, venind de aiurea la casa soţiei. Insă principiul de moştenire e sfânt, «agonisita», — cuvântul e însă de origine mai nouă, mai curând fanariotă, — trecând dela o generaţie la alta.

In fond, nu e atâta vorba de o moştenire a averii mişcătoare sau a casei dela oraş, ci de moştenirea ogorului, de păstrarea în «moşie», de nedesfacerea din legătura de sânge şi de proprietate; de religia rurală, a creatorului îndepărtat al familiei înseşi: e un cult al memoriei lui în tot ce se face cu ce vine dela dânsul.

Astăzi, moştenirea, trecând şi la bani, la hârtii, la orice fel de avere, trebue să capete însă şi un alt sens, unul înalt, care poate adăugi la temeiurile, ajunse aşa de şubrede, ale societăţii.

Se moşteneşte un nume, cuprinsul moral al acestui nume, şi aceasta implică o datorie îndoită.

Când ştii că numele-ţi va trece la alţii, nu-ţi e iertat să li-l transmiţi cu pată şi scădere. El trebue să fie întreg şi cinstit, adevărata avere lăsată acelor cari nu vor moşteni adesea decât aceasta.

Iar, dacă moştenirea unui nume nu poate cuprinde totdeauna talentele aceluia care l-a purtat, ea implică responsabilitatea întreagă morală faţă de acela a cărui memorie nu trebue întunecată prin scăpătările urmaşilor.

27 Noemvrie.

XXVIII

LIMBA CA ELEMENT AL SUFLETULUI ROMÂNESC

Intre elementele care formează comoara sufletească a poporului românesc, niciunul nu cuprinde mai mult și nu oglindește mai adevărat decât însăși limba lui.

Cu privire la acest graiu românesc, care s'a dovedit în stare, cu adăugirile cele firești, să îmbrace orice idei, cât de înalte, și orice sentimente, cât de fine, fiind, supt foarte multe raporturi, și mai ales supt acela al varietății și al unei armonii de o esență cu desăvârșire subtilă, mai presus de limbile, asupra cărora s'a exercitat înrâurirea atâtor oameni de geniu, ale popoarelor celor mari din centrul și din Apusul Europei, s'au ivit în cursul timpului idei și s'au prezintat propuneri care și până în ziua de astăzi împart spiritele și care cer o judecată mai asămănătoare cu a oamenilor de bun simț decât cu cea a teoreticienilor și a polemiștilor.

Odinioară limba aceasta era deschisă pentru orice năvală de cuvinte străine.

Ușile năvălirii se deschideau însă numai asupra cămăruței în care se găseau scriitorii și vorbitorii solemni

din Biserică şi dela Curte. Cum ceilalţi n'au scris, dar au păstrat, şi pe calea aceasta a unei păstrări neclintite se poate vedea cum au judecat generaţiile care s'au urmat marile prefaceri, amestecurile cu grămada, copleşirile nesăbuite şi prin aceasta chiar trecătoare şi numai pe deasupra, fără să aibă o adevărată înrâurire asupra felului de a vorbi al mulţimilor.

Reducându-le la adevărata lor valoare, aceste învrâstări şi întortocheri au trecut prin două faze. Cea dintâiu, mai veche, este aceea în care nu se pleacă dela o « idee », ci dela o « neputinţă » şi dela o nepricepere. Scriitorii nu sunt introducătorii cu voie a atâtor cuvinte slavone care ne par astăzi la cetire aşa de greoaie şi de urîte şi pe care le-a semnalat cu dispreţ şcoala ardeleană dela începutul secolului al XIX-lea şi le-a luat în batjocură, cu destul humor popular, după 1820, poetul muntean Paris Mumuleanu. Avem a face numai cu traducători cari nu înţelegeau bine cuvintele din originalele slavone, precum au venit mai târziu alţii, cari au înţeles tot aşa de puţin cuvintele din noile originale la care s'a recurs: cele greceşti. Ei reproduc adeseaori cuvintele în întregime, ba mi s'a întâmplat odată să găsesc însuşi articolul grecesc amestecat cu cuvântul şi făcând în felul acesta o ciudată alcătuire nouă. Cum aceste împrumuturi din nevolnicie s'au păstrat în cărţi, ni închipuim prea adeseaori că în adevăr, la o anumită dată, poporul românesc a întrebuinţat aceste cuvinte şi căutând pitorescul, cuvintele neobişnuite le întrebuinţăm şi astăzi, atunci când ele n'au făcut parte niciodată din ţesătura organică a graiului românesc.

Adecă, să ne înţelegem, niciodată un ţăran, un negustor, un boier, un Domn n'a vorbit către cei de samă sa cu acest vocabular străin, ci s'a păstrat din veac în veac ţesătura trainică şi strânsă a unei comori de cuvinte care sunt în stare să cuprindă tot ceea ce dă gândul şi ce inspiră inima oamenilor.

Teoreticienii au venit însă odată cu veacul trecut, trudindu-se, supt cuvânt că e nevoie să se îmbrace idei care până atunci n'ar fi pătruns la noi, a găsi o altă rostire pentru dânsele. Şi au produs greşeli care dau unei părţi din literatura noastră o înfăţişare caricaturală, aşa încât, ca să se poată gusta anumite traduceri sau chiar opere originale ale lui Eliad, este de nevoie să facem o adevărată prelucrare de traducere, precum am făcut eu, pe vremuri, cu noua ediţie a călătoriilor, atât de interesante, ale Ardeleanului de pe la 1840 Ioan Codru Drăguşanu. Se prevedea schimbarea, — şi el încerca să o înlăture —, de către Mumuleanu, în « Caracterele » sale dela 1825, când el scria cu atâta înţelepciune următoarele rânduri: « Să luăm numai acelea (cuvinte) care ni vor fi de lipsă dela Greci şi Latini, iar cele slavoneşti vorbe şi ziceri câte sânt dulci la auzul nostru şi câte sânt prea de obşte în norod să le întrebuinţăm, iar câte sânt numai în gurile celor învăţaţi şi câte sânt aspre de fărîmă limba şi dinţii noştri, să le lăsăm ».

Nu se poate în adevăr o mai bună povaţă pentru ceea ce trebuia să se facă atunci, şi nu s'a făcut de toţi cu aceeaşi bună socoteală, şi ce s'ar putea face astăzi, când, cu cele mai bune intenţii, s'a aruncat formula curăţirii limbii de cuvintele străine moderne

fără folos, care acopăr pe ale noastre şi, pe de altă parte, autorităţile filologice au dat răspunsuri care, trebue s'o mărturisim, sunt supt nivelul la care dela sine se poate ridica în judecarea acestei chestiuni bunul simţ.

Eliad, care pornise aşa de româneşte, în legătură cu vieaţa aproape ţărănească din mahalaua Târgoviştii unde se născuse, şi care apoi trăise într'o lume care nu se deosebea în ce priveşte nivelul social de cea a lui Anton Pann, care, deşi străin în ce priveşte producţia lui poetică, nu s'a lăsat cucerit niciodată de dorinţa de a scrie o românească « mai înaltă », a ajuns dela o bucată de vreme să creadă că într'o întoarcere la un presupus trecut, asemenea cu limba italiană, a graiului nostru s'ar putea găsi tot ceea ce trebue, nu numai pentru a o face în stare să înveşmânteze orice produs al minţii, dar să o şi ridice pe un plan superior. Am spus la ce rezultat, în ce priveşte producţia lui poetică, a ajuns el prin această italianizare silnică şi imposibilă a unei limbi care de veacuri întregi îşi avea rosturile, dela care nimeni n'ar fi trebuit să încerce a o îndepărta.

Italianizantul care era acest scriitor muntean, întors, de altminteri, către sfârşitul vieţii sale la întrebuinţarea limbii cunoscute de toată lumea, avea în faţă pornirea, tot mai puternică, la Ardeleni, cari în felul acesta căutau să arăte coborîrea din Romani şi numai din Romani şi credinţa pe care au păstrat-o faţă de originile noastre, o altă prefacere, tot aşa de dăunătoare pentru moment şi tot aşa de puţin trainică pentru viitor, a acestei limbi smulse din datinile ei cele vechi.

; Cuvintele latine, neprefăcute, prin urmare nepotrivite chiar cu felul nostru de a rosti sunetele, au pătruns în limba noastră, înlăturând tot ce avea înfăţişarea unui împrumut din slavona care era pe dreptate oropsită, în ce priveşte însă încălcările cărturarilor, iar nu ceea ce, din această limbă, ca şi din atâtea altele, ne însuşisem de-a-lungul veacurilor, prefăcându-l, de multe ori, adânc, câteodată aproape desăvârşit, după nevoile de armonie şi de măsură ale limbii noastre şi făcând astfel dintr'însul, prin această potrivire, o creaţiune, o făptură organică a noastră.

De pe la 1870, printr'un şir de scriitori cari nu erau legaţi prin nicio mărturisire de credinţi teoretice, ci îşi trăgeau învăţământul dela instinctul lor de adevăraţi poeţi, s'a ajuns la părăsirea acestor rătăciri.

Precum am spus, poporul care nu cetea, sau cetea cărţi făcute pentru dânsul şi în care se ţinea samă de graiul pe care-l păstrează el, nu fusese supus la niciuna din aceste schimbări, şi el n'a slavizat, n'a grecizat, n'a latinizat şi n'a italianizat.

Cu atât mai puţin s'a supus el, supt influenţa unor saloane în care nu-i călca piciorul, la acele francizări care, într'un anume moment, pe la 1870, au omorît cu desăvârşire orice manifestare poetică a literaturii din Bucureşti.

El, poporul, temelia, şi nu mulţimea, naţiunii, rămânea şi mai departe îndreptarul către care la orice îndoială trebuia să se îndrepte oricine.

Ceea ce a pus din nou întrebarea în ce priveşte limba bună şi curată,— şi adaug numai în ceea ce priveşte vocabularul, căci nu s'a băgat de samă în deajuns

cât de mult am pierdut mijloacele sintactice nesfârşite pe care le are limba noastră, pentru a primi gramatica, potrivită după vechea normă latină, a Francezilor din secolul al XVII-lea—, a fost înlocuirea, în cea mai mare parte, a cărţii prin ziare.

Ziarul a ajuns să fie cetit, dacă nu de toată lumea, cel puţin şi de multe elemente din clasele adânci. A vorbi ca la gazetă a devenit pentru foarte mulţi o regulă în ce priveşte alegerea cuvintelor, ca şi, de altfel, orânduirea lor. Babilonia contra căreia s'a ridicat, cu un spirit aşa de fin şi cu atâta solid bun simţ, d-l Pisani, expunându-se la acele critici zeflemiste care sânt din nenorocire otrava vieţii noastre intelectuale, se datoreşte înainte de toate înrâuririi acestui scris la răpezeală din partea unor oameni cari, la rândul lor, cetesc gazete străine, şi anume numai gazete franceze.

Nu s'ar putea înlocui,— o spunem, ca şi Paris Mumuleanu odinioară —,acele cuvinte care au ajuns « de obşte » şi care « sunt dulci în auzul nostru », precum şi câte ne îngădue să exprimăm nuanţele pe care nu le putem exclude din mintea noastră. Dar lupta care s'a dus şi continuă a se duce astăzi ne îndeamnă pe toţi la un lucru: la o chibzuire, de câte ori este vorba de a cumpăni cuvintele vechi cu cele noi, cele dintâi având dreptul să treacă înainte.

Căci, altfel, sau rupem legăturile noastre cu un popor care nu ne înţelege, sau îl facem pe dânsul însuşi să fie necredincios tradiţiilor sale şi să rupă el cu ceea ce în curs de atâtea secole au izbutit să îndeplinească înaintaşii.

10 Decemvrie 1937.

XXIX

ELEMENTE NECREŞTINE IN VIEAŢA POPORULUI ROMÂNESC

In ce priveşte naţiunile necreştine cu care împrejurările ne-au adus în legătură, aşezându-se, trecător sau vremelnic, pe pământul ţării noastre, cei dintâi, ca fiind cei mai vechi, vin la cercetare Turcii.

Cred că este folositor ca şi cu acest prilej să arăt acelora pe cari împrejurările i-au făcut să nu poată cunoaşte istoria ţării, fiindcă au trăit supt alt regim, unde vieaţa poporului românesc nu era înfăţişată în şcoli şi, în schimb, li se strecurau o mulţime de păreri greşite în ce priveşte rostul Românilor liberi, că noi n'am stat niciodată supt stăpânirea turcească.

Supt o astfel de stăpânire Ungurii au trebuit să-şi plece capul, însăşi Buda, vechea cetate a lui Mateiaş Corvinul, fiind reşedinţa unui paşă timp de un veac şi jumătate şi stăpânirea aceasta de-a-dreptul a cuceritorilor întinzându-se, de altminteri, pe toată Ungaria centrală, cuprinsă între stăpânirea de fapt austriacă, sus, şi o altă stăpânire, tot austriacă, în părţile de către Sava şi Drava. De aşa ceva am fost scutiţi noi, şi acelaşi lucru

s'a întâmplat şi cu neamurile din Ardeal, care erau păzite de cotropire prin aceea că noi stăteam ca un zid în faţa lor.

In Ţara-Românească şi în Moldova, Turcii apăreau numai în anumite însuşiri, afară de momentul când era vorba de un războiu, în cursul căruia puteau trece şi pe la noi, sau de înnăbuşirea unei răscoale a celor două Domnii. Afară de aceasta, ei veneau numai ca negustori de miere, balgìi, în Moldova, sau ca împrumutători, cu dobândă mare, ai celor de ţară, îndemnându-i, şi uneori chiar silindu-i, să primească un ban de care aveau mai multă sau mai puţină nevoie ai noştri. Se produceau nu odată şi gâlcevi între împrumutători şi împrumutaţi, între negustori şi clienţii lor, dar judecata se făcea înaintea tribunalului ţării, şi fireşte Turcul, îndreptăţindu-se într'o limbă care nu era a sa, pierdea de cele mai multe ori procesul, de unde a rămas expresia de: « Turcul plăteşte ».

Deci ostaşi în trecere şi adaog: alţi ostaşi, aşezaţi pe bucata de către Dunăre din teritoriul muntean, mai târziu şi într'un colţişor din Moldova, alipit la vechea raià din vremea lui Ştefan-cel-Mare, deci în afară de marginile, care se păstraseră, ale teritoriului românesc, şi ceilalţi, negustori cari, de altfel, nu făceau rău ţării, ci puteau să ajute, fiind capitalişti, cum, în general, nu erau ai noştri, la rosturile economice ale ţării.

In vremuri foarte apropiate de noi, când cu Războiul de neatârnare, au trebuit să se facă sforţări de propagandă pentru a trezi faţă de Turci un oarecare sentiment de duşmănie, care exista aşa de puţin în ce priveşte populaţia dela ţară, încât se citează cazul, pe linia Dunării,

al Turcilor atât de împrieteniţi cu locuitorii, de le botezau copiii, şi erau preoţi cari primeau acest amestec al « păgânului ». Dar o aşezare statornică de oaste turcească în oraşele noastre nu s'a văzut niciodată. Niciun dregător turc n'a împărţit dreptate şi n'a cârmuit la noi, iar încercările care s'au făcut de două ori de a desfiinţa Domnia şi de a aşeza în loc, ca dincolo de Dunăre, o stăpânire turcească directă, acestea, prin împotrivirea noastră, dar şi prin firea însăşi a lucrurilor, n'au izbutit. Nu s'a ridicat nicio moscheie pe pământul românesc, până pe vremea când, pentru pitorescul Parcului Carol, s'a clădit acolo una, care în zilele noastre văd că serveşte şi pentru îndeplinirea de fapt a ceremoniilor religiei mahomedane.

Aceasta în ce priveşte pe Turci.

Fireşte că, în socoteala pe care o facem, nu pot să între confesiunile creştine, care se bucurau de toate drepturile unei largi toleranţe,— catolicii în unele oraşe, şi mai ales în părţile de către munte ale Moldovei, având vechile lor aşezări, cu episcopii lor în frunte, « biscupii », fără ca nimeni să se gândească a-i converti, afară de o încercare, pe vremea lui Şerban Cantacuzino, la Câmpulung, unde era o colonie veche ungaro-săsească, a cării trecere completă la ortodoxie s'a petrecut, catolicii rămaşi ei înşişi având şi până astăzi pe clopotniţa bisericii lor din centrul oraşului un Sfântul Nicolae cu tiară latină, dar cu inscripţia în litere cirilice. Mulţi din aceşti catolici, de altfel, treceau fără niciun fel de îndemn la legea ţării, şi astfel se explică numele de Botezatu, pe care-l purta unul din înaintaşii lui Alecsandri, ceea ce a făcut

să se acrediteze, de spiritele satirice şi cârtitoare, legenda că marele poet al Moldovei ar fi de origine evreiască.

In ce priveşte pe Armeni, foarte vechi locuitori ai Moldovei, unii şi înainte de întemeierea Domniei, iar în Muntenia fiind veniţi, mai târziu numai, din părţile turceşti, ei au fost liberi să continue toate practicile lor religioase. Şi, dacă s'au întâmplat două prigoniri, una în secolul al XVI-lea, pe vremea lui Ştefan Rareş, din cauza unui capriciu al Domnului, iar celalt caz de pe vremea ocupaţiei polone în Moldova, când Armenii au fugit în Ardeal, întemeind acolo, la Gherla şi Ibaşfalău, o colonie din cele mai înfloritoare şi până astăzi, aceasta se datoreşte unor împrejurări excepţionale, care n'au nimic nepotrivit cu aplecarea firească spre frăţia umană a poporului nostru, pe care nimic n'o va putea scădea, cu atât mai puţin desfiinţa.

Venim însă la populaţia, din ce în ce mai numeroasă, care-şi are o altă religie, şi nu numai atât, îşi sprijină însăşi existenţa ei naţională pe această religie, în care trăia, cum trăieşte încă în mare parte, ca într'un adevărat Stat, care nu are nevoie nici de Constituţie, nici de steag, nici de cârmuire deosebită, dar care, prin legături foarte strânse şi uneori de un caracter misterios, lucrează totdeauna solidar, şi-şi datoreşte lor toate succesele sale uimitoare, — trebue să o spun: în dauna stăpânirii noastre în toate domeniile, deci şi în cel economic, şi până în clipa de faţă. Este vorba de populaţia evreiască.

In discuţiile care au avut loc în ultimele decenii, deci şi simţitor înainte de Războiu şi de Unirea românească, prin care s'au introdus pe alocuri şi elemente evreeşti.

care erau deprinse, ca în Basarabia, cu o stăpânire economică exclusivă, ca în Bucovina, cu dominaţia în toate ramurile de vieaţă, ca în Ardeal, cu o paritate faţă de elementul unguresc creator de Stat, care se prefăcea de fapt într'o covârşire bănească şi chiar intelectuală a acestui element, s'au aruncat teorii care se înlătură foarte uşor, cu toată îndărătnicia acelora cari le susţin încă, în ce priveşte originea şi caracterul la noi al acestui puternic element de infiltraţie.

In ce priveşte precizările româneşti, care au fost considerate ca nişte atacuri, deşi nu era vorba de altceva decât de manifestarea unor drepturi naturale ale întemeetorilor şi apărătorilor în primul rând ai ţării, nu trebue să se creadă că o pornire sentimentală este aceea care a determinat această stabilire de adevăruri. Din partea celorlalţi, mulţămită temperamentului pasional al Evreilor, lupta a fost dusă cu o anumită învierşunare care nu foloseşte niciodată pentru cunoaşterea şi rostirea adevărului. In ce priveşte pe acela care vorbeşte în această seară, nimic din ceea ce s'ar petrece nu-l va putea îndepărta dela acele principii de care a fost călăuzit toată vieaţa şi care ar fi bine să fie împărtăşite de toată lumea în însuşi interesul poporului nostru, şi anume: înţelegerea cea mai deplină a umanităţii, care este unită, peste toate interesele şi deosebirile fireşti, prin legăturile cele mai strânse, care dacă sunt cu totul rupte, fiecare din elementele răzleţe trebue să sufere.

Pe lângă aceasta, ca istoric, sunt dator a face constatări chiar atunci când aceste constatări lovesc un sentiment de care nu se poate depărta niciun om, fără a

pierde însăşi calitatea sa esenţială de membru al poporului său.

Deci ceea ce se spune în această seară reprezintă curatul adevăr, pe care oricine trebue să-l primească şi să-l înţeleagă, în ce priveşte situaţia pe care o are în România, după aceste lămuriri.

Intre elementele, foarte amestecate, care au venit din Dacia la cucerirea lui Traian, au fost şi Asiatici, dar ei aparţineau rassei arabe, deci Semiţi adevăraţi, pe când o mare parte dintre Evrei n'au nimic a face cu rassa lui Sem, ci nu sunt decât vechi Cazari din stepa rusească, cari, trebuind să aleagă între creştinism şi iudaism, au crezut că iudaismul, în ce are el mai material, se potriveşte mai mult cu firea lor de barbari războinici.

Trebue să zimbim de câte ori ni se vorbeşte de o aşezare evreiască datând de pe vremea marelui Impărat ctitor pe malurile Dunării.

In miile şi miile de documente care ni s'au păstrat şi în care se străvede şi cel mai mic amănunt din trecutul nostru, n'am întâlnit decât cazuri cu totul sporadice de Evrei veniţi la noi, ca medici, o ramură în care ei îşi câştigaseră un rol important prin Răsărit,— şi un medic evreu a îngrijit astfel şi de rana dela picior a lui Ştefan-cel-Mare —, ori ca negustori. Faptul că ici şi colo s'a găsit vreo inscripţie, de altminteri mai târzie, purtând o însemnare evreiască, nu înseamnă că era vorba totdeauna de un Evreu aşezat, ci de unul pe care moartea îl prinsese pe pământul nostru.

In veacul al XVII-lea numai, ei apăreau ici şi colo ca « orândari », adecă arendaşi, ai cine ştie cării cârciumi

de pe moşia boierească, de unde vine, după termenul polon, confuzia moldovenească între « orândă » şi între cârciumă. Până în secolul al XVIII-lea nu poate fi vorba deci decât de mici grupe evreeşti, care erau aşa de restrânse, încât au trebuit să vină Fanarioţii, pentru ca, supt aceştia, după modelul turcesc, în care se osebeau supuşii Sultanului, nu după naţiune, ci după religie, să se ajungă la o înţelegere, potrivit cu care Evreii în bloc, supt şefii lor, într'o administraţie fiscală anumită, răspundeau o anumită sumă, nu Vistieriei înseşi, ci părţii din organizaţia fiscală, care, supt titlul de Cămară, era rezervată Domnului. Domnul avea tot interesul să fie cât mai bogate colonii de acest fel, care creşteau veniturile lui. Afară de aceasta erau anumite ramuri, cum este argintăria, de exemplu, în care Evreii erau când şi când reprezintaţi. Avem în Condica lui Constantin-Vodă Mavrocordat şi în alte mărturii de trecut tot ce trebue pentru a fixa până în cele mai mici amănunte care era situaţia Evreilor în această vreme la noi şi mai ales în Moldova, în Muntenia fiind vorba mai mult de unele elemente spaniole, care, din cauza locului de unde plecau şi din cauza limbii pe care o vorbeau, puteau să aibă faţă de poporul românesc o altă atitudine şi, în schimb, şi poporul românesc putea să aibă o altă atitudine faţă de dânşii decât faţă de strecurările galiţiene mai târzii.

Aşezarea stăpânirii austriace în Bucovina a schimbat lucrurile. De sigur că şi peste Nistru, în Polonia, Evreul, mai ales horilcarul, vânzătorul de rachiu, joacă un rol important, dar Austriecii, doritori de cât mai mulţi con-

tribuabili, au făcut din Galiţia un mare deposit de jidovime. Când au venit reformele Statului austriac, în care este adevărat că nu se cuprindea şi recrutarea elementului evreesc, dar se impuneau anumite forme de vieaţă mai regulate şi mai stricte, pentru Evreii de acolo era mai bine să treacă în larga ţară a Moldovei, unde o anumită conrupţie administrativă era foarte favorabilă pentru primirea şi ocrotirea oricăror străini. S'a adaos şi întemeierea consulatelor străine, care erau în căutare de supuşi, prin care le creşteau mijloacele de întreţinere, unele, cum era consulatul francez, fiind şi foarte sărace.

Dar numărul cel mai mare de *sudiţi*, cum se zicea întâi, cu un termin de origine italiană, a fost la consulatul austriac: de acolo numele de « târtan » aplicat Evreilor după cuvântul german « Unterthan », « supus ».

In sfârşit s'a vorbit şi de un fel de necesitate a primirii elementului evreesc îndată ce s'a schimbat moda şi Evreii de peste graniţă erau în stare să fabrice la răpezeală tot ceea ce trebuia pentru noul costum apusean. Este vremea când vin croitorii evrei, pentru femei întâi, pe urmă şi pentru bărbaţi.

Rezistenţa elementului românesc a fost slabă şi din cauza că eram prinşi în bresle, pe care Statul le crease odinioară, dar nu se gândea să le susţină. Trăind individual şi având la spate consulatele, continuând cu obiceiurile de conrupţie pe care le aduseseră de peste graniţă şi care găseau un teren mai bogat la noi, Evreii au ucis foarte răpede breslele, pe care, de altminteri, generaţia nouă, de principii revoluţionare, nu le simpatizau de loc. Am tipărit plângerea dureroasă, dela jumătatea veacului al XIX-lea,

a blănarilor din Botoşani, cari odinioară erau aşa de puternici, încât făceau şi susţineau o biserică.

Reformele din secolul trecut n'au cuprins şi acordarea de drepturi în massă Evreilor, deşi era de aşteptat că, dela o bucată de vreme, ei vor râvni şi la dânsele, pentrucă orice putere economică este îndreptată şi către un adaus politic. Nu trebue uitat însă că, la 1848, în Moldova, revoluţionarii, cari nu aveau la îndemână o burghesie românească, s'au adresat la Evrei şi că, în Muntenia, Eliad, conducătorul sufletesc al generaţiei sale, fiind francmason, a cerut acelaşi sprijin, acordând emanciparea în sensul cel mai larg: se cerea aici şi concursul Evreilor în Garda Naţională.

Ce a urmat, în epoca Statului nou, faţă de Evrei, a fost lupta între principiile liberale, care cuprindeau şi întrarea în Stat a Evreilor, şi între rezistenţa instinctivă a populaţiei de baştină, care înţelegea să-şi păstreze drepturile. Acest din urmă element a biruit atâta vreme cât n'a început marele capitalism, având legături în tot restul lumii.

Când ne-am împrumutat la Berlin şi dacă aveam nevoie şi dacă nevoia aceasta nu exista, când am recurs la Bleichröder, înţelege cineva ce consecinţe trebuia să aibă aceasta pentru împingerea către drepturi politice a elementului evreesc.

După războiu, am primit Evrei de aiurea, cari veneau supt garanţia tratatelor şi cu obiceiul lor de a juca roluri mari în Statele care se desmembrau în vecinătatea noastră. Insă noua populaţie evreiască întrată în ţară ca într'un loc de refugiu momentan, dar care s'a aşezat definitiv, nu s'a mulţămit să rămână în locurile unde stătuse până atunci, ci a fost atrasă către acele mari

centre, cum e Bucureştii, în care zeci de biserici au rămas fără parohieni.

Când capitala României a devenit mare centru de afaceri, afacerile acestea au adus Evrei din toată lumea, reprezintanţi de mari industrii, mânuitori de imense capitaluri. Aceasta este situaţia de astăzi. Orice element străin, neasimilabil, care întră însă într'o vieaţă naţională, fie şi de caracter patriarhal, se loveşte, la un moment dat, de o împotrivire. Această împotrivire s'a întărit prin faptul că profesiunile libere, ziaristica şi literatura au ajuns să fie în mânile elementului evreesc, exercitând influenţă asupra unui suflet care trebue păstrat întreg, căci altfel Statul însuşi se nărue.

Incheierea? Fiecare o poate înţelege cum vrea. Eu o înţeleg aşa: Noi avem legi şi legile acestea dau asigurări, care pot să fie neplăcute pentru noi, şi, în acest caz, trebue schimbate legile. Dar, în afară de tot ceea ce cuprinde legea, este o datorie sacră faţă de noi: să ne organizăm pentru recâştigarea situaţiilor pierdute, să ne organizăm cu sprijinul Statului, care el are această datorie, pentrucă este Statul românesc, dar să ne organizăm, înainte de toate, pentrucă Statul este schimbător dela un guvern la altul, prin însăşi munca noastră solidară şi prin vederea netedă a scopului ce urmărim.

O mişcare în acest sens a început în toată ţara. Supt orice guvern ea s'ar fi manifestat, pe această linie, în care au întrat ca îndreptătoare şi formaţii numai de intelectualitate, trebue urmată şi mai departe organizarea nouă a vitalităţii acestui popor.

7 Ianuarie 1938.

XXX

PREVEDERI ADEVĂRATE ŞI FALSE

Marea durere a omenirii în momentul de faţă, durere pe care încearcă să şi-o acopere prin demonstraţii violente de «dinamism», de aşa-numitul «dinamism» care merge şi până la manifestaţii de Saturnale aproape isterice, este în condiţiile actuale de vieaţă, şi a trăi, ca în Germania, de pildă, în condiţii de alimentaţie măsurată nu poate să fie, fără îndoială, unul din lucrurile cele mai plăcute, în prevederea unui viitor care poate să dea o catastrofă capabilă de a dărâma tot ceea ce de-a-lungul secolelor a clădit civilizaţia umană, sau se poate prelungi în neliniştea, mai chinuitoare decât însăşi catastrofa, care cel puţin îndeamnă o societate la rezistenţă şi la răspingere.

Se întreabă oamenii cari sunt în stare să-şi analizeze sentimentele şi prevăd ceva dincolo de plăcerile sau durerile de faţă: încotro mergem?

Şi, în răspunsul care se dă la această întrebare, în presimţirea lucrurilor care, cu voia sau fără voia noastră, se vor petrece neapărat, se încearcă a se da societăţii

întregi o direcţie mai sigură către această ţintă, care nu mai poate fi înlăturată.

Niciodată n'au fost mai mulţi profeţi, şi, alături de dânşii, mai mulţi realizatori de lucruri mistice, nemaipomenite până acum, pe care le garantează, mai mult decât mintea, pe care în zădar se trudeşte cineva să li-o găsească, atitudinea lor, cuvintele oraculare, gesturile schiţate înaintea unei mulţimi uimite de cutezanţa şi uneori de brutalitatea lor.

Mergem, se întreabă deci miile şi miile de oameni, către formula dictaturii, sau toate silinţile trebue cheltuite pentru a se grăbi ceasul când se va întoarce înapoi ziua democraţiei, care, azi, aleargă adeseaori dela o tabără la alta, cu pete de sânge, mai noi şi mai vechi, pe albul veşmântului ei?

Oameni de dreapta şi oameni de stânga, cari nu se pot înţelege pentru foarte multe motive, dar, înainte de toate, fiindcă au început prin a spune că, fiind oameni de dreapta şi oameni de stânga, nu se pot înţelege între dânşii. De aici certele din fiecare moment, de aici lungile articole, mai mult sau mai puţin cetite, de prin reviste, de aici cărţile care cad greu pe oboseala sufletească a unei vremi grămădite de griji, de aici întrecerile electorale, de aici tulburările de stradă, de aici luptele civile, de aici sfărâmarea iremediabilă a moştenirii unor timpuri mai bune, şi în momentele care de-a lungul vremurilor au rezistat până acum şi la cele mai sălbatece manifestări de ură şi nebunie a oamenilor.

Să încep cu ceea ce este şi cu ceea ce poate făgădui forma politică pe care noi o numim «dictatură», şi o punem

la dreapta, de şi ea poate să fie tot aşa de bine şi la stânga cea mai depărtată, căci nu este vorba de o îndreptare filosofică, ci numai de acţiunea pe care o exercită asupra societăţii oameni cari, ridicând un steag sau alt steag şi îmbrăcând în discursurile lor cutare sau cutare idei politice şi sociale, au înainte de toate acelaşi temperament.

Căci dictatura nu înseamnă altceva decât supunerea unei societăţi întregi nu ideilor cuiva, ci temperamentului pe care natura i l-a dăruit şi care fireşte nu este transmisibil, ca dreptul dinastic, dela o generaţie la altă generaţie şi chiar poate să nu dureze până la capăt la acelaşi individ.

Suntem noi deci condamnaţi să pierdem tot ceea ce am căpătat dela înaintaşi şi ce am adaus prin munca noastră, dacă nu vom căuta un om, dacă nu-l vom descoperi, dacă nu-l vom inventa, dacă nu ne vom înşela asupra lui, îmbrăcându-l cu hainele, de miraculoasă influenţă, ale unei atotputernicii pentru exerciţiul căreia s'ar fi născut?

Să-mi fie îngăduit a spune foarte hotărît, pe baza unei cunoştinţe a sufletului omenesc pe care mi-a dat-o cercetarea îndelungată a istoriei: nu.

Aşa-numitul regim de dictatură se îndrituieşte prin două lucruri: prin acea dărâmare, pe care ar împiedica-o, şi prin realizările pe care le îndeplineşte.

De sigur că dărâmarea trebue împiedecată. Ce facem noi acum din beton armat sau din mucava sunt lucruri cari se pot înlocui oricând, căci în ele nu se cuprinde

nicio manifestaţie a geniului uman, dar ceea ce au dat veacurile trecute, căzând supt ghiulele sau crăpând în îmbrăţişarea focului, nu poate fi refăcut niciodată. Aceasta pentru monumentele de piatră, şi putem adăugi şi pentru ce este, am zice, «monumental» în sufletul nostru însuşi şi care se poate face bucăţi pentru totdeauna fără atingerea cu ghiulelele şi fără mistuirea în flăcări.

Dar cel mai bun frâu contra pornirii către ruină se găseşte în sufletul fiecăruia.

A pregăti acest suflet cere într'adevăr timp, dar, când s'a ajuns acolo, omul poate rezista la orice ispită diabolică de nimicire.

Sunt societăţi în Europa şi afară din Europa care prin aceasta se ţin drept în faţa tuturor vrăjilor revoluţionare din timpurile noastre.

Ce lucru minunat nu s'a făcut în Italia şi Germania în timpurile noastre şi cine s'ar gândi să nu laude pe acei cari, dând ţării lor linştea socială, au învăţat din nou pe oameni să iubească munca, sau s'o primească măcar disciplinat, şi au înzestrat ţara lor cu creaţii tehnice la care privesc cu gelozie toţi cei cari nu ne-am împărtăşit de o astfel de providenţială conducere ministerială!

Dar în atâtea locuri se văd astăzi, — cum s'ar putea vedea în propriul nostru trecut, atunci când nu exista măcar Statul, ci trăiam sat de sat şi vale de vale, — lucruri de toată frumuseţa care s'au realizat, şi uneori cu o răpeziciune uimitoare, prin altceva decât supunerea la poruncă, aşa ca a robilor cari au ridicat pira-

midele: prin libera voinţă a oamenilor reuniţi de acelaşi sentiment exprimat în toată sfinţenia libertăţii. Catedrala dela Reims nu este de sigur inferioară, cu toată deosebirea de proporţii, piramidelor pe care le-au ridicat Faraonii egipteni, pentru ca trupul lor uscat să fie pus la adăpostul unor primejdii ce şi-au găsit însă drum şi aşa până la oasele lor înegrite.

Deci, ar spune cineva, să ajutăm democraţia a recăpăta ce a pierdut, căci democraţia înseamnă şi libertate.

Să-mi fie îngăduit a crede altfel. Cineva îşi poate pierde libertatea sub porunca directă a unui om, sau şi-o poate pierde, tot aşa de mult, ba mai mult chiar, — pentru că pe un dictator îl poţi răsturna sau se poate şi tempera dela sine, — prin străbaterea înceată a unei poruncitoare formule.

Pe dictator îl vezi, îl preţueşti, îl cântăreşti, în unele împrejurări îl poţi îmblânzi, în altele poţi iarăşi chiar să-l împiedeci măcar în parte, punând în faţa şi împotriva lui pe un altul din mulţimea de aspiranţi la aceeaşi stăpânire asupra aceleiaşi societăţi. Dar cum lupţi cu formula? Aceea nu este un lucru concret, care să-şi arăte imediat defectele, ci acţiunea ei se exercită aşa de ascuns, încât, fără a bănui că ea a pătruns, te trezeşti în faţa rezultatelor ei. Formula democratică poate fi o otravă lentă, care nu numai că împiedecă faptul de spontaneitate, în tot ceea ce poate ieşi ca forme materiale dintr'însul, dar slăbeşte însuşi resortul către creaţia individuală. Eşti învăluit şi înveninat de dânsa, o suggestie a tot puternică îţi împiedecă nu numai mâna de a lucra, dar

şi creierul de a urmări necontenit anumite probleme, care nu şi-au dat şi nu-şi vor da niciodată toate răspunsurile. Vrăjit, te găseşti între alţi vrăjiţi. Vorba făcătoare de minuni vă stânjeneşte deopotrivă.

Dar ceea ce face frumuseţa, nobleţa, libertatea unei societăţi, este că ea elaborează necontenit formulele ei, fără să se lase stăpânită desăvârşit de niciuna şi că oricine are dreptul în această discuţie să prezinte neîmpiedecat ceea ce crede el că a descoperit.

Pentru moment, sub dictatură, ca şi sub formula democratică, societăţile omeneşti nu s'au arătat capabile, într'un şfert de secol, să dea niciun lucru nou în domeniul cugetării.

Să credem că obiceiul de a gândi liber, care a creat de-a lungul vremurilor atâtea filosofii şi atâtea politici, a dispărut?

Iarăşi, cu toată hotărîrea, răspund: Nu. Nu se nimiceşte aşa de uşor ceea ce iese din marele adânc al silinţilor umane. Şi va veni vremea, — fără să pot adăuga: şi: «aproape este», — când lumea, sătulă şi de plecarea capului înaintea unui om şi de abdicarea gândului înaintea unei simple formule, se va strânge în jurul aceluia a cărui minte va putea să proclame noile adevăruri care dela sine se prefac în creaţii noi.

21 Ianuarie 1938.

XXXI

PERICOLUL CONSPIRAŢIILOR

De o bucată de vreme situaţia, câştigată adesea ori prin mişcările silnice din deosebitele ţări, care odinioară formau civilizaţia omenească şi astăzi stau risipite şi izolate, gata să se încaiere peste toate legăturile întâmplătoare pe care le încheie de azi până mâne, este zguduită de mişcări care ameninţă să ducă la forme, nebănuite de alţii decât de cei cari se întovărăşesc pentru a le aduce la îndeplinire. Onestitatea de pe vremuri, care îngăduia altfel de alianţe şi permitea omenirii să privească încrezătoare în viitor, pare să fi dispărut pentru totdeauna.

In sufletele omeneşti, aşa cum se înfăţişează astăzi pretutindeni şi prin urmare şi la noi, până într'acolo încât, mai ieri, nu ştiu ce tânăr spunea că tot ce aparţine secolului al XIX-lea este ceva blăstămat, faţă de care nu se încape niciun fel de milă, trebuind să se pună în loc lucruri dumnezeieşti, care se pot întruchipa numai în mintea sa superioară, este o necontenită instabilitate, care poate pregăti toate surprinderile şi este în stare să atragă toate primejdiile.

Se întreabă cineva cu îngrijorare ce poate să iasă din această bolnăvicioasă tremurare după ceea ce n'a fost niciodată, şi adânca mea credinţă, potrivit cu tot ceea ce am văzut în istoria omenirii, e că nici nu va putea să fie adus la îndeplinire, chiar dacă producătorii acestor prăpăstioase schimbări ar avea într'înşii mai multe însuşiri de geniu decât, răspândite dela unul la altul, în vremurile trecute, s'au întâlnit numai la exemplarele cele mai alese ale speţei omeneşti.

Odinioară, pentru a ajunge la o schimbare, se întrebuinţa altă cale. O minte mai puternică decât a altora, sau măcar de o originalitate deosebită, enunţa o idee. Ideea singură nu ajunge pentru ca să îndemne pe oameni a porni pe calea prefacerilor. Trebue ca această idee să fie puternic sprijinită pe argumente şi îmbrăcată într'o formă care se poate face înţeleasă de cât mai mulţi oameni. Aceştia, unul câte unul, sau în tovărăşiile lor, se opreau asupra ideii care a răsărit deodată, o priveau prin toate laturile, o cântăreau, o criticau, se întorceau de mai multe ori asupra ei, şi venea în sfârşit o vreme când ea era sau răspinsă, fiindcă se dovedise fără temeiu, simplu capriciu al unei minţi ambiţioase, sau era primită, ajungea un crez şi, odată crezul acesta prefăcut într'o formulă practică, se pornea întru îndeplinirea lui.

Acum ideea ajunge, sau, încă mai puţin decât ideea, o potrivire de cuvinte care să-i ţină locul, o formulă care nu este totdeauna strălucitoare, ci ajunge să poată exercita o înrâurire asupra minţilor mai slabe. Şi, în loc ca o societate întreagă, înrâurită de acela care caută drumul cel nou, să se pună la lucru pentru a ajunge la

ţintă cu pasul sigur al oamenilor cari umblă normal, se alcătueşte un grup câştigat cu vicleşug, sau numai cu o stăruinţă, să-i zicem: de fier, care ia asupra sa săvârşirea transformării miraculoase.

Se înjghiabă deci ceea ce se chema odinioară, în vechea noastră românească: o « uneltire » şi, cu un cuvânt împrumutat, pe care îl întrebuinţăm curent astăzi, se, zice: o « conspiraţie », ori, cu un alt cuvânt de împrumut un « complot ».

Pe întunerec, pe căi neştiute, se aşteaptă clipa când lucrul vaie şi la iveală, şi, chiar atunci, nu se mărturiseşte scopul cel adevărat, ci o parte se păstrează pentru ziua biruinţii, iar alta se spune deocamdată pentru a momi pe prieteni şi pentru a acoperi privirea duşmanilor. Aşa lucrează cei legaţi prin făgăduieli solemne, prin jurăminte, în mijlocul societăţii asupra căreia stau să pună mâna în momentul ce şi l-au pregătit de multă vreme şi-l ţin ascuns de toţi cei cari nu trebue să aibă putinţa de a se apăra.

Inainte de a arăta dacă acest fel de a lucra este într'adevăr folositor pentru scopul cauzei care se spune că trebue urmărită şi de a verifica în trecutul nostru ce s'a întâmplat cu uneltitorii de pe vremuri, să ne gândim ce efect poate să aibă asupra caracterelor acelora cari, zi de zi, lună de lună, an de an, complotează în felul acesta şi în ce stare sufletească îi aduce pentru ceasul în care într'adevăr ar fi să ajungă la izbânda pe care au avut-o în vedere.

Un fel de a fi deschis, clar, generos, plin de prietenie cu toată lumea, zimbitor faţă de oricine, înfăţişează o

adevărată higienă a sufletului omenesc. Sufletul acesta se preface necontenit către mai bine şi mai înalt.

Umbrele se şterg încetul cu încetul la acea lumină limpede a gândului mărturisit şi a ţintei recunoscute înaintea tuturor.

Acela care umblă pe întunerec, care se fereşte de alţii decât cei cu cari este legat, acela deprinde ura faţă de oamenii pe cari vrea să-i răstoarne altfel decât într'o luptă dreaptă şi, în manifestările pe care nu le poate evita, el deprinde o urâtă ipocrizie.

Afară de aceasta, de oarece conspiraţia nu se poate face decât prin ascultarea oarbă de porunci care vin de undeva din umbră, orice activitate proprie a sufletului omenesc încetează: se părăseşte şi obiceiul de a gândi şi comoara de cultură câştigată, ca şi deprinderea de a ridica îndoieli şi de a provoca discuţii.

Intr'o egalitate tristă cu cei din urmă dintre oameni, în ce priveşte mintea şi conştiinţile, cari aceştia ajung a alcătui dela o bucată de vreme miezul oştirii adunate, spiritul celui cu gândul mai înalt şi mai cultivat se fărâmiţează cu totul. Cei cari au fost odinioară oameni devin adevărate marionete, care aşteaptă un cuvânt, un semn, care să li arăte ce trebue să facă neapărat, fiindcă altfel nu li rămâne altă perspectivă decât aceea a morţii prin sine sau a morţii prin alţii.

Aceasta ne-o spune, de altfel, istoria universală în toate timpurile.

Dacă ea înfăţişează adesea ori triumful frumoaselor lupte, luminate de inteligenţă, hrănite de cultură şi purtate prin conduceri îndreptăţite de însuşiri superioare,

la lumina însăşi a zilei,— şi aceasta este adevărata revoluţie, — în schimb, de atâtea ori se văd momentane înstăpâniri, menite unei răpezi şi adesea ori catastrofale înfrângeri, ale acelora cari, legaţi de lanţurile pe care şi le-au făurit singuri, au orbecăit o bucată de vreme în întunerecul cu care s'au deprins, pentru ca, pe urmă, însăşi strălucirea zilei, căzută pe ochii lor obosiţi, să-i trântească la pământ, orbiţi.

Să ne gândim la vechile regalităţi stropite cu sânge ale monarhiilor asiatice, care au ieşit adesea din astfel de conspiraţii. Să ne amintim pe ucigaşii politici ai vechii Grecii, cărora amatorii unei anumite libertăţi au putut să le ridice statui şi să le închine imnuri, fiindcă au înjunghiat pe fiul lui Pisistrat. Să nu uităm pe acel Roman cu ambiţie mult mai mare decât mijloacele sale, care adunase o bucată de vreme pe toţi oamenii fără rost şi se credea mai chemat la putere decât cei pe cari-i duşmănea pentru meritele lor şi care, Catilina, a căzut, spre uşurarea societăţii romane, în clipa chiar când putea să scoată o oaste împotriva Statului. Să nu ne ascundem tot răul care a ieşit pentru Roma, chiar cu oameni de valoarea lui Mariu, a lui Sulla, a lui Cesar şi Pompeiu, din această misterioasă urmărire a binelui suprem, care a dus la proscripţia miilor de cetăţeni între cei mai buni şi la capăt a mânat Roma liberă către tirania imperiului.

Epoca modernă înfăţişează atâţia eroi de aceeaşi calitate, cari, sau isprăviră prin propria lor ruină, sau împiedecară, pe multă vreme, mersul firesc al treburilor publice.

Dacă Revoluţia franceză ar fi fost făcută pe alte căi, şi nu de tot felul de avocaţi de provincie, de doctori fără clientelă, de scriitori fără talent, de elemente populare fără pregătire, de sigur că nu s'ar resimţi Franţa până acum de sângele nevinovat care a curs supt ascuţişul greoiului cuţit al ghilotinei.

Să nu ne înşele astăzi izbânda dela Roma şi cea dela Berlin. Acolo sunt împrejurări cu totul deosebite, şi la conducători, pe lângă un mare noroc şi calităţi de rasă care nu se pot tăgădui. Dar nu avem decât să privim în lături la alţii, la hecatomba dela Moscova, în care revoluţia biruitoare îşi ucide zilnic făptaşii, la scenele de războiu civil pe care le-a văzut Parisul, la zădărnicia în care au sfârşit şi agitaţiile regaliste din aceeaşi Franţă, dela grupele de scriitori cari au ajuns să fie răspinse şi de regele aşteptat şi de Biserica pe care tindeau a o servi. Să ne stea înainte ca exemplu ce s'a ales din acele mari planuri ale unui viteaz militar, de la Rocque, despre care mi se spunea odinioară că în orice casă a Franciei are un agent şi că ei vor ieşi cu milioanele în ceasul când se va cere, pentru a isprăvi într'o atmosferă în care complotul se unea cu desvoltarea unui jalnic proces, zvârlind în vânt speranţele atâtor oameni de dreapta, cari credeau că a venit ceasul ordinei noi.

Cred că ajunge.

In trecutul nostru, toate faptele de samă au fost făcute supt conducerea unor oameni inteligenţi, pe calea legii şi supt razele limpezi ale publicităţii.

Aşa a răsărit, din risipite vieţi de sate, Domnia; aşa s'a transmis ea astfel că Statul însuşi n'a fost zguduit;

aşa s'a înjghebat, nu Statul constituţional dela 1866, ci ceva mult mai puternic decât dânsul: instinctul de Stat, prin care, cu toate greşelile guvernelor trecătoare, ne-am păstrat.

Cu acest adânc şi sănătos instinct, supt care nu simţeam încă fremătând patimi obscure, am putut să rezistăm duşmăniei străine din toate părţile, condamnărilor la moarte în atâtea războaie, părăsirii şi sărăciei, strecurărilor primejdioase în vieaţa noastră culturală şi economică, lipsei de noroc în războiul pe care l-am purtat pentru drepturile noastre. Nimic subpământean n'a venit să întrerupă această sănătoasă desvoltare a unei ţări, care avea pământul ei supt dânsa pentru a se sprijini pe el, iar nu pentru ca din adâncurile lui să răsară în fiecare clipă primejdiile infernale ale conspiratorilor.

4 Februarie.

XXXII

DEFECTE DE CREŞTERE

Nu este nimeni care să nu-şi dea samă că ne găsim, în toate ţările, înaintea unei noi generaţii care, cu însuşiri mari de voinţă şi chiar de disciplină, într'un anume sens, care nu este totdeauna cel mai bun, uneşte şi defecte dintre acelea care pot să primejduiască desvoltarea normală şi pe alocuri chiar şi existanţa societăţilor civilizate.

Noua generaţie, pentru care avem fireşte toate simpatiile, cum, de alminterea, nici nu se poate altfel, deoarece suntem părinţii şi învăţătorii lor, dar nici într'un caz neputând fi linguşitorii şi supuşii acelora cari pleacă dela noi şi trebue să-şi dea samă de moştenirea pe care li-o lăsăm, să nu-şi închipue însă un lucru: că, în planurile de viitor pe care le formează, potrivit cu teorii pe care suntem liberi să le discutăm, să le aprobăm şi să le răspingem, au dreptul să dispue de soarta întreagă a unei naţiuni, supunând-o la experimente care pot să-i primejduiască întreg viitorul.

Aici se deschide o întrebare, care nu odată mi s'a pus înainte, ca unuia din cercetătorii multor perioade ale

istoriei. Anume întrebarea: întrucât fiecare generaţie are dreptul să-şi pună pecetea asupra vieţii naţionale?

Nicio generaţie nu trebue să creadă că-i revine chemarea de a dispune de naţiune, cum socoate ea.

Asupra naţiunii fiecare nu poate să aibă decât rostul pe care ea îl creează: nu ce vrea să facă el cu dânsa, ci ce a izbutit să dea naţiunea însăşi.

Aceasta însă răpeşte dela început tineretului, oricât de bine înzestrat, prerogativa de a preface din temelii ceea ce-i vine dela înaintaşi.

Intâi probe de vrednicie, servicii aduse patriei şi, după ce această datorie a oricării generaţie este îndeplinită, pe urmă, această generaţie, suită pe înălţimea însăşi a meritelor sale, poate, nu fără consultarea acelora cari au avut până atunci ţara în mână, să propună schimbările care ar rezulta din însăşi experienţa prin care a trecut.

Să închidem această parenteză şi să ne mărginim, în această comunicare, la două lucruri: neajunsurile pe care le învederează acei în mânile cărora vom lăsa România şi, al doilea, ce s'ar putea face pentru ca aceste neajunsuri să fie cât mai răpede şi cât mai deplin înlăturate.

Nu există nimic mai atrăgător şi, în acelaşi timp, mai periculos decât teoria, decât «o singură» teorie, în care crede cineva şi căreia este în stare să-i jertfească totul.

Avram din Biblie a vrut să-i sacrifice lui Iehova pe unicul său fiu Isaac, dar Dumnezeu n'a lăsat ca vărsarea de sânge să se îndeplinească, ci a răsărit berbecul cu coarnele în mărăcini, care acesta putea fi tăiat fără

nicio suferință morală din partea închinătorului Divinității.

Dar numai sălbatecii sunt cei cari cred că au dreptul de a jertfi cine știe căror idoli, tot așa de cruzi ca și dânșii, pe înșiși părinții din cari s'au născut și dela cari, împreună cu creșterea, au căpătat în același timp și toate mijloacele pentru a se impune și a stăpâni în vieață.

Omul care cunoaște o singură teorie, care nu privește în dreapta și în stânga, care nu admite niciun fel de critică asupra ei, care înțelege să i se dea întreg și să pună supt picioarele acestei sălbatece Dumnezeiri tot ceea ce este ca lucruri și ca oameni, e prin aceasta chiar greșit.

Nu dela teorie au plecat lucrurile, ci teoria nu este altceva decât ceea ce se desface, în mintea omenească a unui singur gânditor, din realitatea așa cum a văzut-o el și a putut-o înțelege. Nu este un lucru veșnic și un lucru neapărat: în capul chiar al aceluia care a iscodit această teorie, ea este supusă, supt înrâurirea lucrurilor din afară, la o necontenită prefacere. Și se întâmplă foarte deseori, — eu însumi am făcut această încercare, în ce privește ideile pe care le-am manifestat, în atât de lunga mea vieață —, că acela care se poate privi ca un creator de teorii să învețe în cursul timpului lucruri pe care el nu le-a avut în minte când și-a fixat formulele și, trecând dincolo de dânsele, aducându-le schimbări esențiale, să vadă cu durere cum alții se opresc la cea dintâi formă, care este mai simplă și mai atrăgătoare, în loc să meargă împreună cu dânsul mai departe, până la o manifestare mai deplină și mai sigură a aceleiași credințe.

Teoreticienii sunt uneori chiar în afară de vieaţă. Ei pornesc dela anumite consideraţii abstracte şi se mulţămesc cu dânsele. De jur împrejur vieaţa se mişcă, fierbe, spumegă; ei rămân încleştaţi de ceva care nu este măcar o stâncă ieşită deasupra valurilor, ci numai o scândură desfăcută dintr'o cugetare mai întinsă şi de care ei se prind cu îndărătnicia cui nu este în stare, prin mişcarea vitează a braţelor sale, să urmărească un alt punct de sprijin.

Simplă, simplistă, mărginită, crudă, teoria poate nenoroci o societate întreagă, devenind astfel primejdia cea mare pentru sincerii şi devotaţii ei credincioşi.

Poate niciodată în istoria omenirii n'au fost atâţia fanatici ai unei singure teorii ca astăzi. Şi se pune o întrebare, uşor de deslegat: de unde vine această, am putea zice, habotnicie a oamenilor tineri faţă de singura îndreptare a lor?

Vine dintr'o cetire prea mărgenită, din ignorarea unei literaturi mai vechi, uneori foarte vechi, în care se cuprind adevărurile eterne care au înfruntat toate criticile şi au izbutit să se impună, rămânând pentru învăţătura vremurilor. Vine dintr'un învăţământ care, din nenorocire, este alcătuit numai din teorie, din teoria pe care n'a verificat-o nici profesorul şi pe care, aşa neverificată, învăţată pe de rost, prinsă numai pe din afară, o transmite ucenicilor săi, ca un talisman pentru oricare împrejurări ale vieţii. Vine din lipsa unui adevărat contact între părinţi, cari, oricum să fie, reprezintă o realitate trăită, în care la început au fost deprinşi şi copiii şi în care ar fi bine, fie şi pe o treaptă mai sus, ca aceşti copii

să meargă mai departe. Vine din această detronare a părinţilor despreţuiţi, înlăturaţi şi prin aceasta semnalaţi şi lipsei de atenţie şi de iubire a copiilor, deveniţi acum pe mulţi ani de zile elevi şi studenţi. Vine, în acelaşi timp, din încuiarea uşilor şcolii şi din împiedecarea transparenţei ferestilor ei faţă de o lume din afară, care poate şi trebue să fie, în aceeaşi măsură cu creşterea părinţilor şi cu învăţătura, unită şi cu educaţie, a şcolii, un mijloc de formaţie a generaţiilor viitoare. Vine, în sfârşit, din falsa concepţie a Universităţii, care pentru unii este numai mijlocul de a fabrica deosebiţi profesionişti sau de a pregăti Statului servitori în toate domeniile activităţii lui: din păcatul Universităţii, care trebue să fie înainte de toate un loc de discuţie, în loc de a prezinta, de data aceasta nici măcar, ca în învăţământul secundar, păreri vechi care şi-au făcut încercarea, ci opinia personală a profesorului, pe care acesta are neroada şi vanitoasa pretenţie de a o vedea reprodusă întocmai, dacă se poate chiar cu cuvintele sale, la acele examene universitare, care sunt şi mai lipsite de sens decât împovărătoarele, obositoarele examene de sfârşit de an în şcolile de al doilea grad.

Deci din această critică însăşi se desfac liniile după care trebue să se orienteze, într'o bună şi curagioasă chibzuire a lucrurilor, noua educaţie a tinerimii, educaţie capabilă de a o împiedeca să se arunce în tot felul de aventuri şi să pregătească transformări catastrofale pentru o societate nu pe deplin înţeleasă de dânsa.

Colaborarea între cei de acasă şi cei din şcoală nu se poate mărgeni la un control al notelor şi la o plată de

taxe. Pentru adevăratul profesor de şcoală secundară, părintele trebue să fie tot aşa de interesant ca şi elevul. Elevul nu poate fi înţeles fără această cunoştinţă a părintelui. In lipsa ei, nu se ştie nici ce copilul aduce, nici ce înrâurire poate să primească în fiecare moment, nici ce se poate cere dela acela care se întoarce în fiecare zi în casa părinţilor şi nu găseşte totdeauna ceea ce îşi închipue profesorul.

Este foarte adevărat că în felul acesta sarcina profesorului este cu mult mai grea. El ar putea fi aşa cum erau odinioară călugării din evul mediu, sau cum sunt şi acuma misionarii cari merg în locurile sălbatece ale lumii şi se expun primejdiei leprei şi altor boli molipsitoare, cercetând gospodăriile nenorocite, una după alta.

Un astfel de binefăcător, nu numai al copiilor, dar şi al acelora din a căror casă pleacă aceşti copii, trebue să fie profesorul. Multă lume, dacă şi-ar da samă de această datorie, s'ar apuca de altceva decât de o profesie pe care o înţeleg numai ca transmiterea unor cunoştinţe, de cele mai multe ori nefolositoare, prezintate an de an în aceeaşi formă.

O mare asociaţie umană trebue să fie baza şcolii, — şi a şcolii primare,— la fiecare schimbare de loc învăţătorul, profesorul, trebuind să facă o nouă experienţă omenească, pe care să se sprijine toată activitatea sa. Păstrând rădăcinile sale, împlântate într'o anumită categorie a societăţii, copilul va ajunge astfel să fie, nu un element abstract, proiectat către o carieră, ci o vie realitate care poate, în domeniul său natural, indicat de condiţiile

înseşi ale existenţei părinţilor, duce mai departe opera începută de aceştia.

Şcoala de toate gradele trebue schimbată, înlăturându-se formaţii anormale, asupra cărora societatea n'are o înrâurire şi din care se deprind oamenî cari ei înşişi nu pot încerca a exercita o înrâurire asupra ei.

Dar lucrul cel mare care este de făcut pentru îndreptarea tineretului e în Universitate.

Ce este într'adevăr această adunare de oameni, pe cari niciun decan şi niciun rector nu-i poate domina, nerecunoscându-li-se măcar acest drept, care, odată recunoscut, ar cere dela aceşti înalţi dregători universitari o altă valoare morală şi o direcţie de un caracter cu mult mai sigur? Ce este această grămădire de idei care nu se leagă între dânsele şi asupra cărora studentul nu poate să exercite nicio critică? Ce este această tăcere care se impune ascultătorului, care are doar dreptul, în seminariu, să vie cu o lucrare pregătită după aceeaşi metodă abstractă, transmisă dela o generaţie la alta? Ce este acea lipsă desăvârşită de legătură sentimentală între dascăl şi ucenic? Ce este această interzicere aproape totală a oricării ieşiri din sălile de cursuri şi de seminarii pentru a verifica vieaţa?

Vedeţi numai ce păstrează din sănătosul mediu Universităţile engleze. Gândiţi-vă la profesorii cari îşi aleg un număr de studenţi, legaţi de acum înainte în chipul cel mai strâns de dânşii, a căror răspundere o poartă ca « tutori » ai acestor tineri. Daţi-vă samă de ce înseamnă această mare familie intelectuală. Trageţi cu

urechea la discuţiile, nu despre materia prezintată la curs, ci despre problemele înseşi ale vieţii naţionale, care se desfăşoară în societăţile studenţeşti.

Şi atunci veţi înţelege de ce iese de acolo, nu oameni cari vor lovi în realităţile vii, sălbatec, cu ciocanul teoriei lor, ci oameni cu simţul relativităţilor, cu meşteşugul formulelor unduioase, cu datoria de a găsi formele literare potrivite, cu însuşirile mari de caracter prin care într'adevăr o generaţie se poate prezinta pe frontul luptelor naţionale, unind energia necesară cu acea seninătate care singură apropie fiinţa omenească de lumea zeilor, nevăzuţi, dar stăpânitori.

18 Februarie.

XXXIII

E CU PUTINȚĂ O NOUĂ EUROPĂ?

In acest moment, lucruri mari stau a se săvârşi în convorbirile pornite din dorința păcii, aşa de nesigură până acum, şi din grija pentru civilizația care vine din silința tuturora şi ne e lăsată la toți moştenire scumpă şi grea, între Anglia şi Italia, aşteptându-se într'un viitor apropiat şi acelea între Anglia şi Germania. Un ministru de mare autoritate a părăsit Cabinetul englez, şi o politică îndreptată altfel e aceea pe care o reprezintă astăzi, sprijinit de o mare parte din atât de hotărîtoarea opinie publică engleză, d-l Neville Chamberlain şi, dacă, de partea cealaltă, zăbovesc glasurile de aprobare şi formulele împăciuirii, totuşi dorită şi acolo, din multe motive care nu se pot spune public, putem nădăjdui că şi din acea parte se vor auzi alte cuvinte decât acelea care anunțau până acumo putere gata să între în luptă cu oricine şi sigură de biruința ei.

Se vorbeşte de revenirea, cu înlăturarea unei Rusii de altă orientare, la ideea celor Patru mari şi tari cari vor hotărî de soarta lumii, şi la noi s'au ivit temeri că

aceşti Patru, cu grija numai a intereselor lor, ar putea să decreteze măsuri prin care s'ar atinge interesele noastre. Şi unele manifestări «balcanice» în timpul din urmă samănă a măsuri de prevenire a unor primejdii care ar putea să vie.

Cei Patru înseamnă ceva mai puţin decât Europa lui Napoleon al III-lea. Impăratul Francezilor, care a câştigat două războaie, cu urmări pentru afirmarea principiului naţional, în care, cu toate multele sale şovăieli, a crezut totuşi, era cuprins, ca un vechiu visător cu milă de oameni, de ideea că s'ar putea înlătura grozăvia războiului, şi pentru aceasta el se gândea la aducerea oricărui proces politic înaintea unor adunări internaţionale, care s'ar ţinea, la fiecare caz nou, în Capitala sa, ajungându-se la formule de relativă dreptate şi, oricum, la o împăcare a punctelor de vedere opuse.

Era vorba de o iluzie generoasă. Ce însemnau aceste adunări, s'a putut vedea în cazul ţării noastre, cu prilejul căderii lui Cuza-Vodă. O conferinţă s'a adunat la Paris, şi ea şi-a tărăgănit lucrările cu necontenita ceartă între cei cari voiau Unirea şi prinţul străin, între cei cari nu voiau şi între cei cari nu ştiau ce să voiască. Insuşi Napoleon, creatorul sistemului, fără a mai vorbi de Wilhelm al Prusiei, care se gândea la prestigiul ţării şi dinastiei sale, îndemna pe principele Carol să treacă peste existenţa chiar a conferinţii şi să meargă acolo unde-l chema voinţa unui popor întreg. Şi, a doua zi după ce majoritatea membrilor conferinţei se declarase contra programului românesc, îndrăzneţul tânăr a şi făcut-o.

Totuşi această Europă, de a cării origine, de al cării înţeles şi de a cării îndreptăţire şi valoare s'a vorbit, acuma câţiva ani, într'o conferinţă de oameni politici şi de cugetători la Roma, este o necesitate. Ea nu se sprijină pe socotelile de astăzi şi pe cele de mâni, care pot fi cu totul deosebite. Ea nu ţine samă de ce crede o diplomaţie, adesea răsărită din nimic şi căreia-i lipseşte şi informaţie şi concepţie, înlocuindu-se prea mult prin grabă ca şi prin brutalitate. Ea nu este numai o amintire a vremii când lumea europeană avea o legătură în stare să reziste la sforţările intereselor divergente: aceea a legii creştine, a Imperiului sprijinit pe dânsa, mai târziu a civilizaţiei unitare a Renaşterii, ajunsă la limpeziciunea, aşa de uşor de înţeles, a formulei franceze. Europa, pe care cu atâta inconştienţă au sfâşiat-o patimile de după războiu şi înţelegerea greşită a naţionalismului, ca şi un sălbatec avânt al imperialismului îngâmfat, e o necesitate şi o datorie.

O necesitate pe care o învederează ce ispravă s'a făcut după neţinerea în samă a ei. Cine e oare pe deplin mulţămit astăzi în lume, supt raportul material sau supt cel moral? Cât priveşte prima parte, sunt ţări care nu-şi pot desface materia primă, sunt altele care se înnăbuşă de un capital pe care nu ştiu, în lipsa de siguranţă şi de garanţii, unde să-l fructifice şi, mai ales, până se va ajunge la stabilitatea monetară, atât de dorită, sunt greutăţile care stau în calea schimburilor şi pe care încearcă în zădar să le înlăture meschina şi veşnic schimbătoarea spiţerie birocratică a contingentărilor, izvor de părtenire, de conrupţie şi de zăpăceală.

E o necesitate această Europă şi din punct de vedere moral. Căci ce bine era pe vremea când, fără acţiunea învrăjbitoare a unui supranaţionalism care îngustează orizontul şi falsifică viziunea, un om de cultură putea să întâlnească oriunde în cuprinsul acestui continent, care era mintea lumii întregi, un alt om asemenea cu dânsul, când erau adevăruri admise, contra cărora nimeni nu îndrăznea să se ridice, când se elaborase, prin multă osteneală, un crez asupra căruia jurau cu toţii! Pe când astăzi ceea ce este adevăr într'un loc, e erezie în altul, şi toate silinţile se cheltuesc pentru ca fiecare naţiune să se închidă într'o concepţie despre ea însăşi, despre începuturile, meritele şi drepturile ei, pe care ceilalţi n'o primesc şi pe care am zice că ea însăşi n'ar fi mulţămită dacă, primind-o şi alţii, i s'ar răpi monopolul care o izolează.

In această mai veche Europă, în care generaţia mea şi-a trăit cei mai buni ani din vieaţă, se ajunsese însă la o toleranţă şi la o colaborare care nu admitea nici o hegemonie strivitoare a unuia singur, nici asociaţii de trecătoare exclusivitate, ca pactul celor Patru de, eri sau de mâne.

Aceia cari cu despreţ sunt numiţi astăzi: cei mici şi slabi îşi aveau partea lor, şi influenţe puteau să plece dela dânşii care să dea noi îndreptări, în anume domenii, tuturora.

Când, pe vremea tocmai a războiului care a nimicit această înţelegere fericită, dintr'un anume loc,—dintr'unul singur, pe când acuma osebirea între cei tari şi cei slabi pare a fi recunoscută deopotrivă şi la Londra şi la Paris şi la Berlin şi la Roma —, s'a vorbit de lipsa

de egală îndreptăţire a celor mici, n'au lipsit protestările. Am ridicat şi eu una, în numele naţiei noastre, la Academia Română.

Căutam să arăt acolo care e « dreptul la vieaţă al Statelor mici ». Era vorba deci de State, pe o vreme când nu se impusese dogma că Stat şi naţie e tot una, şi erau ţări puternice, ca Austro-Ungaria, ca Rusia ţaristă, care cuprindeau oameni de toate rassele, supuşi, fără vreo îndreptăţire de ideologie, aceleiaşi Monarhii de caracter dinastic. Dar, astăzi, când identitatea Stat-naţiune a reeşit, în forma cea mai strictă, din cumplitul războiu, chestia se pune cu totul altfel: fără a se ţinea samă măcar de gradul de cultură al fiecărui grup omenesc de acelaşi caracter, se aruncă întrebarea: dacă naţiile care nu numără prea multe milioane,— şi sânt atâtea cu foarte puţini membri, care au reuşit să-şi facă Statul,— sau acelea care nu şi-au putut întări forma politică în măsura valorii lor umane ca număr,dacă acestea încurcă lumea, şi alţii, mai numeroşi şi coborînd în Statul însuşi toată puterea numărului lor, au dreptul de a-i conduce, de a-i îngusta şi umili şi chiar, la nevoie, de a-i suprima.

Naţiile au însă, din chiar alcătuirea lor misterioasă, din darul naturii şi din adausurile istorice, un potenţial sufletesc după care ele trebue să fie socotite şi apreciate. Ce n'a dat atât de mica Olandă —, în afară de coloniile ce şi-a ştiut câştiga —, în toate domeniile vieţii morale, ba chiar şi în activitatea comercială dintre deosebitele State? Cu cât nu se impun şi astăzi formaţiuni de o pondere statistică mai modestă, ca Statele scandinave, ca Elveţia, în aceleaşi ramuri ale vieţii omeneşti?

Şi, afară de ce pot astfel de popoare în totalitatea lor, e de ajuns ca, prin virtuţile rassei, să se ivească în mijlocul lor unul dintre acei oameni excepţionali al căror spirit nu poate fi oprit de a domina oricâte milioane; pentru ca împreună cu valoarea lui să se impue şi a poporului din care el vine.

Iar, în ce priveşte acum proporţia puterilor brutale, există oare astăzi un Stat, oricât de puternic, în stare ca prin energia lui să suprime ceea ce, şi după cucerire şi după încătuşarea de către cuceritori, rămâne ca putere misterioasă, ca fluid etern în sufletele celor cari de multe ori răspund apăsării tocmai printr'o creştere a vitalităţii lor spirituale? Şi, chiar punându-se în patru, cei puternici pot adăugi puterii lor acea vrajă prin care singură s'ar birui, poate, avântul răzbunător al sufletelor?

4 Martie.

XXXIV

DISTRUGĂTORII CIVILIZAŢIEI

Caracteristic pentru timpurile noastre este, nu numai despreţul pentru principii, pentru dreptul, de orice fel şi de orice calitate, considerate ca o moştenire netrebnică a trecutului, nu numai indiferenţa pentru acel reziduu al marilor civilizaţii care este omenia, contrară brutalei francheţe cu care se afirmă la orice prilej « drepturile » noi pe care le are acuma puterea, dar şi altceva, care este mai antipatic şi mai periculos decât orice abuz al energiei omeneşti organizate, înaintea căreia nimic nu trebue să mai reziste, capetele plecate ale celor slabi întinzându-se, pentru a fi călcate pe creştet de forţe care, prin fatalitatea lucrurilor, le-au întrecut: voluptatea de a distruge, furia de a nimici.

Este chiar lucrul cel mai îngrijorător, — căci, când se va reveni, ceea ce natural se va petrece, la alt fel de a privi toate şi de a avea oamenii legături între dânşii, nu va putea să se dreagă întru nimic tot ce strică pornirile diabolice ale timpurilor noastre —, această lipsă de respect nu numai faţă de conceptul superior la care se închinau odinioară barbarii din evul mediu, chiar

dacă vedeau în creştinism numai o vrajă şi în ideea romană numai o neînlăturată poruncă, dar şi faţă de opera însăşi pe care au îndeplinit-o civilizaţiile trecute.

E o patimă de a distruge tot ce poate să mai steie în faţa realizărilor pripite, şi în cea mai mare parte urîte, netrainice sau şi de o deplorabilă trăinicie, aşa cum sunt clădirile în beton.

Distrugerea aceasta este o adevărată dogmă, şi toate mijloacele care se încearcă pentru a-i pune o stavilă, se dovedesc insuficiente. Odinioară, când se distrugea ceva, rămâneau măcar ruine. E plină lumea de resturile, pietre îngrămădite, acoperite de pământurile epocilor de barbarie, ale marii civilizaţii elenice, în jurul cărora cu un respect religios se adună misiunile archeologice, şi rămăşiţile Romei sunt sămănate pe toată întinderea lumii vechi, până în pustiurile Arabiei, unde arheologii, privind din înălţimea avionului, au găsit în fundul deşertului urmele aşezărilor romane din vremea lui Traian.

Când reforma religioasă a pornit în Germania, hrănindu-se din atâtea pasiuni şi răspândind atâtea uri, care n'au nimic a face cu credinţa şi cu teologia, multe statui au fost prăbuşite la pământ şi sfărâmate, dar au rămas firidele, care, şi prin unele fragmente încă păstrate, amintesc opera de artă nimicită. Şi prin văile germane se văd şi astăzi zidurile încă în picioare ale acelor mănăstiri, supuse apoi urii unei vremi mai noi, dar în care se cuprinsese, atâtea veacuri, toată moştenirea antichităţii şi se desvoltase o artă, a cării valoare nu va putea fi înlocuită niciodată prin ambiţiile şi pretenţiile epocei noastre.

Astăzi însă, când opera de nimicire a fost înfăptuită, se aşează imediat deasupra săvârşirea nouă, care acopere locul unde odinioară a dăinuit isprava înlăturată.

Ajunge să privim la noi pentru a vedea cum zidurile fără gust ale timpurilor noastre, făcute din nevoi practice sau economice, înlocuiesc cu totul ce s'a mai păstrat încă din trecut. Avem, cum se observa şi acum în urmă, o capitală din care lipsesc nu numai grădinile de flori, dar şi copacii cei bătrâni, cari erau mândria Bucureştilor de odinioară.

Nimeni nu se poate gândi să păstreze căsuţele acelea modeste, cari mai sunt tolerate doar prin fundul mahalalelor neţinute în seamă, dar curţile boiereşti de pe vremuri s'au dus, ori, când sunt întru câtva păstrate, ele găzduiesc astăzi tot felul de întreprinderi străine, şi vezi până seara târziu ferestrele strălucind de lumina electrică a birourilor acolo unde odinioară erau alesele petreceri ale unei clase aristocratice dispărute. Se recunoaşte aceeaşi trivializare a tot ce a fost distins şi nobil, în locul căruia se aşează, ca într'o Americă nou-nouţă, instituţiile de Stat, dacă nu acele birouri străine unde se lucrează pentru exploatarea bogăţiilor solului românesc.

Câtă trudă trebue să cheltuim pentru a păstra cele câteva bisericuţe aproape asfixiate, pe care din toate părţile le pândeşte casmaua distrugătorilor sau pofta de anexare a vecinilor de toate neamurile, cari vor să-şi ridice pe ruinele altarelor construcţiile lor babilonice! Din marea bogăţie care se cheltuieşte şi se risipeşte în acest oraş, menit a ajunge un loc de întâlnire şi de cioc-

nire a multor interese economice venite din toate colțurile lumii, cu ritmul violent și nervozitatea neplăcută ce se observă pe străzile cutreierate de mii de automobile, nu cade un pic pentru ca și aceste bisericuțe, punct de adunare a lumii de odinioară și locul sfânt de unde a plecat vieața cea nouă, să fie ridicate câtuși de puțin la același nivel. Aceasta măcar în ce privește, afară de reparațiile care, din așa de multa lipsă de fonduri, întârzie, dispariția acelor odioase turnulețe de lemn acoperite cu tinichea și spoite cu cea mai urâtă coloare de chinoros care au răsărit, de teama cutremurelor, după marea zguduire dela începutul secolului al XIX-lea.

Astfel trecutul, care nu mai place oamenilor de acum și în care sufletele lor nu găsesc nimic de care să se încânte, este privit cel mult cu un sentiment de trecătoare toleranță, dacă nu chiar cu o indignare ascunsă, care așteaptă numai momentul pentru a da lovitura ultimă acestor supraviețuiri misere, care încurcă și pare că urâțesc metropola de astăzi a românismului.

In America-de-Nord, am văzut o încercare, uneori naivă, dar totuși mișcătoare, de a se păstra și cele mai neînsemnate urme ale începuturilor unei vieți care trebuia să se desvolte pe urmă cu o așa de măreață, de epică strălucire. Cutare casă mărunțică răsare la locul ei în mijlocul clădirilor de câte șaizeci de rânduri; sunt cimitire de care, în puterea unui drept intangibil, nu cutează să se împiedece nimeni. Zidirile religioase, cari mai mult amintesc New-Yorkul de pe vremea Olandezilor sau celor dintâi coloniști englezi, neputând să țină concurență cu edificiile strivitoare din vecinătate, ca-

pătă cel puţin o prelungire stângace a suliţii turnului care se ridică, bold supţiratec, până sus, sus de tot, luându-se la întrecere cu etajele grămădite. Efectul este fără îndoială foarte urît, dar aşa de frumos sentimentul de unde pleacă acest respect, care se păstrează în jurul locurilor unde s'au închinat străbunii şi în cimitirele cărora li s'au măcinat oasele.

Când se coboară cineva, în aceeaşi Americă-de-Nord, spre regiunile californiene, ceea ce a mai rămas din stăpânirea călugărilor catolici, al căror crez nu se mai găseşte astăzi în sufletul oamenilor de acum, este păstrat cu cea mai mare veneraţie. Astfel Americanii, socotiţi ca nişte oameni cu desăvârşire practici, — şi cu câtă grijă se adună în muzeele lor imense şi bogate şi cele mai slabe mărturii ale străvechii civilizaţii indiene!, — sunt pentru Europeni, măcar pentru cei mai mulţi dintre dânşii, — căci Anglia, Franţa, Germania, Italia au cu desăvârşire alt înţeles al valorii lucrurilor de pe vremuri, decât civilizaţiile pripite, de imitaţie copilărească, între care am găsit cu cale să ne înscriem noi —, un model. Americanii, zic, pot să fie învăţătorii Europenilor, cari au prea mult obiceiul de a-i privi de aşa de sus supt acest raport.

Dar, uneori, înşişi cei mai culţi dintre locuitorii continentului nostru, cei mai însufleţiţi de un sentiment naţional care în timpurile noastre îşi poate permite orice, jignind, cucerind, strivind, bătându-şi joc de toate normele morale şi de toate postulatele adevăratei culturi, uită şi comisiile monumentelor istorice şi regulamentele municipale şi recomandaţiile oamenilor de gust

şi sentimentul de pietate, pe care adeseori îl păstrează clasele populare mai bine decât oamenii învăţaţi, îndată ce pornirile sălbatece care zguduie naţiunile în momentul de faţă le pun faţă în faţă pentru o problemă socială sau pentru una etnică.

In prevederea războaielor care ar putea, din nenorocire pentru civilizaţie, să izbucnească din moment în moment şi în care descoperirile ştiinţii dau mijloacele cele mai blăstămate pentru omorârea în masă a oamenilor şi pentru a face una cu pământul orice creaţie vine dela ei de-a lungul veacurilor, s'au făcut şi unele încercări timide, răpede luate în râs, de a garanta întru câtva vieaţa umană şi de a împuţina suferinţa. Rămâne să se vadă întru cât se va ţinea samă de aceste îndatoriri, care, ca toate cele ce se iau astăzi, sunt la discreţia celui dintâi vânt al patimilor răscolite.

Grozăviile care s'au petrecut şi vor continua să se petreacă în lupta pentru stăpânire din Asia răsăriteană, dovedesc ce puţină valoare au aceste îndatoriri şi cât de slabă este puterea tuturor acelor aşezăminte pe care iluzia de după războiu le-a ridicat, pentru a fi o stavilă împotriva sălbătăciei. Măceluri în masă, oraşe distruse, locuitori nevinovaţi fugind în toate colţurile supt bombardarea aeroplanelor şi, la sfârşit, holera, astăzi, ciuma, mâne, intervenind pentru ca să curăţe terenul, ceea ce şi doresc cuceritorii, pentru a se instala apoi ei singuri pe un pământ de unde sămânţa vieţii de până atunci va fi fost nimicită.

Am vorbit şi altădată de ce s'a petrecut în Spania. Ceva s'a spus pe urmă în ce priveşte salvarea prin

pivniţe sau prin deposite în străinătate a unora măcar din lucrurile de artă cu care se mândrea o naţiune astăzi aşa de sfâşiată şi acumulând jertfe care se ridică în momentul de faţă la câteva milioane. Am pomenit atunci ce a pierdut frumuseţa trecutului din ce se izbutise a îndeplini şi nu e astăzi o realitate, ci numai ce se poate vedea în cărţile de istorie, în reproducerile artistice.

Acum în urmă, oricine cunoaşte interesul micilor centre spaniole a trebuit să rămână adânc îndurerat văzând ce s'a făcut, în cumplitul duel de artilerie dintre naţionalişti şi comunişti, din acel încântător orăşel Teruel, al cărui turn era aşa de asămănător cu clopotniţa bisericilor noastre, — căci este o influenţă care, plecând din Orient şi străbătând Italia de Nord, a mers până în Catalonia şi mai departe încă decât dânsa. Astăzi, poate, el nu mai este decât o grămadă de cărămizi şi de moluz, ca şi castelul din Toledo, Alcazarul, « Castrul ». Când se va face, la pacea atât de mult dorită astăzi, după cât se pare, de toată lumea învrăjbită de acolo, inventarul general al pierderilor războiului, va fi o uimire pentru toată lumea, şi nu se vor găsi în toate limbile destule formule de blăstăm pentru ca să înfiereze pe cei cari, de o parte ca şi de cealaltă, nu s'au sfiit să fie, pentru urmărirea scopurilor lor, distrugători de civilizaţie.

Dar, cu ce s'a petrecut în timpul din urmă, mânând tot mai mult popoarele spre ciocnirea pe care oamenii de bine au încercat s'o înlăture, ceea ce s'a săvârşit în Spania poate să se repete pretutindeni aiurea, în largul cerc până la care s'a întins marea civilizaţie a vremurilor antice, a evului mediu, aşa de neînţeles şi

de nedreptățit, apoi a creațiunilor monarhiei și a unei admirabile clase domnitoare, care este înlocuită astăzi prin toți aventurierii fericiți și prin toți uzurpatorii îndrăzneți. Asupra fiecăreia din minunatele clădiri ale civilizației europene este în momentul acesta un deget de amenințare al îndrăcitelor puteri care stăpânesc lumea și cărora nimic din ce este mai bun în sufletul nostru nu li se poate împotrivi. Ne gândeam odinioară cu spaimă la ce va fi atunci când cataclisme cosmice vor nimici fără urmă tot ce biata ființă omenească a izbutit să realizeze pe un pământ pe care și-l închipuia ca veșnic, supt ocrotirea lui Dumnezeu, care a binecuvântat opera de credință și de muncă a făpturilor sale. Astăzi nu mai e nevoie să se întâmple ciocnirea planetelor sau asaltul distrugător al unei comete; omul singur ajunge pentru ca, într'o singură generație, să strice tot ce veacurile au îngrămădit pentru mândria însăși a rasei.

Generația mea a trăit timpuri mari și se fericește că soarta i-a îngăduit să le vadă. Cât de aspră este însă pedeapsa pentru dânsa că, a doua zi după cele mai frumoase realizări și după visurile cele mai curate, ea se găsește amenințată, în tot ce are astăzi și în tot ceea ce i-a lăsat trecutul, de forțele infernale care se pare că au luat în samă pe un șir de ani nesfârșit lumea întreagă, pentru ca fiecare moment să izbutească a însemna un nou capitol de anulare a libertății sufletelor și de nimicire a realizărilor făcute de mânile binecuvântate ale înaintașilor!

18 Martie.

XXXV

SENSUL MIŞCĂRII LUI ALEXANDRU IPSILANTI

Poporul grec comemorează în această lună mişcarea căreia îi datoreşte o libertate la început numai parţială, mărginită la singură Moreia şi câteva insule, rămânând ca mai târziu să adauge provinciile locuite de aceeaşi rassă, care fac parte astăzi din Regatul elen.

Cum o parte din această luptă s'a desvoltat în ţările noastre şi cum între cele două popoare n'a fost înţelegerea pe care o aveau în vedere pregătitorii mişcării, ci s'a ajuns întâi la o mare confuzie şi, cum se întâmplă totdeauna cu lucrurile confuze, la duşmănie, la ciocniri şi la tot ce poate să rezulte pentru viitor din astfel de întâmplări neplăcute, mi s'a arătat dorinţa de a da şi acum lămuriri care nu pot fi decât întru totul asămănătoare, chiar după o nouă cercetare a izvoarelor în vederea « Istoriei Românilor », pe care ajung a o duce la capăt, nu pot fi, zic, decât asămănătoare cu acelea pe care, acum câţiva ani, le dădeam, la Atena chiar, înaintea unui public care nu văzuse niciodată problema în acest fel şi care, judecând după o dare de samă, a

părut atins, aş zice chiar convins, de punctul de vedere pe care-l desvoltasem şi care punct, fiind admis, nu poate decât să contribue la relaţiile care ar fi trebuit să existe totdeauna între cele două naţiuni care, în Sud-Estul Europei, reprezintă deopotrivă moştenirea celei mai vechi şi mai nobile civilizaţii.

De fapt, în mişcarea dela 1821 n'a fost niciun singur moment o acţiune concertată şi îndeplinită supt o singură conducere, pe o singură linie, care să fie aceea a unei realităţi în ce priveşte clasa conducătoare şi a unei depline conştiinţe naţionale la elementele populare, care erau să ducă, apoi, la biruinţa cauzei. Şi de aici toate şovăirile, toate încurcăturile şi, ici şi colo, mai ales la noi, catastrofele care puteau să fie evitate, fără a mai pomeni ruina pe mulţi ani de zile a unei ţări primitoare, care n'ar fi dorit decât să ajute liberarea acasă la dânsele a naţiunilor creştine pe care, timp de atâtea veacuri, le adăpostise, creştineşte şi frăţeşte, această ţară bogată şi binecuvântată de Dumnezeu în toate privinţile.

Au fost de sigur trei baze deosebite, nu numai geografic, dar şi moral, în ce priveşte această acţiune a libertăţii elenice.

Moreia şi regiunile la Nord de Istm reprezintau comunităţi mărunte, care, observate de aproape, nu fac decât să continue, pe deasupra întregului ev mediu, şi chiar până în timpurile mai noi, anterioare reformelor administrative centraliste în sensul apusean, tot vechea vieaţă de cetăţi greceşti, fiecare având, în circul său de munte sau în valea sa, altfel de ocupaţii şi altfel de obişnuinţe,

aşa încât înfăţişau o conştiinţă specială în mijlocul vieţii generale a rasei. Comunităţi, amestecate şi cu Turci, cari, în părţile acestea, n'au avut atitudinea brutală pe care o întâlnim, de pildă, în Serbia, aşa încât, la izbucnirea răscoalei, s'a spus «agalelor», într'o formă populară politicoasă, să-şi iea catrafusele şi să plece cât se poate mai răpede, ca să nu fie nicio vărsare de sânge. Aceşti ţărani, deprinşi a umbla cu puşca măcar atâta cât şi cu plugul, crescuţi într'un sentiment creştin, care era în legătură cu amintiri bizantine, erau hotărîţi pentru o cât de lungă luptă acolo acasă la dânşii, fără ca, din mijlocul lor, cu tot eroismul, colorat apoi antic, al unui Kolokotronis şi al altora din aceşti şefi locali, să fi răsărit o căpetenie care să impună voinţa sa, aşa încât, mai târziu, când s'a recurs la Fanarioţii în redingotă şi cu guler, plini de idei franceze şi de prejudecăţi parlamentare englezeşti, a trebuit să se producă fireşte un conflict între aceşti războinici bucuroşi de luptă şi între cei cari aşteptau totul dela dibăcia diplomaţiei cultivate atâta vreme de Fanar.

Fanarul el însuşi reprezintă o altă lume.

Acolo, Grecii deprinşi a se pleca de formă Turcilor, dar manevrându-i după interesele lor şi influenţaţi de lumea apuseană, dela vechii Levantini, Genovezi şi Veneţieni, până la infiltraţia franceză mai nouă, continuau vieaţa lor bizantină, chiar împotriva felului de a gândi şi a simţi al unor mase pe care, şi în Grecia şi în Domniile noastre, erau deprinşi să le privească dela înălţimea despreţului cărturarului, boierului, stăpânitorului de ţară. Aici nu mai putea fi vorba de o ţară naţională, în locul

unde se păstra numai populaţia grecească, ci de învierea Bizanţului însuşi, a cărui măreaţă amintire nu dispăruse niciodată şi care era în oarecare privinţă întrupat în însăşi forma Patriarhatului ecumenic cu toate atributele sale, până la vulturul cu două capete de pe pieptul şefului întregii Biserici ortodoxe.

In Nord, nu era însă o singură emigraţie grecească, amestecată în vieaţa ţărilor şi popoarelor din aceste regiuni, ci cel puţin trei, destul de deosebite între dânsele şi, în unele privinţe, chiar de un spirit cu desăvârşire opus.

In aceste părţi, — pentru a lua ce este mai îndepărtat şi mai deosebit —, era ce am putea numi Grecia vieneză. Sunt acolo negustori, oameni de afaceri, boieri plecaţi dela Bucureşti, împreună cu rudele lor, dar, în acelaşi timp, intelectuali, scriitori, traducători din limba franceză, editori de ziare şi de reviste. Aceştia gândesc cu desăvârşire occidental, şi acest spirit apusean se întâlneşte la ei toţi, dela Rigas până la doctorul Alexandridi şi până la autorii lucrărilor, originale sau traduse, unele dintr'însele în legătură cu antichitatea, al cării simţ îl avea aşa de puternic un Dimitrie sau Daniil Philippide. Aici era cultură, avere, legături preţioase pentru cauza grecească, era tot ce trebuia pentru a populariza această cauză în Occident.

Dar din lumea vieneză, supraveghiată de poliţia strictă a lui Metternich, nu putea să vie fără îndoială niciun singur ostaş, ba chiar nu se putea strecura niciunul din sfătuitorii mişcării, ajunsă acum să urmărească o ţintă politică definitivă.

In fine, Rusia cuprindea, în oraşele negustoreşti din Sud, nu numai în Odesa, ci şi aiurea, la Cherson, în Crimeia, şi nu mai puţin în Moscova însăşi, unde apăreau cărţi greceşti tipărite pe urîta hârtie rusească albastră, negustori cari jucau un rol în economia Impărăţiei Ţarilor, fiind, în unele privinţe, mult superiori indigenilor de veche tradiţie, prinşi încă în prejudecăţile lor stângace şi stăpâniţi de o ignoranţă pe care n'o înlăturaseră reformele superficiale ale Ecaterinei a II-a. Intre dânşii se aşeza câte un Domn român fugar, căzut dela înălţimea măririlor şi apoi speranţelor sale, şi adăpostit pentru moment de comunitatea ortodoxă, în această ţară ocrotitoare a Pravoslaviei. Astfel, pe rând, un Alexandru Mavrocordat « fugarul » (Firarìs), mort la Moscova, un Manole Gianì-Roset, care va fi înmormântat la Cherson, un Constantin Ipsilanti, aşezat la Chiev, după ce fusese Domn în Ţara-Românească şi în Moldova şi doritor de a fi şi « hospodar » în Serbia şi care, împreună cu fiii din întâia căsătorie, cu fata Moldoveanului Alexandru-Vodă Callimachi, şi cu cei din a doua, împreună, nu numai cu acea soţie, o Văcărească, dar şi cu dominatoarea soacră, care a trăit în Rusia mai multă vreme, colabora cu cea mai mare statornicie, crescându-şi în acelaşi spirit fiii şi fetele, dintre care una, Maria, îşi jertfi zestrea pentru triumful causei elenice, întru pregătirea marii mişcări de eliberare.

Centrul cel mare era, însă, fireşte, în ţările noastre. Se vorbeşte prea deseori de înstrăinarea lor în sens grecesc, şi se consideră epoca fanariotă ca o perioadă în care simţul naţional românesc ar fi fost aproape dis-

trus de o influenţă greacă, tinzând să creeze în părţile acestea, cum se spunea într'o retorică ieftenă, de şcoală şi de literatură, « Noua Eladă ».

Da fapt, cele două naţiuni s'au între-străbătut de-a-lungul secolului al XVIII-lea, când relaţiile în toate domeniile sunt mai strânse între ele. Prea mult se vede Românul fanariotizat, şi nu se vede în deajuns şi Fanariotul grec străbătut de spiritul ţărilor noastre, ceea ce era natural într'o societate numeroasă, bogată, stăpână pe moşii, dispunând de cele mai multe funcţiuni şi având, pe lângă o veche cultură moştenită, posibilitatea de a sta în legăturile cele mai dese şi mai puternice cu Apusul francez din această vreme.

Când, împotriva voinţii Rusiei oficiale, dar cu sprijinul cancelariului Capo d'Istria, un Corfiot, simţindu-se mult mai mult Grec decât Italian, cum era de cultură, şi cu dorinţa romantică a femeilor dela Curte de a vedea pe ofiţerii dănţuitori de până atunci transformaţi în eroi ai luptelor pentru libertate, s'a produs trecerea Prutului, în Martie 1821, de către Alexandru, fiul cel mai mare al lui Constantin Ipsilanti, — şi alături de dânsul era şi un Cantacuzino, fiu al unei Domniţe Callimachi, — deosebitele curente în care era împărţită societatea grecească s'au găsit ele însele unele în faţa celorlalte, fiind incapabile de a lucra solidar, şi, în acelaşi timp, s'a constatat şi neputinţa de a conlucra cu elementele indigene a acelora cari fuseseră crescuţi acolo, avuseră legături de afaceri şi stăpâneau moşii, ca ale lui Alexandru Ipsilanti însuşi, în judeţul Suceava, şi ştiau destul de bine limba

acestor ţări, fără însă ca ei să fi păstrat şi sufletul naţiunii din acestea.

Niciodată nu i-a putut trece prin minte lui Alexandru Ipsilanti că ţările noastre ar fi putut să devie locul de luptă între dânsul, venit să învie Impărăţia bizantină, instalându-se în Constantinopol, cu sau fără binecuvântarea şi sprijinul Ţarului, şi între armatele turceşti, care, dincolo de Dunăre, stăteau gata să-i întâmpine mavroforii. Venit cu foarte puţini oameni, el înţelegea doar să între în legătură cu elementele militare dela noi, câştigate de mult şi supuse la jurământ, ca acel Român din Balcani, dela Vlaholivadi, care a fost căpitanul Iordachi, ori Grecii sau grecizaţii Sava şi Farmachi, precum şi alţi căpitani de Arnăuţi, pentru ca, pe urmă, pe baza înţelegerii cu Slavii de dincolo de Dunăre, ca Prodan şi Macedonschi, să treacă râul pentru a provoca răscoala generală, supt steagul Bizanţului înviat, a tuturor popoarelor creştine.

Că Alexandru I, membru al Sfintei Alianţe şi apărător al ideii conservatoare, era să fie silit să dezaprobe această mişcare, Ipsilanti se putea aştepta la aceasta, dar nu în sprijinirea de către Rusia, în care credeau elementele subordonate, stătea marea lui speranţă, ci în această mişcare pan-creştină.

Celor dela noi li se cerea numai o atmosferă călduroasă pentru această mişcare, îngăduinţa ca elementele greco-albaneze să se adune supt steagul lui şi putinţa de a trece, fără a tulbura o ţară pe care Ipsilanti ţinea s'o cruţe, dincolo de Dunăre.

Cel mai firesc instinct a făcut însă ca Tudor din Vlădimiri, care jurase Eteriei, supt influenţa lui Iordachi,

dar aceasta nu putuse birui pornirile sufletului său însuşi, să ieie o altă cale.

Trebue să mărturisesc din nou, şi cu mai multă putere decât altădată, că această cale nu era netedă pentru dânsul şi că, supus la mai multe influenţe, acest om de un mare avânt, dar fără echilibrul de gândire pe care-l dă numai o cultură superioară şi deprinderea cu vieaţa publică, a şovăit, fiind, pe rând, contra tuturor boierilor, apoi numai contra Fanarioţilor, ba chiar admiţând şi pe unii dintre dânşii, naţionalizaţi şi deveniţi « boieri buni », că el n'a înţeles să rupă cu Sultanul, deşi luptase odinioară contra Turcilor în Serbia, şi că a aşteptat până la capăt dreptatea aceluia care era pentru dânsul, ca şi pentru mulţi dintre ai săi, « Impăratul ».

O armată se găsea deci în faţa altei armate, elementele balcanice care se adunaseră supt Tudor fiind gata în orice moment să treacă la Ipsilanti, cum era de aşteptat, comandantul plebeu nefiind decât pregătitorul întrării beizadelei cu ambiţie imperială.

Cei doi şefi, dintre cari unul despreţuia pe celălalt, iar celălalt se simţea supt arme în ţara lui, s'au găsit, astfel, în situaţii diametral opuse.

Atunci, pe când Tudor continua cu şovăirile care l-au distrus, Ipsilanti a avut, la rândul său, o criză de conştiinţă. Balcanicii fiind fără nicio dorinţă de a-l ajuta, el s'a simţit atras către ideea de a face din aceste regiuni chiar, o vatră a mişcării, de a le ocupa şi administra.

Dar, din acest moment, lupta pe vieaţă şi pe moarte se deschide între Sluger şi Prinţ. Ea a dus pe Tudor la

captivitate şi la moarte, pe Ipsilanti la retragerea în Austria şi la închisoarea politică dela Muncaciu.

In momentul de faţă se vorbeşte mai mult decât oricând de o anumită solidaritate în acest Sud-Est european. Este uşor a o pregăti, este ceva mai greu a-i da baze solide. Iar, câtă vreme bazele nu sunt cu totul solide, proiectele cele mai frumoase nu pot să aducă folosul pe care, în toată sinceritatea, îl doresc, de sigur, şi unii şi alţii.

25 Martie.

XXXVI

«ȚARĂ», «PATRIE», «IMPERIU»

Niciodată mai mult decât acum, în schimbarea totală şi, probabil, în cea mai mare parte durabilă, a tuturor noţiunilor cunoscute până acum, nu şi-au stat faţă în faţă concepţii care par a fi identice şi care cuprind totuşi cele mai mari deosebiri între ele, şi, faţă de anumite rătăciri pe care le introduc oamenii născuţi pentru luptă şi pentru politică, dar cari au fost aduşi să exprime idei într'o formă teoretică, ştiinţifică, provocând sau întărind confuzia, nu este oare necesar să se spună popoarelor care este adevărul în ce priveşte conceptele fundamentale al vieţii lor?

Un Stat puternic, dispunând de mari mijloace militare, le întrebuinţează, cu metodele acelea perfecte la care a ajuns omenirea astăzi, pentru ca, în numele unei naţiuni, să treacă peste tot ce însemna până în momentul acela o ţară şi o patrie şi să realizeze ce reprezintă Statul naţional integral, Imperiul, cu tendinţă de continuă expansiune, odată cu naţia, mânată tot înainte, şi în aşteptarea întinderii ei peste pământuri slab apărate,

Intrebarea se pune: este oare dator, pentru aceasta, cine se simţea într'o ţară, cine avea iubire pentru o patrie, să jertfească toate aceste obiecte ale iubirii sale, toate aceste legături de care până atunci fusese aşa de prins, pentru ce să sacrifice numai zeului naţional imperialist, care a ajuns în felul acesta stăpân pe toate bunătăţile pământului anexat şi pe toţi indivizii cari se găsesc aşezaţi pe dânsul?

Şi o altă întrebare, tot aşa de însemnată, se pune: Chiar dacă este cineva încredinţat că aşa trebue să se facă, oare există putinţa ca, peste ce a fost ţara şi patria, să se ajungă la concepţia aceasta superioară a singurei naţiuni, teritoriale şi extra-teritoriale, care nu ar trebui să mai ţină samă de nimic?

Şi s'ar putea pune şi o a treia întrebare, care nici ea nu este fără însemnătate: este bine pentru vieaţa în general a omenirii ca formele acestea, ale căror hotare se sfarămă, care dispar de pe harta lumii şi de care nu se mai ţine samă în cărţile de geografie, să se piardă, şi însuşi Statul care a izbutit să realizeze un ideal supra-naţional cotropitor, urmărit mai multă vreme, are el oare un mare avantagiu dacă se sprijină numai pe ideea sa generatoare, pe avântul său, pe mijloacele de ocupaţie militară şi pe toate resursele unei administraţii de stil modern, dar după vechiul sistem napoleonian, necerând locuitorilor altceva decât adeziune, ascultare, şi teritoriului altceva decât elementele materiale pe care le cuprinde?

Pentru a lămuri aceste lucruri, venim întâiu la înţelesul acestei noţiuni de ţară, care nu trebue confundată cu noţiunea de patrie, mai înaltă, mai târzie, de o mai

mare valoare, dar de sigur ea nu nimicește întru nimic pe cea, așa de folositoare rostului moral al așezărilor omenești, care este țara.

« Țara » înseamnă, precum o dovedește originea latină a cuvântului românesc, o bucată de pământ. Dar pământul acesta are, în afară de înfățișarea materială a solului pe care călcăm și a izvorului hranei noastre și al tuturor celorlalte producții economice, o valoare istorică permanentă, chiar după dispariția unei autonomii sau independențe dela început, și din el se desface, aș zice, ca un fel de abur al pământului, ceva imaterial, sufletesc, ideal, în care se găsesc amestecate toate elementele celui mai depărtat trecut, toată simțirea și tot gândul oamenilor cari au trăit, toată această frământare a pământului cu omul și a omului cu pământul.

Pentru a vorbi de lucruri care ieri s'au impus atenției, uneori bucuroase, alte ori îngrijorate, a tuturora și care multă vreme încă vor forma obiectul unei preocupații foarte de aproape, pentru a veni, deci, la exemplul austriac, Austria nu este decât termenul luat dela o provincie, ea însăși odinioară trăind în două bucăți, pentru a cuprinde și teritorii care au ajuns să fie alipite împreună prin voința și interesul unei dinastii, venită, de altminteri, din celălalt colț al lumii germane și având mai multe legături cu Alsacia și Elveția decât cu părțile dunărene, așa încât « Austria » se aplică unei colecții de țări, fiecare cu alt început și cu înțeles deosebit.

Ce poate fi comun, într'adevăr, între regiunea de munte, plină de amintiri ilirice și de penetrație latină, de formație pastorală, care este Tirolul, apoi între părțile

acelea, îndreptate către Italia, unde a pătruns o vieață orășenească a cării întindere și asupra văilor tiroleze era o imposibilitate, mai departe între Stiria închisă în margeni germane mai strânse și, în fine, între celelalte părți care, încetul cu încetul, peste desnaționalizarea Slavilor și străvechi influențe latine, au ajuns să se unească în acest nou concept dinastic și administrativ?

Dacă întreabă cineva însă pe cel mai bun Austriac din timpurile noastre, care acum are datoria de a deveni cel mai desăvârșit German, ce iubește mai mult, el nu se va opri asupra splendorilor, care niciodată nu vor reveni la ceea ce au fost odinioară, ale Vienei, făcută de arhitecți italieni, după planuri italo- franceze, pe vremea Mariei-Teresei și a lui Iosif al II-lea, nici asupra tuturor elementelor cu care au fost așa de dornici față de această capitală Impărații de odinioară, gândindu-se mai mult la dânșii, la rostul lor european, la valoarea lor mondială decât la această bună burghezie de odinioară, care ea însăși avea tradiții cu totul deosebite și care trăia în Moabit sau în cutare altă suburbie a Vienei mai mult decât în contact cu vastele ringuri imperiale.

Tirolezul iubește Tirolul. Alături, în Stiria sau Carintia, se vorbește un alt dialect al aceleiași limbi. Flutură pretutindeni umbrele altor strămoși. Natura, creatoare a oamenilor și influențată, ea însăși, în toate manifestările ei, de oameni, este alta în fiecare loc.

Aceste alipiri trebue oare părăsite? Trebue împuținate sufletele umane prin această lepădare a lor? Pentru a cita un exemplu, se poate lua oare din sufletul unui

Român din Oltenia amintirile, tuturor acelor lucruri, de o vechime care întrece însăşi formaţia deplină a neamului românesc, care sunt legate de regiunea aceea a Banatului, mai târziu sfărâmată în două bucăţi, şi care îşi are îndreptarea spre regiuni de acelea mai fericite, de o primăvară care vine mai curând, de o iarnă mai puţin aspră? Aceeaşi stare de spirit se constată în Ardealul întemeiat de Unguri: sunt atâtea « ţări » româneşti, cum este a Oltului, a Murăşului, în care săteanul care rămâne acolo, ba chiar şi cel care s'a deslocuit, dar nu se poate despărţi cu gândul de vatra familiei sale, întâlneşte un element moral pe care nu-l poate găsi aiurea.

Deci a distruge ţara însemnează a împuţina sufletul omenesc, şi construcţiile celor mai mari block-housuri politice imperialiste, corespunzând cu acelea ce se încearcă prin oraşe în timpurile noastre, sunt la dispoziţia celui dintâiu cutremur, tocmai din cauza îndrăznelii construcţiei lor.

Dar nu din vieaţa aceasta populară, ci din conlucrarea istorică, din elaborarea morală, din manifestarea într'o literatură, pe lângă tot ceea ce cuprinde o vieaţă istorică, se creează noţiunea de patrie. La noţiunea aceasta au lucrat mai multe generaţii. Ea creează pentru Tirolez ca şi pentru Carintian, ca şi pentru locuitorul din Carniola, ca şi pentru Austriacul din Austria-de-jos sau din Austria-de-sus, un patriotism austriac, precum, în ţările noastre, influenţe de cotropire străină au creat un fel de conştiinţă generală ardeleană, pentru a nu vorbi de Basarabia, unde nu sunt decât Moldoveni cu con-

ştiinţă moldovenească, şi acelaşi lucru despre Bucovina, în afară de ce-a lăsat acolo formalismul austriac.

Este un mare folos pentru orice Stat să aibă formaţii organice, chiar dacă nu sunt aşa de adânci ca ţara, pe care să se poată sprijini în desvoltarea sa.

Nu ştiu dacă Bavarezul fără Bavaria şi Saxonul fără Saxonia în Reichul de acum oferă o bază aşa de solidă cum era conlucrarea, voită şi întărită prin bazele comune, între aceste puteri locale care au dispărut.

Ce poate da însă acel Stat naţional imperialist de acum?

El crede că prin cucerire şi-a atins toate scopurile şi că formele noi de vieaţă vor ieşi fireşte de acolo, fără să intervie altceva decât gândul cuceritorilor, activitatea de birou a reformatorilor şi puterea stăpânitoare a organelor sale.

Este o înşelare într'aceasta.

Am putut să o vedem şi la noi, în şfertul de veac care s'a isprăvit aproape dela realizarea unităţii naţionale; se poate vedea şi în Polonia, de când nu mai este o Galiţie austriacă, o Polonie rusească şi o Posnanie prusiană. Aceasta se va vedea în noua mare creaţie care a sărit dela Berlin la Viena şi care-şi caută, se zice, un centru nou în capitala bavareză.

Pentru a exista ţara, pământul a trebuit să-şi dea toate comorile. Pentru a exista patria, a trebuit o sforţare comună de mai multe secole. Pentru ca să existe într'adevăr Statul naţional imperialist, în afară de marile momente de entuziasm, pentru aceasta el însuşi

trebue să dea societății lucruri pentru a căror creare se cer decenii, dacă nu secole întregi.

Sufletul omenesc va rămânea de sigur împărțit între aceste trei concepții. A sacrifica pe una celeilalte înseamnă a slăbi înseși temeliile vieții, — împreună a oamenilor în anumite forme comune.

1 Aprilie.

XXXVII

STAT ŞI SOCIETATE

In momentul când Statul este considerat, într'o anume concepţie totalitară şi dictatorială, ca elementul de căpetenie, având drept să facă tot ce vrea cu societatea, şi când formele cele mai deosebite se succedează după biruinţa actelor de violenţă de care se cârmueşte acum lumea, mi se pare că este bine ca toţi cei cari s'au gândit la legătura dintre Stat şi Societate să revină asupra acestui subiect, care cere fără îndoială o nouă lămurire, dictatura conţinând două lucruri: valoarea personală sau legală pe care au ajuns s'o aibă dictatorii şi posibilităţile care se găsesc în însăşi această autoritate a Statului, care a crescut, s'a impus şi domină, nu prin mijloacele pe care le are Statul însuşi, ci prin acele calităţi personale pe care un om le are într'un moment dat şi care, cu fatalităţile care sunt legate de fiinţa noastră, pot nu numai să dispară odată cu vieaţa, dar să se întunece dela o bucată de vreme, de boală, de vârstă, sau numai de oboseala pe care o provoacă această necontenită necesitate de a se afirma cu toată puterea în fiecare clipă şi chiar de a întrece într'un moment, pentru a legitima

această stăpânire asupra oamenilor, ceea ce acelaşi individ hotărîtor a dat în momentul de mai înainte.

S'a pretins, poate nu cu deplină dreptate, că Ludovic al XIV-lea, pe care şi într'o conferinţă recentă am căutat să-l arăt, pe baza memoriilor sale, aşa de interesante, ca pe un om de o conştiinţă delicată, având răspundere faţă de Dumnezeu şi faţă de judecata veacurilor care vor veni, ar fi rostit cuvintele: « Statul sunt eu ».

De fapt, cu tot amestecul marelui Rege francez în toate afacerile publice, cu toată iscălitura sa adevărată sau pusă ca o simplă formă supt actele publice, Ludovic al XIV-lea a fost fără îndoială o personalitate copleşitoare. Dar nici el nu s'a contopit —aşa cum pretindea că o face, subordonându-se unei forme abstracte şi eterne, Frederic al II-lea, — cu Statul, nici n'a manifestat pretenţia de a face ca Statul însuşi să disparâ, pierzându-se în individualitatea lui stăpânitoare. In realitatea mai modestă a lucrurilor, a fost altceva: Ludovic al XIV-lea a supraveghiat birourile sale, dar aceste birouri, cu miniştrii cari stăteau în fruntea lor, lucrau după conştiinţa şi potrivit cu voinţa lor, şi nu odată acel care este prezintat ca un teribil dictator regal, ca uu tiran care zdrobeşte toate resistenţele, a trebuit să primească nu numai sfaturile, dar şi observaţiile unor miniştri, cari ştiau mai bine decât dânsul până la ce margine poate să meargă apelul la bugetul unei ţări stoarse de mari nevoi şi de ambiţia fără hotar a Suveranului.

Dar de sigur că dictatorii, miniştrii sau cei a căror situaţie a trecut de margenile unei autorităţi ministeriale şi a ajuns să ia în stăpânire şi locul cel mai înalt

în Stat, săvârşeau această greşeală de a încerca, sprijiniţi pe această putere excepţională de care am vorbit, să facă dintr'un Stat puterea dominantă asupra Societăţii.

Voiu încerca să dovedesc imposibilitatea realizării acestei mândre pretenţii. Nu cred în posibilitatea aceasta de a face ca Societatea să cânte, să danţeze, să lucreze şi chiar să gândească după cum hotărăşte Statul, pentru un motiv hotărîtor. care este foarte uşor de înţeles.

Statul este fără îndoială o abstracţie, un lucru creat, care a ieşit dintr'o lungă desvoltare istorică şi căruia i-au trebuit şi anumite proptele de teorie, care s'au stabilit mai târziu, însă evul mediu, deşi vieaţa romană nu era necunoscută, n'a avut niciodată simţul Statului. O piramidă de stăpânire de pământ şi de autoritate legată cu această stăpânire a pământului, în fruntea căreia stătea regele el însuşi, supus unor anumite forme care-l întreceau pe dânsul, iar peste piramida feudală şi peste acela care stătea în vârful ei nu era nimic care să li armonizeze mişcările şi să creeze o conlucrare şi o subordonare totală.

Nu este epocă din istoria omenirii în care înţelegerea puterii să fie mai grea decât aceasta, fiindcă iarăşi nu este una în care legăturile să fie mai multiple, mai deosebite şi mai elastice, ceea ce vine dela sine din necesităţile vieţii organice, şi, cu cât o epocă se sprijină mai mult pe necesităţile organismului, cu atât ea întrece pe celelalte, care ajung a-şi căuta sprijinul într'o simplă teorie sau într'o formă mai mult sau mai puţin uzată. Deşi i s'a atribuit lui Ludovic al XIV-lea formula despre

care am vorbit, este foarte sigur că el n'ar fi fost în stare să definească noţiunea de Stat, şi între toţi cugetătorii timpului său, de şi atunci trăiesc în Olanda oamenii cari au creat teoria dreptului internaţional, cum este Grotius, nimeni n'ar fi fost în stare să dea în această privinţă lămuririle pe care în timpurile noastre le poate prezinta cu uşurinţă, sprijinit pe o lungă elaborare, şi un tânăr profesor de drept constituţional, la cea mai nouă şi mai slabă dintre Universităţile vremii noastre. Au trebuit multe lucruri: raţionalismul lui Descartes, acţiunea «filosofiei» secolului al XVIII-lea, jaloanele pe care le-a pus cugetarea de limpede sinteză a lui Montesquieu, a trebuit şi avântul metafizicei germane, pentru ca prin Savigny să se ajungă la ceea ce astăzi se înţelege prin noţiunea de Stat.

Pornind această noţiune din izvoare atât de deosebite, rezultat, în unele privinţe încă şubred, al tuturor influenţelor care n'au conlucrat între dânsele, fiindcă nu se uneau în originile lor, Statul este într'o continuă elaborare, iar elaborarea aceasta este supusă prin însuşi caracterul ei influenţelor care vin din adâncul Societăţii. Aşa încât acela care pretinde să regenteze şi să stăpânească totul, de fapt nu este decât un eflux al celor de unde a plecat şi se găseşte necontenit supt presiunea, chiar dacă o ignorează şi chiar dacă, în trufia sa, o despreţueşte, a pornirilor care vin din adâncurile vii ale grupărilor omeneşti şi, de altfel, ale umanităţii înseşi, care influenţează, dela o ţară la alta, mersul tuturor lucrurilor.

Societatea însă e altceva: este vieaţa strânsă împreună şi care îşi creează ea însăşi legăturile ei.

Ea este a tuturor şi a fiecăruia. Nu există nicio categorie omenească, oricât de umilă, care să nu înrâurească asupra ei. Cel mai mic, primind învăţăturile celui mai mare, hotărăşte prin felul cum le înţelege asupra acţiunii pe care acesta poate s'o aibă asupra lui şi asupra tuturor celorlalţi.

Un schimb necontenit de curente de sus în jos, imperioase, dar nu întotdeauna active, şi de jos în sus, umile, dar de fapt atotputernice, se petrece între teorie şi realitate, una întrupată în Stat, cealaltă trăind, oricât de aspru ar fi regimul de apăsare, în Societatea însăşi. Ca în orice luptă care se dă între realităţile vii şi abstracţiile cele mai înalte, ieşite chiar din minţile cele mai înzestrate şi reprezintate prin individualităţile cele mai fericite, biruinţa este totdeauna la ceea ce cuprinde mai mult din acest tainic radium care este vieaţa omenească însăşi.

Aparenţa este, foarte adeseori, că Societatea, adecă acest grup de caracter organic al oamenilor vii, se supune cu desăvârşire poruncilor care au venit din sferele sublime ale concepţiilor de Stat. Ai zice chiar că în această supunere este şi o acceptare, o părăsire a orice ar fi împotriva acţiunii care s'a exercitat asupra grupărilor omeneşti. Uitaţi-vă mai bine şi veţi vedea ce se întâmplă în realitate: conducătorii Statului sunt foarte satisfăcuţi că nimic nu se ridică împotriva ordonanţelor lor, dar nu va trece multă vreme şi, cu aceiaşi oameni la cârmă sau cu alţii, ceea ce se frământă în aceste adâncimi generatoare de vieaţă, cum sunt adâncimile înseşi ale pământului, care nu hrănesc numai seminţele, dar contribue

la desvoltarea lor, va răsări din nou într'o interpretare care cuprinde mai multă vieaţă decât ideia însăşi, decât sistemul teoretic dela care interpretarea a plecat.

Dar în relaţiile dintre Stat şi Societate mai este de observat un lucru:

Statul are la dispoziţie cancelarii şi întreaga ierarhie administrativă, cu inspectori de toate gradele, cari se pot răspândi pe teritoriul naţional, pentru a cerceta ceea ce se petrece şi a împiedeca aceea ce este împotriva voinţii oamenilor cari domină. De sigur că da. Şi acest ansamblu de voinţi ierarhizate este fără îndoială impresionant, atât de impresionant, încât de strălucirea lui nu se mai vede ceva care, cu mai puţină strălucire, este totuşi însăşi realitatea atotputernică. Voinţa pe mai multe grade care se exercită cu atâta autoritate aparentă nu aduce însă cu dânsa puterea, ci numai dorinţa de a face ca această putere să se manifeste într'o anumită direcţie. Dacă Societatea nu ajută, orice putere de Stat e fără folos. Chiar aceea pe care n'o exercită Statul naţional, ci puterea, cu mult mai uşor de exercitat, care stă în mâna unei stăpâniri străine, unei ocupaţii militare sau unui regim de cucerire. Societatea poate refuza vieaţa, şi prin aceasta se zădărniceşte totul.

Dar, pentru a putea să deie această vieaţă, care este neapărată şi fără care Statul nu poate face nimic, el însuşi trebue să aibă grija aceea, mare, de a ajuta desvoltarea normală, sănătoasă, a acestor puteri minunate care zac în adâncul Societăţii. Cu cât mai mulţi oamenii vor înţelege şi vor simţi, cu cât vor fi lăsaţi mai mult

a voi, cu cât voinţa lor va fi ajutată mai bine, pe căile fireşti ale unei sănătoase desvoltări organice, cu atât şi Statul se va simţi mai puternic. Şi, în modestia ei, Societatea, care, în totalitatea ei, n'are pretenţii şi nu găseşte nici mijlocul de a le manifesta într'o formă unitară, această izvorîtoare de vieaţă, pe care am putea-o asămăna cu minunea creştină a moaştelor izvorîtoare de mir ale sfinţilor de pe vremuri, nu reclamă nimic pentru dânsa, ci se mulţămeşte numai cu fericirea ce se revarsă asupra ei din însăşi această îngăduire.

O încheiere este de tras din aceste lămuriri, care nu tind să introducă cine ştie ce noutate în chestiunea, atât de discutată, atâta vreme. Anume, că Societatea trebue să se mângâe, în conştiinţa puterii sale, faţă de orice încercare s'ar face cu dânsa, dar Statul însuşi, în dorinţa de a întrebuinţa vieaţa care există în afară de dânsul, nu trebue să neglijeze niciunul din izvoarele din care cu cât va gâlgâi mai puternic vieaţa, cu atât se vor ajuta scopurile lui chiar.

15 Aprilie.

XXXVIII

DISCIPLINA INTERIOARĂ

In momentul când se urmează o acţiune, care de sigur ar fi putut să fie evitată cu mai multă înţelegere de o parte şi cu mai multă prevedere de alta, şi în acest caz am fi dispus în momentul de faţă, când atâtea probleme se pot ivi, de toate forţele morale ale poporului nostru, menite să înfrunte greutăţile nesfârşite pe care cei care poartă vorbe din loc în loc nici nu pot gâci cât de mult apasă asupra viitorului poporului românesc, cred că o întrebare se pune, dacă nu pentru oamenii cari, prin fanatismul lor, sunt în afară de orice sfat şi de orice bună îndrumare, ci pentru cei cari, în Stat, au numai datoria de a face pe oricine să simtă care este temeiul unei societăţi politice ameninţată în înseşi temeliile ei: aceia a disciplinei interioare, fără care toate silinţile care se pot face, şi cu binele şi cu răul, cu acest rău care trebue să se îndrepte după sfatul cugetătorului roman: «a urâ aşa, încât să te pregăteşti a iubi», nu pot să ajungă la capătul dorit.

Mulţi îşi închipuie, — şi sunt societăţi şi astăzi care sunt sprijinite pe această bază —, că nu este nevoie ca fie-

care om să aibă în el însuşi un tribunal de judecată, în care înaintea conştiinţii lui să se înfăţişeze toate împrejurările şi tot ceea ce a făcut el faţă de aceste împrejurări. Ei socot că ajunge un singur lucru: autoritatea Statului. Statul acesta este înfăţişat în mintea atâtora ca o putere misterioasă, divină, prezintându-se pretutindeni, întrebuinţând şi toate mijloacele presiunii exterioare şi toate acelea ale străbaterii interioare: la el trebue să te adresezi de câte ori nu-ţi cunoşti drumul, sau îţi dai sama că ai pornit pe unul care este nepotrivit. El te are în grija lui şi el este răspunzător şi de greşelile pe care le faci. Se merge aşa de departe, încât, mai ieri, când era vorba, într'un orăşel de provincie, care-şi avea odinioară breslele, de nevoia ca şi negustorii şi meşterii să nu stea risipiţi, ci să aibă o tovărăşie sufletească împreună, cu steagul ei, ca odinioară, răspunsul acestor negustori de ispravă şi acestor meşteri pricepuţi a fost că e foarte bine, dar pentru aceasta să ne adresăm la cutare Cameră de Stat.

Aşa, tot cu porunci ca pentru conştiinţa fiecăruia, care nu este însă aceiaşi dela un om la altul şi fiecare conştiinţă are a face cu altă problemă, nu mai poate merge. Nu poate merge astăzi cu atât mai mult, cu cât, de pe urma atâtor păcate care sunt adevărate şi de pe urma atâtor legende care nu se sprijină pe nimic adevărat, ci sunt puse în circulaţie de oameni înteresaţi, se ajunge a se crede că întreaga lume românească este supusă influenţei nefaste a unor oameni cari duc o vieaţă privată păcătoasă, cari îşi împlântă mânile până în coate în avutul public, cari exportă aurul ţării în deo-

sebite străinătăţi, cari fac miliarde din rosturile publice încredinţate lor, — aceasta mi-o spun sute de scrisori al căror stil şi a căror tendinţă sânt potrivite cu cultura şi obrazul acelora cari le trimet. Da, cu aceste păreri, întemeiate pentru foarte puţini, neîntemeiate pentru cei mai mulţi, lumea, care era deprinsă să aştepte orice îndreptare dela Stat, s'a deprins acum să considere Statul ca aparţinând unei clase ticăloase, care ar trebui să fie răsturnată de azi până mâne, chiar cu primejdia de a arunca toate lucrurile în haos.

In astfel de condiţii evident că, dacă este, pe de o parte, obiceiul de a se agăţa cineva de pulpana Statului, iar, pe de altă parte, se adauge încredinţarea că gestul cel mai bun al aceluia care s'a agăţat de această pulpană, odinioară aşa de respectată, este acum să răstoarne pe acela de care s'a prins, abdicarea de conştiinţă faţă de puterea de sus nu mai e cu putinţă.

Atunci, fiindcă o disciplină trebue unei societăţi, altfel şi cele mai mari însuşiri putând să devie nişte defecte şi unele chiar pierzătoare, capabile să ducă de râpă societatea prin însăşi inteligenţa şi voinţa ei, unde s'ar putea găsi această îndreptare în fiecare clipă?

Sunt mulţi, foarte mulţi, — şi ei se socot pe dânşii cu zecile, cu sutele de mii, cu milionul, — iar eu cred că socoteala pe care o fac este mai mult o speranţă pe care o iau drept o realitate, căci masele ţărăneşti n'au scos, în ultima manifestaţie electorală, decât un mare şi îndreptăţit strigăt către dreptatea care li se refuză, fără ca prin aceasta să fie legaţi pentru totdeauna de un

anume crez şi de un anumit om —, sânt aşa de mulţi, totuşi, cari cred că n'au nevoie să se întrebe pe ei înşişi, ci, despreţuind îndreptarea venită dela Statul, confundat cu închipuita putreziciune a unei întregi clase sociale, care aiurea nu este în general mai bună decât cea dela noi, ba uneori cu mult mai rea, se refugiază supt autoritatea indiscutabilă a unui om pe care nu-l cunosc şi din care-şi creează fiecare eroul de care ar avea nevoie şi în a cărui pază punându-se, ar putea să ajungă, fără osteneală şi în lipsa oricării experienţe, la locurile hotărîtoare din societate.

Am asistat eu, — care am îngăduit totdeauna în jurul mieu orice părere personală, care am încurajat la elevii miei orice gândire proprie, care am aşezat mai sus pe acela care, ştiind chiar mai puţin, scoate ceva care-i aparţine, decât pe acela care, cu cunoştinţile cele mai bogate, nu face decât să repete ceea ce a auzit dela alţii, — am asistat, zic, la această dureroasă privelişte: oameni cu studii superioare, profesori de Universitate, vechi dascăli ai tinerimii, septuagenari, octogenari, înaintea cărora m'am închinat o vieaţă întreagă şi pe cari-i respect adânc şi în greşelile lor, femei nobile, gata de toate sacrificiile, băieţi cari îndreptăţesc cele mai frumoase speranţe prin însuşirile lor de gândire şi de simţ politic, de avânt creator, abdicând total înaintea unei porunci care vine de undeva din întunerec.

Acum pot să spun un lucru pe care nu l-am mărturisit, atâţia ani: într'un mare oraş, capitala uneia din ţările care s'au alipit la Regatul din 1916, vorbind cu cineva, un vechiu ucenic sufletesc al mieu, care în acel loc avea

una din funcţiunile cele mai importante, el mi-a povestit cum un tânăr pe care-l crescuse de copil, împărtăşind apoi o credinţă stropită cu atâta sânge şi care doreşte ca sânge nou să se adaoge pentru a se ajunge la biruinţă, i-a spus aşa: « te iubesc şi te respect pentru tot binele pe care mi l-ai făcut, dar, dacă aş primi dela şeful mieu ordinul de a te ucide, aş descărca toate gloanţele revolverului mieu în capul şi în pieptul d-tale ».

Este aceasta disciplină? Răspunsul trebue să fie, cu scârbă şi indignare: Nu!

Nimănui nu-i este iertat să vrăjească pe un altul în aşa chip, încât să-l facă incapabil de a vedea singur drumul său şi de a primi o răspundere care să fie numai a conştiinţei sale.

Ceea ce recomand, — şi regret că nu pot să introduc în aceste cuvinte toată căldura de care îmi este stăpânit sufletul, — este ca fiecare să-şi facă disciplina sa interioară.

Este mai uşor decât să te laşi pe tânjeala Statului şi mai uşor decât să îngenunchi cu fruntea în ţărână chiar înaintea unui şef genial, cu atât mai puţin înaintea aceluia al cărui geniu este numai în închipuirea d-tale.

Să observi limpede lucrurile care sunt, să nu priveşti ca duşman pe cineva arătat cu degetul ca atare, să nu crezi în toţi nerozii cari ţi se îmbulzesc, să nu împarţi pe oameni în două tabere, din care una înfăţişează toată sfinţenia, iar în cealaltă sunt grămădite toate păcatele, să nu rupi naţiunea în două: între prieteni pe cari îi adori şi între duşmani cărora li doreşti atâta rău, încât unui înalt cleric i s'a scris dăunăzi, de un mizerabil, că

după moarte acela ar trebui să fie desgropat şi aruncat dincolo de graniţă.

Odată ce ţi-ai dat sama bine de ceea ce se găseşte în jurul d-tale, gândeşte-te îndelung înainte de a rosti un cuvânt, înainte de a pune ceva în scris, înainte de a încerca un gest, la datoria d-tale faţă de ceea ce ai văzut cu ochii d-tale, fără înrâurirea nimănui, şi pe urmă, lucru de cea mai mare importanţă, dă-ţi samă dacă poţi face ceva pentru îndreptarea unei situaţii, dacă ai mijlocul personal care ţi-ar îngădui să încerci această îndreptare.

Şi, încheind, ţin să mai adaug un lucru: pentru îndeplinirea acestei funcţiuni de libertate, să te deprinzi ca, în orice faci, să eviţi tot ce este o exagerare, tot ce sună ca o stridenţă, tot ce este caricatura tragică a unor lucruri care, luate cu toată seriozitatea, se prezintă, şi în momentele de cea mai mare energie, totuşi într'un perfect echilibru şi într'o desăvârşită armonie.

In acest chip, nu numai că vei deveni un vrednic urmaş al acelor Romani de odinioară, a căror voinţă întreagă se sprijinia pe astfel de precepte, dar vei răspândi în jurul tău o atmosferă de siguranţă, fără care o societate este condamnată la un continuu zbucium, la o epilepsie strâmbată, care, încetul cu încetul, duce la încetarea funcţiunilor înalte ale minţii şi mână către mormânt.

13 Maiu.

XXXIX

ROMÂNIA LA EXPOZIŢIA DIN VENEŢIA

O telegramă, dată fără comentarii de ziarele noastre, anunţă că pentru întâia oară România va fi reprezintată la expoziţia de artă din Veneţia, aşa-numită Biennale, fiindcă se face odată la doi ani.

Telegrama Agenţiei Stefani adaugă că tot în acest an pentru prima oară şi Iugoslavia are un pavilion şi întră prin urmare în această mare concurenţă internaţională, menită să arăte şi poezia interioară şi virtuositatea de tehnică a deosebitelor naţiuni, în ce priveşte cultivarea frumosului prin pictură şi sculptură.

Să-mi îngăduiţi să mă opresc un moment asupra faptului însuşi al creării pavilionului iugoslav, pentru a se învedera ce periculos lucru este ca, în materie de creaţie, România, ai cării bani se cheltuiau odinioară, la Ministeriul de Afaceri Străine, pentru tot felul de subvenţii fără folos şi de exhibiţii spectaculoase, din care ţara nu se alegea cu nimic, să ajungă astfel a fi întrecută de ţări care se află pe acelaşi nivel cu dânsa şi care de sigur în unele privinţi nu ni sunt cu desăvârşire superioare.

Să zicem că nu s'ar fi găsit, de cine a izbutit să descopere secretul creării pavilionului român, ceea ce trebuia pentru ca acest lăcaş al artei româneşti în Veneţia să se ridice. Acolo sunt de foarte multă vreme pavilioane, nu numai ale naţiunilor celor mari, care şi-au înscris glorios numele în istoria artei universale, dar şi pavilioane, nu peste măsură de modeste şi unele dintre dânsele destul de bine aşezate, ale unor naţiuni, ca Grecii, care dispun de mijloace materiale mult mai mici decât ale noastre, şi în pavilionul acela şi acum doi ani au fost înfăţişate manifestări foarte interesante ale picturii contemporane greceşti, care dela scenele academice, învăţate la München, ale unui Gysis, a făcut un uimitor progres şi în ceea ce priveşte autenticitatea observaţiei naturii şi omului şi în ceea ce priveşte o varietate, pe care academistul münchenez n'o permitea.

Ar fi apărut prin urmare, în anul acesta, şi Iugoslavia, iar România nu.

Pictura iugoslavă, care fireşte, se deosebeşte după regiuni, alta fiind inspiraţia, altele tradiţiile, altul materialul de natură şi materialul uman în Serbia, în vechea Serbie, în Macedonia, în Croaţia, în Slovenia, şi mai ales altul în Muntenegru şi în Dalmaţia, străbătută, veacuri întregi, de cele mai puternice curente de artă, nu şi-a câştigat o faimă deosebită în producţia artistică mondială. Dar între cei dintâi sculptori din timpurile noastre şi poate n'aş greşi dacă aş spune: ca prim sculptor al acestui moment, se aşează d-l Mestrovici, care a dăruit Bucureştilor statuia, menită unei apropiate desveliri, a lui Ion Brătianu,

Mestrovici este un sintetic şi un tipizant şi, în acelaşi timp, în ce priveşte unele scene ale sale, ca aceea în amintirea bătăliei dela Cosovo, şi unul dintre cei mai ornamentali reprezintanţi ai sculpturii în timpurile noastre. Acela care a lucrat şi pentru America, înainte de a lucra pentru Capitala României, acest Adriatic din părţile dalmato-herţegovinene, unde trăieşte vechea rasă ilirică, atât de strâns legată de originile noastre şi unde au fost atât de adânci infiltraţii romane, va atrage în pavilionul iugoslav, nu numai curioşi, dar şiruri întregi de admiratori ai unei arte atât de superioare.

Iar ochii Românilor, tot mai numeroşi, mulţămită, fie-mi îngăduit a o spune, şi popasului românesc pe care l-am întemeiat eu în palatul nostru din Veneţia, s'ar fi uitat, neliniştiţi şi la capăt îndureraţi, în căutarea pavilionului care ar fi îngăduit ca şi România să participe la această mare şi nobilă întrecere.

Insă nu este aşa. Ceea ce n'a ştiut să facă atâta vreme Statul, iată s'a îndeplinit de Liga Culturală, ceea ce înseamnă, de ce n'aş spune-o?, mâna mea necontenit întinsă pentru cerşit, spre folosul culturii româneşti. Pavilionul îl avem. Este unul din cele mai frumoase, aşezat lângă al Italiei, construit supt supravegherea fiului mieu Valentin, şi ginerele mieu italian s'a întors abia dela Veneţia, unde personal am ţinut să fie supravegheată trimiterea tuturor obiectelor de artă.

Ca să se ajungă la acest scop au dat mai mulţi, de şi nu prea mulţi, şi ar fi nedrept dacă n'aş spune partea, cu desăvârşire hotărîtoare, pe care a avut-o, din suma repartisată Ministeriului său şi care odinioară era arun-

cată fără socoteală în toate părţile, fostul ministru al Industriei şi Comerţului, d-l Valer Pop, care nu este nici pictor, nici sculptor, nici diletant de artă, dar care a înţeles, mult mai mult decât atâtea persoane care se laudă cu aceste cunoştinţi şi cu aceste aplecări, că România are anumite îndatoriri culturale dela care, fără a se diminua, nu poate să abdice. I-am cerut şi mi-a dat, după ce încercasem tot felul de alte mijloace, dintre care unul era să cumpăr pentru Liga Culturală cantitatea de petrol de exportat în Italia, pe care ar fi urmat s'o plătim anual, din veniturile pe care am ştiut să le procur Ligii Culturale.

Am şi căpătat dreptul de a exporta petrol în Italia, şi mă voiu folosi de dânsul de câte ori va fi nevoie de noi cheltueli, pentru afirmarea valorii culturale a poporului românesc. Nu este un lucru părăsit, ci numai un lucru amânat.

Dar d-l Valer Pop a dat, şi mâna întinsă a primit mai mult decât cerea. Am jucat încă odată rolul acelui « Lumânărică », vestit cerşitor din Moldova, care cutreera oraşele şi satele cu câte o lumânare în mână, strângând banii, cu cari pe urmă a clădit biserici şi a reparat mănăstiri şi de pe urma căruia a răsărit un singur moştenitor, căruia îi zicea Titinaş, iar eu, după o lungă întrerupere, reiau, faţă de neîndeplinirea de către Statul român a îndatoririlor care-l privesc pe el în rândul întâi şi faţă de nesimţirea bogaţilor acestei ţări, rolul lui Lumânărică şi lui Titinaş.

De fapt România este reprezintată acum în două secţiuni, cum o spune, de altminteri, şi telegrama Agenţiei

italiene. Avem în pavilionul nostru putinţa de a expune opere alese, datorite la patru pictori şi la trei sculptori, ale căror nume le voiu da îndată.

Dar, în acelaşi timp, cum s'a hotărît să se facă alături de Biennala obişnuită şi o expoziţie a peisagiului european în secolul al XIX-lea, România a fost invitată de comisarul italian, un foarte cunoscut artist el însuşi, d-l Antonio Maraini, căruia ţin să-i aduc aici public toate mulţămirile mele pentru deosebita grijă afectuoasă pe care a avut-o pentru pavilionul românesc şi expoziţia noastră. D-sa a cerut ca şi România să trimeată un număr de pânze caracteristice, în care să se vadă felul cum pictorii noştri au interpretat natura, aşa de deosebită şi de interesantă pentru străini, a ţării noastre. Astfel participăm cu patru ori cinci pânze şi la expoziţia peisagiului, şi se vor putea vedea, alese de un aşa de bun cunoscător cum este d-l Virgil Cioflec, alcătuitorul în acest moment al Expoziţiei comemorative Grigorescu, lucrările caracteristice ale lui Grigorescu însuşi, ale lui Andreescu, a cărui însemnătate se afirmă din ce în ce mai mult în desvoltarea, nesusţinută de Stat, a picturii româneşti, şi ale celui mai cu autoritate dintre reprezintanţii acestei arte în România, d-l Gheorghe Petraşcu.

Iată acum principiul dela care m'am inspirat ca preşedinte al Ligii Culturale,— şi voiu lăsa această tradiţie urmaşilor miei în conducerea acestei societăţi, dacă se va găsi vreodată necesitatea de a înlocui bătrâneţele mele prin altcineva, ceea ce mărturisesc că nu doresc prea mult —, în alegerea artiştilor cari trebue să expună.

Individualismul îndrăzneţ poate să fie interesant: el nu este reprezentativ. Tinereţele pot fi promiţătoare, ele trebue însă să-şi îndreptăţească promisiunea dela început. Imitaţia marilor străini poate să trezească la noi o anumită curiositate, arătând că «suntem la punct», dar în străinătate astfel de dovezi de docilitate, de virtuozitate, de talent în a maimuţări nu pot să deştepte niciun adevărat interes.

Revoluţionarii, sfidătorii, anarhiştii, oamenii cari cred că au ajuns geniali, fără să fi ajuns la stadiul răbdării care face lucrurile mari, răspânditorii de colori fantastice, cari au cunoscut tot aşa de puţin ca desemnul ştiinţa, extrem de complicată, a legăturilor misterioase dintre colori, aceştia nu pot să fie un articol reprezentativ pentru sufletul românesc cuprins în haina artei.

Destul a trebuit să înghită publicul nostru, de obiceiu indiferent, uneori profund desgustat, fără să aibă curajul de a trânti jos unele pânze într'adevăr scandaloase ca îndrăzneală, ceea ce tot felul de băieţaşi şi băieţoi au trimes unei comisii de funcţionari responsabili dela Ministerul Artelor, pentru ca să acopere păreţii pavilionului dela Şosea.

Dacă Statul construia pavilionul, ar fi apărut aceaşi funcţionari, cu aceleaşi prietenii şi cu aceleaşi gesturi ciudate şi, în fond, cu aceeaşi tendinţă de a-şi bate joc de acest biet public, mult mai inteligent de cum îşi închibue astfel de oameni.

Liga Culturală înseamnă însă tradiţie, sănătate, armonie şi disciplină. Secăturile cutezătoare, ca şi avantgardiştii unei armate care nu va birui niciodată, au

pierdut pentru totdeauna dreptul de a expune la Biennala din Veneţia.

Vor suspina, vor plânge, vor ameninţa cu pumnul, vor face scandal, îmi este absolut indiferent: ei rămân cu pavilionul dela Şosea, dar la pavilionul internaţional nu vor putea veni niciodată.

De aceea, am ales dintre pictori aceste valori reale şi reprezentative, arătând stări de spirit deosebite, dar adevărate, cu un sentiment de respect adânc faţă de arta lor şi faţă de public, cari sunt Gheorghe Petraşcu, Ştefan Popescu, Theodorescu-Sion şi portretistul Stoenescu. Iar dintre sculptori s'au impus, printr'un talent pe care-l pot contesta numai admiratorii păsărilor măiestre care sunt numai o linie geometrică, ai figurilor de răposaţi refuzaţi de prin cimitire, fiindcă samănă cu un ou de Paşte şi, alături, creaţiile pe care vameşii din Statele Unite le-au luat drept fragmente de fier vechiu, Han, Medrea, Jalea.

In anii viitori vor veni alţii la rând. Nu-i voiu întreba care este vrâsta persoanei lor, dar vrâsta artei lor, aceea o voiu cere.

20 Mai.

XL

SUEDIA REGELUI GUSTAV

Suedia sărbătoreşte cei optzeci de ani de vieaţă, cuprinzând atâţia ani de domnie ai regelui Gustav al V-lea şi între popoarele legate de foarte multă vreme printr'o prietenie cu atât mai preţioasă, cu cât este aproape cu totul dezinteresată, cu poporul suedez, suntem şi noi, cari nu trebue să ne plătim numai cu obişnuitele cuvinte de politeţă, cu prilejul acestei sărbători naţionale, care reuneşte în adevăr sentimentele aproape ale totalităţii poporului suedez.

Sunt mulţi ani de când înaintaşul regelui Gustav, înrudit cu regina Elisabeta prin femei din laturea germană a dinastiei din Stockholm, a apărut la Bucureşti, unde a fost primit cu cea mai caldă simpatie. Această simpatie era datorită fără îndoială şi însuşirilor deosebite ale acestui Suveran, însuşiri pe care le-a transmis urmaşului său; era însă fără îndoială, din cauza situaţiei pe care amândouă ţările o au faţă de Rusia ameninţătoare să se prăvale către Suedia sau către pământul românesc, şi conştiinţa acestui interes comun, care se impunea şi gânditorilor politici celor mai superficiali.

Insă şi la acei cari nu-şi fac din cercetarea istoriei o ocupaţie favorită şi cari au uitat până şi cunoştinţile în acest domeniu pe care le-au căpătat în şcoală, de sigur că Suedia trebue să fie o ţară deosebit de simpatică, prin legătura ce a fost stabilită, acum mai bine de două veacuri, între Moldova lui Nicolae Costin şi între strălucita legiune de luptă şi biruinţă a Suedezilor, supt conducerea marelui rege Carol al XII-lea, din dinastia, căreea i-a urmat această dinastie de origine franceză, pornită din mareşalul Bernadotte.

Fără îndoială că legăturile, timp de vreo doi ani de zile, între Moldovenii storşi de Turci şi siliţi să contribue acum şi la cheltuelile Curţii de refugiu a regelui Carol la Varniţa, lângă Bender, şi între această strălucită tovărăşie de eroi, cari păreau că se inspiră din cele mai vechi tradiţii ale marilor Sage nordice, n'au fost totdeauna dintre cele mai bune. Cine plăteşte, nu se întreabă totdeauna cui are să-i facă acest sacrificiu, şi părerea de rău pentru banii pe cari e silit să-i scoată se răsfrânge şi asupra aceluia care este pricinuitorul acestei risipe de bani.

Residentul suedez la Iaşi a auzit din gura lui Nicolae Mavrocordat şi a boierilor lui, foarte adeseaori, tânguiri îndreptăţite, cu privire la obiceiul de a cere necontenit, şi de nevoie, fiindcă nu puteau face altfel, al unei armate în care nu erau numai Suedezi, ci şi destui Poloni, ale căror apucături erau mai aspre, şi Cazaci, dela cari nu se putea cere decât foarte puţin în ce priveşte cruţarea ţării în care se găseau.

După ce a aşteptat în zădar atâtea luni de zile începerea noului războiu între Rusia şi Turcia, în care credea

să-şi afle răsbunarea pentru înfrângerea nemeritată dela Pultava. Carol al XII-lea, hotărît să nu plece, a fost silit totuşi să iasă din casa sa, aprinsă şi ciuruită de gloanţe, pentru ca, înfăşurat în plapomă, să fie aşezat în căruţa care-l va duce la Demotica, unde se va aşeza în pat, ca o protestare împotriva lipsei de ospitalitate a Sultanului. Cronicile moldoveneşti, care vădesc conştiinţa publică din această vreme, nu uită să însemne care era imensa valoare de vitejie a acestui Suveran străin, care poate fi pus alături de cei mai îndrăzneţi dintre conducătorii de oşti ai Moldovei în timpurile cele bune.

«Leul nebiruit» a fost, multă vreme după disparitia lui din aceste locuri, un obiect de continuă admiraţie din partea boierilor moldoveni, cari se simţeau umiliţi că lor li este închisă de mult calea luptelor, în care se ilustraseră strămoşii lor.

Carol al XII-lea a avut în serviciul său şi Români, precum, pe de altă parte, dintre Suedezii armatei lui, unii au rămas la noi, şi se cunoaşte legenda care pune în legătură activitatea constructivă a acestor Apuseni cu ridicarea, prin Mihail Cantacuzino, unchiul lui Vodă-Brâncoveanu, a acelui Turn al Colţei, pe care stupiditatea timpurilor noastre l-a dărâmat acum câteva decenii.

Dintre Românii credincioşi «Leului», unul, Sandu Colţea, ajungând în robia Ruşilor, a fost trimes tocmai în Siberia şi, mai isteţ şi mai inventiv decât atâţia alţii strămutaţi în această regiune de îngheţuri, s'a strecurat, a ajuns în Suedia şi de acolo, printr'o cerere care nu ni-a fost păstrată, îşi arată dorinţa de a se întoarce la

Bucureşti, pentrucă aici sunt bisericile legii sale şi condiţiile de vieaţă în care dorea să-şi isprăvească zilele.

Aceste amintiri însă nu sunt singurele care ni îndreaptă privirile spre Suveranul care, bătrân ca vrâstă, dar nu ca inteligenţă, vioiciune şi iubire de sporturi, se bucură astăzi de recunoaşterea naţională şi universală a meritelor sale.

Este şi altceva care trebue relevat, cu prilejul acestei comemoraţii.

Dacă, în Europa de acum, există între clase deosebiri, rivalităţi, vrăjmăşii, uri, capabile de a pune în primejdie însuşi organismul naţional, dacă, pentru a le potoli, trebue acţiunea unor dictatori, cari îşi fac plătite serviciile, de sigur enorme, prin triste îngrădiri ale libertăţii cugetului omenesc, aceasta se datoreşte faptului, pe care l-am numi, cu aparenţă de paradox: « ieşirea din evul mediu ».

De ce oare acest fel de vieaţă, pe care atâţia îl consideră ca întunecat, barbar, anarhic şi de care nu li place să-şi aducă aminte decât numai pentru a scoate la iveală progresele libertăţilor care ar fi venit pe urmă, a însemnat pentru aproape toată umanitatea europeană de fapt o adevărată şi mare binefacere?

De ce, ieşind din acest ev mediu, fără bucuria pe care ni-o închipuim noi când scriem cărţile de istorie, oamenii din epoca modernă, dacă şi-ar fi păstrat amintirea trecutului, ar fi trebuit să se uite cu adâncă recunoştinţă şi sinceră părere de rău către vremurile încheiate, a căror întoarcere s'a arătat, cum şi este, măcar în oarecare măsură, imposibilă?

Aceasta pentrucă în evul mediu omenirea trăia organic. Organic, aceasta înseamnă că societăţile îşi aveau alcătuiri formate pe încetul, potrivit cu condiţiile lor de vieaţă şi cu tendinţile lor sufleteşti, alcătuiri la care generaţiile lucrează una după alta. Alcătuirile acestea aveau marele merit de a nu deveni niciodată nişte forme pur materiale, ci într'însele s'a păstrat, ca un miraculos radiu ascuns în materiile confuze din adâncul pământului, ceva din acea scăpărare a minţii, din acea pornire a inimii, de unde plecaseră.

Suediei i-a fost îngăduit să păstreze, în foarte mare parte,— peste regimul crud al ultimilor regi danezi, peste asprimea eroică a întemeetorului dinastiei Vasa, peste planurile de absolutism binefăcător al acelui rege Gustav al III-lea, care a murit de mâna unuia din nobilimea pe care încerca s'o deposedeze,— ceva din aşezămintele, curat naţionale, ale acestei epoci a evului mediu.

Suedia este şi astăzi o ţară de state, de categorii sociale, fiecare dintr'însele reprezintând o parte, bine definită şi absolut necesară, din poporul suedez. Suedezii n'au aruncat ca un lucru netrebnic, cum am făcut noi, o clasă stăpânitoare, în care prin moştenire se cuprind virtuţi ce nu se pot forma, prin nicio şcoală şi nicio pregătire socială, de o singură generaţie.

Nobilimea aceasta are în capitala Suediei un mare palat, cu stemele tuturor vechilor familii, şi oricine din acestea, ajungând în împrejurări de strâmtorare, bătrâni cari nu pot munci, fete fără zestre, se adresează către această instituţie, poate să găsească sprijinul pe care

în zădar l-ar căuta reprezintanţii unor clase conducătoare detronate în celelalte ţări ale Europei.

Clerul, acolo unde arhiepiscopii, însuraţi, pot să fie şi cei mai mari poeţi ai ţării, cum a fost cazul pentru Tegnér, autorul « Sagei lui Frithjof », îşi păstrează şi acum importanţa socială. Fără să aibă cine ştie ce importanţă europeană, burghezia din Suedia îşi ţine în deajuns locul pentru ca să nu fie nevoie de împrumuturi dela un alt popor. Iar ţăranul, puternicul şi mândrul ţăran, cu strămoşi şi răstrămoşi liberi, este şi astăzi un sprijin al ţării şi al regelui.

Astfel Parlamentul nu înseamnă acolo adunarea unor indivizi izolaţi, ieşiţi din hazardul unor alegeri sprijinite pe înşelare sau conrupţie, ci este însăşi desvoltarea acestei adunări a Statelor medievale. De aici demnitatea care osebeşte şedinţile lui. Şi, în faţa acestor reprezintanţi ai unor stări adevărate, nu ai unor grupe întâmplătoare de populaţie, deosebite după avere sau cunoştinţe, ori pierduţi în sufragiul universal, stă regele, ca şeful marii puteri a Statului.

Ca dela Suveran la Suveran sunt legăturile între această Adunare şi între acela care înfăţişează unitatea Statului.

Nici cel mai radical dintre socialişti nu pune în discuţie rosturile acestei puteri supreme, fără de care toate celelalte elemente de vieaţă pornesc pe drumuri răzleţe.

Şi regele el însuşi, întrebuinţând şi pe socialişti, vede în chemarea elementelor de stânga, nu jertfirea drepturilor sale, ci o întărire a situaţiei regale înseşi, prin tot ceea ce a ajuns, şi în formele nouă ale partidelor, să se

formeze în jurul Coroanei, pentru a lucra împreună cu dânsa.

De sigur trebue o mare înţelepciune naţională pentru a se păstra această tradiţie, dar şi pentru Suveran trebue o cunoaştere adâncă a istoriei ţării sale şi a psihologiei poporului peste care domneşte pentru ca relaţiile să fi fost, în curs de mai multe decenii, acelea, vrednice de a fi scoase înainte ca un model, dintre Gustav al V-lea şi dintre « Statele » ţării sale, reunite într'un adevărat Parlament.

1 Iulie.

XLI

RECUNOAŞTERI LA VREMEA LOR

Un mare doliu naţional [1] pune înaintea tuturor una din problemele care de sigur nu este nouă, dar care n'a putut să-şi capete, din cauza intereselor şi slăbiciunilor naturii omeneşti, rezolvirea în nicio ţară, de şi, de câte ori dispare o personalitate care a putut să aducă folos unui Stat, unei naţiuni, culturii omeneşti în genere, sau oricării ramuri de activitate, trebue să se observe, cu durere, că laudele, uneori adevărate, alte ori exagerate, care se aruncă atunci asupra unui sicriu, ca o ploaie de flori artificiale, sau de vii flori naturale, care în curând se vor veşteji şi topi, au lipsit prea mult în vieaţă, fiind uneori înlocuite, nici măcar printr'o tăcere dibaciu calculată, ci prin insulte nemeritate aceluia sau aceleia, care târziu nu se va putea bucura de ceea ce s'a smuls în sfârşit ignorării sau clevetirii.

Dela zguduitoarele evenimente, pline de atâta durere, pe care n'a putut-o face uitată nici strălucitorul triumf final, cu toate îndatoririle pe care le impune acelora

---

[1] Moartea Mariei a României.

cari au participat la dânsul, ori s'au bucurat numai că el a fost câştigat, evenimente care constituie istoria tragică a Marelui Războiu, s'a încercat de multă lume, chemată şi nechemată, informată şi mai puţin informată, interesată într'o direcţie, sau în altă direcţie, sau mărginită numai într'un domeniu tehnic, a se înfăţişa actele care constitue această mare dramă naţională.

Atâţia şi-au făcut o glorie din lucruri pe care nu le-au săvârşit ori au ştiut să întoarcă povestirea în aşa fel, încât partea lor să apară cu totul deosebită de ceea ce a fost în realitate. Nu se pot număra ignorările naive şi neinteligente, ca şi inteligentele ignorări voite, care împiedecă şi până astăzi poporul românesc de a deosebi în ce priveşte contribuţia pe care a adus-o fiecare întru săvârşirea voinţii vremurilor, îndeplinită în împrejurări atât de extraordinare. Nu s'a uitat, din lumea partidelor, nimeni dintre cei cari, însufleţiţi fără îndoială de un frumos sentiment patriotic şi naţional, n'au putut scăpa din vedere, de pe urma unei vechi obişnuinţe, tot folosul care avea să iasă din biruinţa unei anumite politici şi pentru persoana lor.

Protagoniştii acestei lupte cu greutăţile vremurilor sau anumiţi prieteni credincioşi de-ai lor au învârtit cu meşteşug adevărul privitor la aceste mari evenimente din istoria lumii, care sunt hotărîtoare pentru întregul rost al naţiunii noastre.

Cunoaştem astăzi, prin publicaţia statului-major, bine făcută din punct de vedere militar, căreia însă, în orânduirea documentelor, i s'ar fi putut consacra mai multă atenţie, toate mişcările de trupe, toate succesele şi

toate neizbânzile, din care s'a alcătuit această aşa de complicată şi în fond aşa de dureroasă poveste.

O carte scrisă cu talent[1], asupra căreia am avut cândva prilejul să mă rostesc, dar din care lipseşte, fără a se putea face o vină autorului, cadrul de istorie universală, ca şi competenţa militară specială şi, după părerea mea, mai ales acel element esenţial care este participarea la vieaţa sufletească agitată a fronturilor sau la aceia, sfâşiată de atâtea intrigi, dar animată de atâtea speranţe, din lumea civilă a retragerii, a căutat să acrediteze asupra luptei noastre de unitate naţională anumite opinii, în ce priveşte oameni şi împrejurări; ea a căpătat şi o ediţie franceză, care a primit laudele cuvenite bunei orânduieli a bogatului material, în mare parte oficial. Generali de mare valoare, cărora li se datorează biruinţe, sau acei cari se socot a fi fost învinuiţi pe nedrept, atunci când s'au căutat cauzele înfrângerilor celor mai ruşinoase, au luat cuvântul, în cărţi care au trecut mai mult sau mai puţin neobservate şi din care de sigur se desfac adevăruri, dar, în acelaşi timp, şi psihologii nervoase şi pasionate, care ar fi putut fi corectate după ce s'a ajuns scopul şi sufletul trebuia să se îndrepte spre o nobilă înseninare.

Nu s'a făcut până acum bibliografia atâtor scrieri în care se cuprind memoriile luptătorilor şi care vădesc uneori însuşiri excepţionale în ce priveşte darul, totuşi aşa de larg răspândit în poporul nostru, de a povesti uman şi mişcat împrejurarea în care a fost cineva amestecat.

[1] A d-lui Kiriţescu.

Dar, dacă n'ar fi luat însăşi condeiul, pe care instinctiv s'a simţit stăpână din primul moment, aceia care a fost, dela un capăt până la altul, numai o credinţă, o voinţă şi o flacără sfântă, multe lucruri ar rămânea neînţelese. S'ar crede, că, în ce priveşte dinastia însăşi, a fost la Regele Ferdinand numai dramatica luptă interioară între sângele său, amintirea familiei sale, indistructibila legătură dintre un om şi rasa căreia îi aparţine şi între înaltele datorii ale unui Suveran: s'a creat astfel, prin cutare scriitoare romancă, în limbă străină, foarte cunoscută şi apreciată, un fel de legendă a Regelui martir, în sufletul căruia n'ar fi vibrat decât durerea pentru că Suveranul cel nou a învins într'însul pe omul cel vechiu. Fotografia care înfăţişează pe Regina Maria în acel costum de soră de caritate pe care l-au purtat şi alte princese în timpul Marelui Războiu, apariţia ei în grupe de pe front, sau în mijlocul spitalelor de nesfârşite dureri, pare a chema iarăşi atenţia către un anume rol, care, într'un anume moment, a fost îndeplinit, cu o vitejie fără păreche, de aceia care înfrunta în fiecare moment boala şi moartea şi care, mai ales, după experienţa celor mai cumplite suferinţe omeneşti, se putea întoarce cu aceiaşi seninătate în gând, cu aceiaşi hotărîre în faptă, la marea misiune pe care nu i-a încredinţat-o nimeni, dar care s'a desfăcut dela sine, din marile însuşiri ale neamurilor stăpânitoare de la care venia. Dacă n'ar fi broşurile ei din timpul războiului, dacă opera care înfăţişează o vieaţă întreagă în adevăr aşa cum a fost, cu toate tinereştile stângăcii, cu toate alunecările către pornirile fireşti ale oricărui suflet nou,

care înţelege a nu-şi părăsi dreptul la plăcerile oneste ale vieţii, n'ar fi apărut, nu şi-ar da cineva samă, fiindcă lucrurile acestea nu se pun în Monitorul Oficial şi în formă de comunicat şi nu apar în proclamaţii, cum nu întră nici în discuţia cercurilor care în orice fel de împrejurări nu culeg altceva decât nimicuri, şi nici acuma ce a fost într'adevăr aportul decisiv al Doamnei, pe care n'o putem plânge în de ajuns, dar pe care mă tem că o vom uita prea uşor şi după moarte, aportul ei în îndeplinirea acestei mari opere naţionale, care trebue să rămână totdeauna legată de numele Reginei.

Să se uite cineva şi la condiţiile în care au apărut acele cărticele din vremea Războiului, pe care le traduceam cu un aşa de iubitor devotament, cu atâta admiraţie pentru un suflet mare, încât, uneori, originalul îl aveam într'o zi şi în ziua următoare pe masa Doamnei noastre se întâlnia tipărită şi broşată traducerea românească: biet tipar de Iaşi, pe hârtie proastă, cu cerneală ştearsă repede, pierdut supt pernele răniţilor şi bolnavilor. După trecere de atâţia ani de zile nimeni nu s'a gândit, nici măcar editura Fundaţiilor Regale, în care au apărut toate bâiguielile flăcăilor bolnavi şi toate insanităţile maturilor perverşi, să dea ediţia, să-i zicem şi ei: «definitivă», împodobită cu ilustraţia necesară, măcar a acelei mari cărţi de vremuri grele care a fost, cu deosebire în partea dintâiu, aceea pe care cu râvnă am tălmăcit-o eu în româneşte: «Ţara Mea».

Cât priveşte Memoriile Reginei, ele au fost publicate româneşte de o firmă negustorească, legată de un ziar impopular, şi cartea a căutat să fie răspândită în ace-

leaşi împrejurări de reclamă zgomotoasă şi vulgară în care se răspândesc produsele unor bieţi minţi bolnave şi rătăcite sau, de unii profesionişti, cari-şi fac o leafă lunară, romanul, tot lunar, pe care, cu o răpeziciune maşinală de robot, izbutesc să-l alcătuiască, fără observaţie, fără mişcare, fără idei şi fără stil. Şi pe urmă, ce, în materie de critică? Ori laude, care de departe se vedeau că sunt făcute pentrucă autoarea era o Regină, pe când înainte de toate avea a face cineva cu unul din cele mai frumoase suflete omeneşti, făcându-şi mărturisirea completă înaintea contemporanilor: articole de complezenţă laşă şi târîtoare, de care de sigur mândra femeie, care a avut curajul să spună adevărul despre sine şi ceilalţi, le va fi privit cu despreţul care se cuvine ignoranţei stângace a oamenilor, cari uneori ştiu batjocuri, dar niciodată n'au înţeles ce poate însemna o laudă care se primeşte într'adevăr cu satisfacţie şi mulţămire.

Deci, nici în prezintarea factorilor morali, nu e aducerea înainte a rolului covârşitor pe care ea însăşi, din discreţie, din neobişnuinţă cu scrierile istorice, n'a ştiut a-l pune destul în lumină, şi adesea ori au răsărit în loc legături, atribuţii de merit, care se vor fi părut aşa, într'un anume moment, dar care nu corespund adevărului.

Trebue deci neapărat a se pune la locul cuvenit, în materie, nu numai de merit literar, ci de merit uman, aş zice, peste literatură, această carte care s'a bucurat numai de o prezintare nedemnă şi de o preţuire neîndestulătoare.

Ne gândim, deocamdată, la alegerea celei mai frumoase, celei mai expresive părţi din această operă literară, apărută într'o limbă străină şi de care adeseaori nici n'am ştiut aproape cu totul. S'ar avea în vedere şi influenţa, care e de dorit, asupra învăţământului femeiesc, mai mult decât toate florile care se vor fi veştejit şi decât toate cuvintele care vor fi perit în deşert, ceea ce se cade, ca o trainică dovadă de recunoştinţă, ba mai mult, ca o expiare, pentru cine a fost Regina Maria.

Văzând-o cineva aşa de hotărîtă şi de mândră, cu unele licăriri de dispreţ în ochii aceia cari ştiau să fie uneori aşa de buni, s'ar fi crezut că această atitudine n'a făcut-o să sufere. Aceasta înseamnă a nu cunoaşte natura omenească. Nu există om pe lume căruia să nu-i pară bine când a fost înţeles într'adevăr şi desinteresat, de alt om, oricare ar fi înălţimea cugetării sale şi rangul social pe care-l ocupă. Da, pentru producţia noastră literară, pentru fapta noastră, avem nevoie de recunoaştere, de o recunoaştere cât de largă, dar numai de aceea în care să nu simţim nici cea mai mică urmă de interes personal, iar, în ce priveşte pasiunea, orice lucru pătimaş nu-şi ajunge ţinta şi jignirile trec pe alături de cel pe care ar vrea să-l distrugă.

Dar această mulţămeşte spiritul de dreptate numai în ce priveşte scriitoarea şi personagiul istoric.

Alături e însă femeia care a suferit, care a suferit pentru noi, în toată marea ei mândrie, care nu s'a lăsat dărâmată, şi în toată iubirea ei adâncă pentru acest pământ şi pentru acest neam. Fără a mai vorbi de mama nenorocită.

Doamnei suferinţilor Marelui Războiu i se cuvine un semn trainic al recunoştinţii noastre.

M'am gândit deci ca, în legătură cu Comisiunea Monumentelor Istorice şi cu învoirea Guvernului, să se ridice la Bicaz, unde s'a retras ca în cele mai grele zile ale ei, o mănăstire care s'ar chema: a «Maicii Domnului tuturor mângâierilor».

Clădirea, pentru care ar fi numai daruri de material şi de muncă, şi nimic cumpărat, ar fi simplă, dar deosebit de frumoasă. Inlăuntru numai mosaicele cu fondul de aur, care-i plăceau. In locul sfinţilor luptători d'imprejur ar sta toate Doamnele noastre care au suferit, dela a lui Neagoe cu fiul mort pe braţe, prin Elisaveta Movilă, învinsă şi târâtă în robie de Turci, la călugăriţa fără mănăstire care a fost Elena lui Cuza-Vodă. S'ar face slijbă mare în zilele care amintesc faptele pentru naţie ale Reginei Maria. Călugăriţile ar fi numai acelea care au avut jertfe grele în Marele Războiu, sau acelea care le-au făcut altfel pentru ţară, pentru neam, pentru scopurile înalte ale vieţii. Potrivit cu gândul Mariei a României, ele ar cultiva flori, ar zugrăvi icoane, ar ţese odăjdii.

Să ne învăţăm dela acest cas unic şi ilustru. Mai sunt atâtea reveniri de făcut, în ce priveşte situaţia definitivă a oamenilor în istoria acestei ţări.

Comentator zilnic al literaturii mai vechi, rătăcitor prin reviste uitate, prin ziare pe jumătate distruse, descoperitor de manuscripte şi nu odată de scrisori prin care se vădeşte subit o valoare sufletească până atunci

neştiută, eu întâlnesc necontenit, pe lângă înălţări care se pot socoti ca nemeritate, după ce s'a văzut valoarea adevărată a omului, — să ne gândim numai la soarta reputaţiei unui Kalinderu, fără să pomenesc şi numele cuiva căruia i s'a ridicat de curând în curtea unei mari instituţii culturale un bust pe care de sigur că nu-l merită prin nimic,— şi rânduri, pagini, destăinuiri, care mă fac să mă opresc, mişcat de admiraţie şi zguduit de nedreptate, înaintea unor figuri abia socotite pe vremea lor şi îndată după aceia căzute, adesea cu desăvârşire, în cea mai adâncă prăpastie a uitării. De sigur, dela un capăt până la altul al istoriei politice şi al istoriei literare, sunt de făcut revizuiri, pe care totuşi se va găsi o vreme care să le întreprindă.

După poarta de fier pe care au închis-o asupra trecutului, pe la 1870, interesele de grup şi de club ale «Junimii», opera aceasta promite cele mai neaşteptate descoperiri.

Şi din ea va rezulta fireşte, spre onoarea noastră, şi cele mai cuvenite restaurări de prestigiu, cele mai datorite acte de pietate.

29 Iulie.

XLII

PROPAGANDELE CARE NI LIPSESC

In timpul din urmă s'au petrecut schimbări la organizarea aşa-numitei propagande a noastre, cuvânt care a cam ieşit din modă şi care trezeşte pretutindeni bănuieli, aşa încât ceea ce este adevărata propagandă trebue să se ascundă supt altă formă.

Aceste numiri succesive, aceste schimbări de atribuţii sânt cea mai bună dovadă că există acolo anumite nehotărîri şi că rezolvirea lor întârzie, tocmai din cauza greutăţii problemelor care în sfârşit s'au ridicat şi care, dacă ar fi existat de multă vreme, nu s'ar fi ajuns la anumite greşeli ireparabile, între care cea mai rea este aceea a atât de lungului timp pierdut pentru totdeauna.

Când se vorbeşte la noi de propagandă, ceea ce interesează mai mult, în împrejurările neobişnuite în care trăim, este, fără îndoială, acea nouă alcătuire a presei, care este pe drum, dar care multă vreme va rămânea încă nedesăvârşită. Urmând unor sfaturi bune, în care să mi se dea voie a-mi reclama partea, Guvernul a înţeles că trebue să creeze un organ de direcţie.

Aceasta nu înseamnă câtuşi de puţin că ziarele care apăreau până acum nu erau conduse de oameni pricepuţi

şi nu dispuneau de colaboraţia preţioasă a multor oameni din cei cari sânt capabili la noi de o bună activitate gazetărească. Afară de anumite foi care n'au mai reapărut, nu se poate zice că vreun organ de presă din România ar fi fost pe alături de preocupaţiile pe care trebue să le avem fiecare în ce priveşte interesul nostru şi viitorul pe care să-l ştim pregăti.

Dar tehnica singură nu ajunge, şi experienţa unui ziarist se cere întrebuinţată de cineva care se găseşte mai presus de tot ce poate însemna o experienţă relativă şi mărgenită.

Ni trebue, cu alte cuvinte, un mare ziar de dimineaţă, în care, pe lângă o informaţie controlată, să se găsească şi elemente de acelea de sănătate morală, prin care s'ar anima tot ceea ce aduce telefonul, telegraful şi poşta pentru cunoaşterea împrejurărilor din ţară şi din străinătate. Trebue un talent superior celorlalte pentru a avea autoritatea necesară în această unire a sforţărilor şi trebue un echilibru mental, care, şi la oamenii cei mai talentaţi, nu se stabileşte decât dela o bucată de vreme.

Mărturisesc că, fiind între ctitorii acestei creaţii gazetăreşti, am fost urmărit multă vreme de îndoială, dacă, oricare ar fi valoarea literară a celor însărcinaţi cu această misiune, ea va putea fi dusă la capăt.

Declar public, aici, că marele povestitor care este d-l Cezar Petrescu, a izbutit să găsească nota potrivită şi că, în păstrarea ei din fiecare zi, controlul Ministerului, care nu poate lipsi într'un regim ca acela de astăzi, a ştiut să nu fie o piedecă şi un motiv de confuzie, care ar fi fost fatal noului ziar *România*.

Dar nu este vorba numai de ziarul pe care Guvernul îl susţine, ci şi de acelea pe care el îşi atribue dreptul de a le controla, ceea ce odinioară era oprit prin Constituţie. Şi întrebaţi-mă pe mine ce a putut să însemne, în 1931-2, o lungă campanie de neadevăruri ticăloase care s'a dus împotriva mea personal, şi din cauza unor anumite interese care erau nu numai în tabăra duşmană, dar şi între cei mai apropiaţi ai miei, ca şi din indignarea unor anumiţi gazetari, obişnuiţi a primi plată.

Se găseşte însă, odată la Preşedinţia Consiliului cineva care, ca mine, refuză a da cea mai mică subvenţie şi o spune făţiş. Ce nu s'a rostit împotriva mea! Şi s'au găsit suflete bune care au crezut că, oriunde sânt eu, întră confuzia şi lipsa de autoritate, că serviciile publice sunt în primejdie, îndată ce eu îmi fac apariţia în pragul lor, că formule nesocotite pleacă din gura aceluia care trebuia să exprime în fiecare moment conştiinţa singură a datoriilor de Stat. Că adun bani pentru mine şi pentru ai miei, că îmi clădesc palate, că m'am înţeles cu prietenul mieu, acum răposat, Gamber, pentru a vinde pe bani publici cărţile mele franceze editate de dânsul şi a căror slabă valoare le împiedecă de a fi vândute.

Astăzi, un gest ajunge pentru a închide şi gura cea mai spurcată, şi trebue să recunoaştem că zgomotul pe care îl făceau anumite campanii de libertate a presei nu era unit cu vitejia necesară pentru a putea să reziste fie şi la cea dintâi timidă opunere, şi că grozavii luptători sunt mulţămiţi cu mica leafă care li s'ar asigura, oriunde şi în orice fel de condiţii.

Dar, alături de această continuă preocupaţie ca opinia publică să nu fie indusă în eroare, cum a fost atâta vreme, propaganda trebue să aibă două scopuri, şi, dacă, în ce priveşte unul din aceste scopuri, s'a făcut ceva, deşi nu bine —, o afirm încă odată —, în altă direcţie nu pot observa nici măcar primii paşi.

In ce priveşte propaganda în străinătate, ea ne-a făcut, trebue s'o spunem, mai mult rău. Ce nu se încurajează la noi, când este vorba de dânsa? Se găseşte un om dibaciu, în nevoie, şi, cum nimic nu este mai potrivit decât cultura, la care nu s'a gândit niciodată eroul amator al subvenţiei, iată că-i vine în minte să organizeze o mare operă culturală, menită a ne face bine cunoscuţi de o străinătate care până atunci nu ne ştia, sau avea prevenţii împotriva noastră. Omul provoacă decizia unei societăţi onorabile culturale, o iscălitură, sau reproducerea, copierea fotografică a unei iscălituri de om cu vază. Este bine totdeauna să fie un comitet, şi ca membri ai acestui comitet se caută oameni înaintea cărora să se plece toate capetele şi mai ales să se deschidă toate pungile. Intreprinderea este bine întemeiată: oamenii pleacă în străinătate, ei cari nu ştiu ce înseamnă străinătatea, pentru a vorbi de ţara lor, fără să o cunoască în adevăr. La fiecare pas fac o boaţă, şi lumea din locul unde s'a petrecut această catastrofă, de care ei nu-şi dau samă, îşi închipue că toată ţara este aşa ca emisarul înzestrat cu tot felul de hârtii de recomandaţie. Mai ales, oricare ar fi succesul reprezintaţiilor de specialişti sau diletanţi, vine, după câteva mici scandaluri, momentul când se recunoaşte cu durere că nu ajung fondurile. Atunci por-

nesc telegrame către Bucureştii tuturor răscumpărărilor: oamenii nu pot rămânea acolo unde mor de foame; un apel desperat se îndreaptă către un budget atacat din toate părţile. Totul se isprăveşte cu o repatriere şi, în ciuda falimentului, peste câteva luni de zile, acelaşi va încerca o excursie culturală pe aceleaşi baze, care vor aduce fireşte acelaşi rezultat.

Trebue, însă, la biroul de presă, la acela al ataşaţilor de presă din străinătate, la cari, în majoritate, sunt oameni cu totul străini de sarcina care li se pune pe umeri, pentrucă nu este vorba numai să fii un gazetar cunoscut, dar să ai noţiunea exactă a mediului unde eşti trimes şi a psihologiei tuturor oamenilor cari se găsesc pe acolo, trebue, zic, în loc de câteva sute de oameni cari se încurcă şi încurcă, şi atunci când sunt oneşti şi când au totuşi ceva în capul lor, un om, unul singur, pentru fiecare ramură şi pentru fiecare departament al străinătăţii, care, omul acela, oriunde ar întra, să nu aibă nevoie de recomandaţia specială a nimănui.

Este şi mai ieften, este şi mai practic, şi reputaţia viitoare a României şi a poporului românesc nu se va putea sprijini decât pe lucruri făcute astfel.

Adaug că nici nu este, uneori, nevoie ca omul să se deplaseze. Ceea ce nu poate face la locul însuşi unde a fost trimes un necompetent şi adeseaori un ridicol, face cu cel mai mare folos, rămânând la el acasă şi căutând de opera care l-a făcut cunoscut în lume, acela care-şi are căderea de a se ocupa de astfel de lucruri.

O aristocraţie de oameni muncitori, cari şi-au câştigat o mare faimă, ajunge, în locul demagogiei acestor comişi-

voiajori, cari străbat lumea cu lefi ca pentru străinătate şi cari sunt totuşi o ofensă pentru noi şi o pagubă 'n împrejurările grele în care totuşi şi acum ne mai găsim.

Dar propaganda cea mare, care n'a fost începută nici până acum, aceea care ne poate sprijini şi asigura pentru viitor, este propaganda *în hotarele Ţării noastre însăşi.*

Ea este de două feluri.

Una priveşte pe compatrioţii noştri de altă rasă, de altă limbă şi cari, în legătură cu mişcări ca naţionalismul din Germania, ca revizionismul din Ungaria, ca oligarhia moscovită, care trăieşte şi în Rusia sovietică din timpurile noastre, n'au nici acum, după un şfert de veac, niciun fel de atingere cu vieaţa reală a poporului românesc şi nu se poate să fi căpătat stima de care am convingerea profundă că suntem într'adevăr vrednici.

Nici până astăzi nu avem în ungureşte o bună istorie a Românilor, şi numai prin bunăvoinţa unui editor sas din Ardeal şi meşteşugul de traducere al doamnei Roessler dela Braşov, astăzi la Sibiiu, a putut să aibă o astfel de carte măcar populaţia germană dela noi, care nu este nici în prima fază a convingerii, pentru aceasta fiind îndestulător să se vadă felul cum orice profesoraş sas, găsindu-se înaintea unei opere aşa de muncite cum este Istoria Românilor a mea, îşi permite să facă aprecieri unite cu atâtea rezerve, încât darea de seamă constitue o jignire, şi o dovadă de puţină cuviinţă.

Nu mai vorbesc de frumuseţile literaturii noastre, care, în antologii şi crestomatii bine făcute, ar trebui să fie

prezintate şi celui din urmă amator de cărţi din aşa-numitele naţionalităţi.

Mă întreb: unde este biroul, din cele multe ale propagandei, în care să se fi făcut o primă încercare măcar în această direcţie?

Dar poporului românesc însuşi trebue să i se facă propagandă despre el însuşi.

Acest popor, care este deprins a se batjocuri şi care socoate că este o dovadă de mare eleganţă să înfăţişeze totdeauna noţiunea neamului şi a ţării ca fiind lucruri inferioare. Poporul acesta, deprins a trăi într'o sclăvie morală fără păreche, aşa încât preferă asupra unui subiect să întrebuinţeze cea mai proastă carte străină decât să recurgă la cel mai cunoscut dintre oamenii ţării, care să se fi ocupat de această materie.

Acest popor, în care câţiva oameni cu nasul supţire, au izbutit să răspândească o sămânţă de otravă, care a dat roadele cele mai funeste.

Acest popor căruia îi trebue cunoştinţa de sine pe care dacă n'o găseşte singur, să i se impuie cu mijloacele cele mai drastice, fiindcă o ţară nu se ţine de oameni cari nu o preţuesc şi nu o respectă şi un neam nu înaintează prin cei cari caută, în dreapta şi în stânga, un sprijin pe care s'ar cuveni să-l găsească în propriile lor picioare.

O fi unul sau altul în fruntea propagandei, căile de urmat sânt numai acestea.

Numai acestea.

11 August.

XLIII

TEATRE ŞI TEATRE

A fost primită cu interes şi plăcere întâia reprezintaţie de Teatru în aier liber la noi. Nu era prea curând, căci aiurea e multă vreme de când s'a făcut cu un deosebit succes această încercare. Amintesc prezintarea anuală, într'un sat catolic din Germania, a Patimilor Domnului, spectacol pentru care ţăranii de acolo se pregătesc un an întreg şi îmbracă rolurile lor cu o adâncă pietate, apoi ce s'a făcut, acuma în urmă, la Salzburg, în sfârşit priveliştea, într'un frumos cadru de natură, pe care o înfăţişează dela o bucată de vreme Ungurii la Seghedin.

Dela niciunul din aceste teatre nu s'a inspirat încercarea, pe care o pot crede izbutită, dela Vălenii-de-Munte. Inainte de a arăta ce mijloace am întrebuinţat şi de a trece de acolo la ce cred că e bine să se ştie şi să se creadă despre teatru, în orice condiţii, să vedem cărui impuls i s'au supus aceia cari au descătuşat teatrul de artificialitatea spaţiului închis şi a zugrăvelilor care capătă prestigiu numai dela distanţă şi cu ajutorul farmecelor luminii

electrice, acei, neimitaţi de noi, câtuşi de puţin, cari au lucrat aiurea.

Ţăranii germani din Oberammergau stau supt influenţa unei vieţi religioase care e cu totul deosebită de a noastră; ceea ce făceau ei acolo, măcar până ce s'a văzut ce mult se poate câştiga prin exhibiţia lor, era ca o rugăciune. Ceva din fanaticul sentiment religios al evului mediu e întrupat în această privelişte unică, pe care nimeni şi mai ales la noi, ortodocşii, nu poate s'o copie, şi nici n'ar fi bine s'o facă. Să se adauge că spectatorii înşişi, din multe ţări şi de multe neamuri, erau mânaţi spre acest sat, aşa de liniştit în restul anului, nu numai de o explicabilă curiositate, dar şi de aceleaşi sentimente care însufleţiau şi înălţau pe actorii cari cu bucurie se lăsau şi răstigniţi pe cruce. Clerul catolic el însuşi afla unele avantagii în asemenea manifestaţii strălucitoare şi zgomotoase. Să nu se piardă din vedere nici aceia că acolo textul însuşi n'are nicio valoare şi niciun rol, ci e vorba numai de redarea autenticităţii evangelice.

La Salzburg, punctul de plecare, dacă nu mă înşel, a fost pur estetic, şi s'a avut în vedere mai ales muzica. Iar, în ce priveşte ce s'a făcut, pentru multe mii de oameni, la Unguri, avem a face acolo cu un îndoit scop: a trezi, prin picse şi opere de un înalt nivel de artă, un puternic sentiment de mândrie naţională la membrii înşişi ai neamului şi, al doilea, a atrage şi din străinătate cât mai multă lume, care să plece apoi cu o mare idee şi despre gradul de cultură al acestei naţii şi despre avântul care o animă.

In toate aceste trei locuri s'au făcut cheltueli foarte mari pentru un public care era aşteptat să fie deosebit de numeros. Pe când la Vălenii-de-Munte, unde regula în tot ce se face e cea mai mare discreţie, modestie şi, ca să zic aşa: smerenie, am ales o coastă de deal, potrivită şi pentru public, — se vor face acolo, din ciment, bănci statornice de amfiteatru, dar pentru moment nu e decât pământul gol —, şi potrivită, în acelaşi timp, pentru mişcarea pe alt plan a actorilor unei tragedii în care se văd cetăţi şi se desfăşoară lupte. Ne-a atras frumosul orizont care se desface de acolo: lunca bogată în sălcii, unde se pot ascunde ca în nişte imense culise naturale artiştii, râul al cărui curs se simte după aceste tufişuri, şi, în sfârşit, înaltul deal acoperit încă de păduri sau sfârtecat de căutătorii nisipului de sticlă. In acest cadru se reprezintă o piesă, una scrisă anume pentru aceasta, scurtă şi permiţând câte un intermezzo de cântece şi danţuri, de mari desfăşurări a costumelor, deocamdată foarte sărace sau de împrumut, —, şi după « Răsbunarea pământului », care mi-a părut că n'ar fi nepotrivită pentru început, voiu trece, nu cum anunţasem, la « Lipitorile satului », în care, pe lângă nesfârşite lungimi şi atâtea vulgarităţi, pe lângă nota de vieaţă care nu mai are rost acuma, este şi o veştejire complectă a piesei, cum, din nenorocire, e cazul cu atâtea din ale lui Alecsandri, ci voiu trece la însuşi teatrul elenic, atât de înalt ca artă, atât de inteligibil pentru oricine, prin umanitatea lui, dând, — în admirabila traducere, neţinută în samă nici pe vremea ei, a lui Ştefan Dinescu—, « Œdip Rege ». Iar executanţii sunt, pentru rolurile individuale, artiştii

obişnuiţi ai «Teatrului Ligii Culturale», iar pentru mişcările de massă nu numai premilitarii pe cari i-am avut la îndemână şi cari s'au adaptat perfect, dar şi oameni din sate, bărbaţi şi femei, tineri şi bătrâni, cari în adevăr au trăit şi ei piesa.

Scopul ce l-am avut în vedere n'a fost numai să se mai adauge o distracţie pentru ascultătorii cursurilor de vară, ci acela, stăpânind totul, de a chema şi prin acest mijloc, mai potrivit decât multe altele, poporul acesta la o vieaţă sufletească mai înaltă.

Căci, pe lângă toate reformele, anunţate cu zgomot, pregătite în grabă, apoi sucite şi învârtite de toate interesele de clasă şi particulare, pentru ca apoi, în executare, să fie date în sama unor oameni fără pregătire, fără onestitate şi, în rândul întâiu, fără nicio tragere de inimă, reforme care ţintiau la o îmbunătăţire, ce se observă încă aşa de puţin, în starea materială, deplorabilă, a ţăranilor din vechea ţară liberă, dar şi din unele părţi spre Apus de dincolo de munţi, nu s'a făcut nimic pentru ca atât de înzestratul nostru sătean să iasă din faza, inferioară faţă de cerinţile vremilor noastre, în care s'a aşezat de atâtea veacuri prin înseşi sforţările sale. Ideile nu circulă prin sărăcia lui, care e şi lăuntrică, sentimentele n'au prilejul de a se supţia, noţiunea trecutului îi este străină, în acelaşi timp când instinctul acestui trecut îl are în sine şi schimbă după el orice i se înfăţişează în prezent; noţiunea altei vieţi decât a sa şi a caricaturii pe care o vede zilnic de-asupra sa, îi lipseşte. Şcoala dă numai forme, în mare parte inutile, sau proptele pentru parvenire, ziarele n'au literatură

pentru el, şi cultura oficială e pe atât de stângace, pe cât de îmbulzitor filantropică şi «naţională», iar mai ales în ea omul descopere tot acea pecete de oficialitate impusă, care-i desplace şi fiindcă-l umileşte, iar scrisul pentru el, de şi se află în tot ce a scris marele nedreptăţit, cel mai nedreptăţit dintre toţi scriitorii, care e părintele Agârbiceanu, nu pătrunde la dânsul, care nu cumpără cărţi de când l-am desvăţat de Agatanghel şi de Minunile Sfântului Sisoe.

Priveliştea marilor drame omeneşti, aceea, cuprinsă în figuri pe care le vede mişcându-se, e altceva. Fără a fi făcut încercarea, ţăranii din mai multe sate s'au adaus la populaţia din Vălenii-de-Munte. A fost o tăcere, la acele mii de oameni aşezaţi pe iarba verde, mai mare decât în biserică, atunci când preotul nu e stăpânit de taina ce o săvârşeşte. Nici la copii n'am prea surprins râsete; doar la câte un semi-cult dela oraşe, care se trezia la un spectacol de grădină vara. Când, a doua Duminecă, au fost îndemnaţi să vie, din târgul anual şi mai mulţi, conduşi, ca pentru prima ispită, cu muzica militară, scenele de luptă au adus singure râsete puternice şi groase, dar mi-am explicat mai târziu de ce: ai noştri găsesc ridiculă o încleştare de formă şi mai ales zbucnesc în râsete când o ia cineva la sănătoasa.

Mi s'au raportat pe urmă impresiile. Mai cu samă era una de măreţie, a unui lucru foarte frumos şi ne mai întâlnit până atunci. Şi copiii făceau apoi pe actorii tragici prin curţi. Dar se urmăria sensul, aplicându-l la amintirile lor şi la simţirea ce li-o lăsaseră. O Ardeleancă de mult măritată şi aşezată dincoace spunea,

vorbind de patima Elenilor cuceriţi şi puşi la munca robilor de năvălitorii asiatici veniţi pe corăbii: « Uite aşa am suferit noi supt Unguri. Eu am plâns ».

Aceasta mă aduce însă a spune câteva cuvinte de încheere despre rostul teatrului aşa de greşit înţeles la noi în suta de ani de când ni l-am dat, nu pentru că i-am fi simţit nevoia, ci pentru că-l văzusem sau îl ştiam numai aiurea, unde avea adânci rădăcini în trecut şi un sens adevărat în prezent, chiar şi Irozii şi jocul păpuşilor, cu « caraghiosul » lor, fiind o imitaţie, dela Apuseni sau dela Turci. Şi trebue să spunem cu umilinţă că primul teatru de înalt ideal, al lui Voltaire sau al lui Alfieri, a fost iniţiat la noi de Grecii cuprinşi de un fanatic avânt către libertate.

Pe urma lor am avut un teatru făcut de boieri, cu traduceri de-ale lor şi cu un public din aceeaşi clasă bogată şi stăpână a ţării. După aproape o jumătate de secol tot ei, vechile familii, umpleau lojele, tot ei apreciau valoarea pieselor, şi era natural ca şi directorii Teatrului din Bucureşti să fie din mediul lor.

Dar o schimbare s'a produs pe încetul. Boierul nu juca: trebuia actorul. Acesta, formând companii, dela Pascali şi Fanny Tardini la Teodor Popescu, au ajuns a-şi impune repertoriul. O clasă mijlocie, mai mult stricată decât în adevăr cultă, i-a sprijinit mediocritatea. O literatură desorientată şi-a cerut dreptul de a invada scândurile. Iar Statul a recunoscut şi susţinut aşa-zisul repertoriu « naţional », care a fost o ruşine. Cu vremea, boierimea, sărăcită, n'a mai apărut în loji. Ea nici nu mai vine, până acuma.

După războiu sărăcirea a ajuns şi pe intelectuali. Şi ei lipsesc, iar regulamentul teatrelor de Stat impune criteriul comercial: piesa să umple casa. Doar pomana galeriei pentru studenţi, cari cred că au dreptul s'o iea cu asalt. Un public evreiesc ţine locul celui vechiu: el cere vorba groasă şi spiritul îndoielnic.

Adevăratul popor românesc e absent. Teatrul nu e pentru dânsul. N'are legătură nici cu mintea, nici cu punga lui. E o formă pentru cel din urmă idiot care poate plăti o lojă sau un fotoliu. Sfioşi, se strecoară şi intelectualii şi funcţionarii noştri. Dar această jucărie nu poate continua.

La Vălenii-de-Munte în forma vechiului Teatru elenic s'a dat un semnal.

22 August.

XLIV

TAINA ELVEŢIEI

Cea dintâi impresie pe care o face ţara curioasă şi admirabilă care este Elveţia sau, dacă voiţi să-i zicem: Sviţera,— de fapt nu se potriveşte niciun nume, nici celălalt, fiindcă Elveţia vine dela vechii Helveţi, cu cari a luptat Cesar şi din cari s'a strecurat doar puţintel sânge la locuitorii cantoanelor romande din Vest, iar Sviţera este în legătură numai cu cantonul Schwytz, a cărui origine etimologică, de altminteri, cred că n'a fost lămurită nici până acum,— este că are cineva înainte un lucru perfect, nu numai organizat şi n'aş vrea să zic: mecanizat, căci aceasta ar însemna o critică, ci de o admirabilă « aranjare ».

Şi în privinţa aceasta chiar ar trebui să fac o rezervă. Când zice cineva: aranjat, aceasta înseamnă că se are în vedere un anume scop. Acest scop ar putea să fie unul de paradă sau unul de câştig. Incepând cu cel de-al doilea, este sigur că Elveţia trăieşte, dar numai în mică parte, din industria străinului, pentru care s'au făcut toate uşurinţile, afară de aceea a coborîrii monetei la o valoare care s'o facă mai accesibilă pentru oamenii din ţările de

valută depreciată, cari vin acolo cu miile, dar Elveţienii, îngrijind de ţara lor aşa cum o fac, îndeplinesc mai mult o datorie faţă de ei înşişi decât să servească unui scop de comercializare generală a ţării lor. Iar, în ce priveşte o figuraţie spectaculoasă, ea este împotriva tuturor obiceiurilor acestui popor, care înainte de toate se gândeşte la cea mai desăvârşită simplicitate şi căruia orice paradă i se înfăţişează aproape ca o necuviinţă.

Această perfectă aranjare se observă în toate domeniile.

Ar zice cineva că, în afară de lucrările de artă, natura însăşi îi este supusă. Evident că Elveţienii n'au găsit mijlocul de a acoperi prăpastiile şi de a scădea caracterul uneori înfiorător de frumos al munţilor şi, de altfel, ei ar considera aceasta ca o scădere a valorii de frumuseţă a patriei lor, dar în marile păduri care se vor fi tăind poate, dar eu n'am băgat de seamă nicăiri, aşa cum se bagă de samă la noi exploatarea barbară a munţilor de către aventurierii capitalurilor şi de către escrocii indigeni cari se aruncă lacom asupra lor, în aceste frumoase păduri adânci, pare că ar fi, pe lângă tot ce poate să dea natura, şi un aport omenesc voit şi îndeplinit cu toată stăruinţa. Ar zice cineva că este vorba de păduri, să mi se ierte cuvântul: pieptănate, dacă nu şi frizate.

In adâncuri curg ape mari, între care Rinul, pe care l-am văzut şi în văile adânci ale Grisonilor, între « Romanii » ladini, fraţii noştri cei mai mici şi cei mai puţini, de cari voiu vorbi data viitoare, şi până la Bâle sau Basel, Basileia Romanilor, unde el se înfăţişează ca un puternic rostogolitor de unde, dar aceste râuri au într'în-

sele ceva calm şi ascultător, fără să se vadă prin aceasta o constrângere şi o zăgăzuire a energiei lor naturale. Ţâşnesc din piatră cascade care se deşiră ca o singură împroşcare de spumă; ele au într'însele ceva profund impresionant, dar niciodată această putere de impresie nu se ridică până la caracterul tragic, ci şi acolo pare că acestor porniri de ape li s'a stabilit un drum şi drumul acesta este tot aşa de sigur şi de neted cum este acela, admirabil asfaltat sau pietruit cu granit, care duce dela un capăt până la celălalt al ţării, străbătând şi toate coclaurile, până ieri nepătrunse, ale munţilor.

In schimbarea răpede a climei, care face ca, în cursul unei singure zile, să se înlocuiască, tot aşa de măiestrit ca într'un spectacol, ploaia puternică din zori, vărsările de soare din dimineaţa mai înaintată, încruntările de nori dela amiază şi tot ceea ce poate pregăti pe urmă jumătatea a doua a zilei, până la acel amurg plin de o umbră cu totul particulară care este unul din caracterele ţării, şi într'aceasta este ca o executare de program, însă fără anunţuri lipite la poartă şi fără îndemnurile de a întra ale portarului.

Icoana acestei linişti orânduite, acestui calm voit, impus şi observat, se vede şi în acele minunate lacuri, în care se răsfrânge nu numai cerul de sus, ci ar zice cineva: un alt cer dedesupt, cu lumini verzii, ca acelea pe care le-a prins pictorul acestor locuri, Böcklin; în oglinda lor, abia răscolită din când în când de abureala de vânt a muntelui sau de biciuirea momentană a furtunii, este întruparea însăşi a caracterelor fizice ale acestei bucăţi de pământ care nu-şi află părechea nicăiri.

Oamenii sunt aşa cum îi arată caracterul pe care au ştiut să-l dea şi naturii în mijlocul căreia trăiesc. S'au întâmplat în Elveţia mai multe revoluţii: marea schimbare religioasă de pe vremea lui Luther s'a făcut aici, prin intervenţia lui Ulrich Zwingli, parohul din Zürich, care fusese pe vremea lui un student foarte vioiu şi cunoscuse toate plăcerile zgomotoase ale vieţii, cu multe acte de silnicie. Şi mulţimile se ridicau cu cererea de a se desfiinţa, imediat şi radical, orice aminteşte catolicismul, în care vedeau nu numai o idolatrie contrară Bibliei, dar, în acelaşi timp, şi o împuţinare de libertate, cu o căpetenie religioasă trăind în străinătate.

Nu este carte de istoria Elveţiei, în care să nu se vorbească de furia care cuprinsese după 1830 pe muncitorii din Zürich, atunci când li s'a părut că rostul lor, cu toate posibilităţile de câştig, li s'a stricat prin introducerea maşinilor, devenite astfel inamicul.

Dar acestea sunt lucruri întâmplătoare şi care n'au dăinuire, cele mai multe dintre dânsele fiind relativ noi, faţă de trecutul de atâtea veacuri al acestor locuri. Iar acea stare de spirit unică de care vorbiam nu este în legătură cu isprăvile săvârşite, supt cerul cald al Italiei, de minunaţii ostaşi cari se dădeau oricărui Stat, de sigur şi pentru plată, neavând cu ce să se întreţie în locurile aspre de unde veneau, dar în acelaşi timp şi pentru a-şi avea momentul eroic şi a-şi căpăta o glorie pe care câte unul dintre dânşii izbutea s'o înfăţişeze şi în anumite forme de artă. Calmul elveţian este produsul unei serii întregi de împrejurări, care s'au unit într'o sinteză numai în cuprinsul secolului al XIX-lea.

Fiindcă Elveţia nu este creaţia unei naţiuni. Nu se poate vorbi măcar, în ciuda deosebirilor de limbă, care sunt aşa de mari, fiind patru graiuri deosebite într'un cuprins aşa de mic, de un neam fundamental, asupra căruia să fi trecut năvăliri care ar fi impus limba nouă, deosebită de aceea din cele mai vechi timpuri.

Aici Romandul este un Galo-roman, ca şi Francezul vecin: Germanul, descendent al Alemanilor şi Burgunzilor, nu se deosebeşte întru nimic de reprezintanţii aceleeaşi rase cari se găsesc dincolo de hotarele Elveţiei; Italianul din cantonul Ticino este de aceeaşi calitate naţională, fie şi ea însăşi amestecată, din Celţi şi Romani, ca şi acela care se găseşte dincolo de gardul de munţi al graniţei, iar Romanul, Ladinul, din văile dela Cuera şi Saint Moritz, este, după credinţa mea, şi represintantul neamurilor din Noric, Vindelicia şi Panonia, pe care vântul invaziilor le-a grămădit în acest ultim refugiu.

Intrebarea este atunci: de unde vine faptul că toţi aceşti oameni, dintre cari cei mai mulţi, până şi la ţăranul din satele depărtate, cunosc limbile fraţilor de vieaţă politică, au ajuns să aibă aceeaşi psihologie şi, în contact cu toate problemele, greutăţile şi idealele vieţii, au ajuns să urmărească acelaşi scop?

Explicaţia obişnuită, aceea pe care o întâlneşte cineva în cărţile lor de istorie, neobişnuit de multe, având uneori caracter local, iar altădată tinzând către o sinteză care să reprezinte vieaţa comună a tuturora, este aceea că, dela o bucată de vreme, s'a impus cu o extraordinară putere, poate şi supt apăsarea ameninţărilor venite din vecinătate, ideea de Stat.

Acest Stat ar fi ca o creaţie a tuturora, un bun obştesc, care trebue apărat împotriva oricui. El este preţuit pentru mai multe motive. Unii scot înainte faptul că în niciun fel de alte legături cele patru milioane de oameni, deosebiţi ca aspect, sânge şi limbă, din Elveţia, nu s'ar putea găsi în împrejurări mai comode.

Elveţia ar fi, prin urmare, reprezintanta caracteristică a lui « Ubi bene ibi patria »,— « unde este bine, acolo şi patria cuiva ».

N'ar putea tăgădui nici cei mai idealişti din Elveţieni că este ceva şi în aceasta. Cu toate greutăţile economice care s'au prezintat de mai multe ori, cu tot rezultatul unor simpatii de rasă, pe care Marele Războiu şi autarchiile următoare l-au afirmat şi l-au exagerat sentimental până acum câţiva ani, Elveţia rămâne o ţară în care este bine de trăit.

Dar, în aceleaşi cărţi şi în lucrările de sociologie care li stau alături, se vorbeşte de cultul libertăţii, care ar fi semnul deosebitor al acestei lumi elveţiene.

Această libertate nu trebue înţeleasă aşa cum poate ar dori-o acei cari o predică. De fapt, guvernele cantonale intervin în toate rosturile vieţii omeneşti. Oricine a încercat să treacă peste interesele pe care le apără ele, s'a lovit imediat, nu numai de o impopularitate, dar de o prigonire care adeseaori n'a cruţat nimic.

Cu ocazia congresului de istorie la care am luat parte, ni s'a presintat o foarte frumoasă lucrare a d-lui Feller despre desvoltarea istoriografiei elveţine, ceea ce m'a îndemnat să alerg la înseşi operele acestea istorice, din care cunoşteam până atunci numai pe un Johannes von

Müller şi pe un Simonde de Sismondi. Şi în aceste cărţi şi în toate biografiile, se arată motivul pentru care oameni de samă, din cauza unei anumite atitudini religioase sau ideologice, şi-au pierdut întreaga situaţie şi au trebuit să caute o pâne în străinătate. Ba chiar unul dintre cei mai distinşi vechi reprezintanţi ai istoriografiei în acest locuri a fost atacat grosolan, lovit şi adus astfel, prin desgustul pe care i l-a inspirat această atingere cu palmele şi pumnii conaţionalilor săi, să afle un loc de hrană şi de manifestare liberă a ideilor sale dincolo de hotar, în Germania.

In fundul acestei obişnuinţe, capabilă de a reţinea în anumite limite o lume întreagă care iubeşte vieaţa, nu-i despreţueşte plăcerile, dar nu trece peste anumite limite, trebue să fie şi unele obişnuinţe medievale.

Este adevărat că lipsa de gust din timpurile noastre alipeşte, din nenorocire, ca şi în Italia, la Milano, clădirile de sticlă nudă şi crudă, înşirate în procesiuni de ferestre pătrate sau oblonge, cele mai ciudate, zidiri de modă nouă, de tipurile cele mai vrednice de admiraţie sau de simpatie ale unei vechi arhitecturi. Dar, în muzeele pline de produsele artei, ca lucrare a metalelor şi ţesătură a covoarelor, în aspectul atâtor locuinţe, în ceea ce păstrează încă misterios atâtea străzi tăinuite, prin care n'a putut străbate un gust străin, evul mediu trăieşte.

Şi acest ev mediu se dovedeşte, oriunde există, totuşi cel mai puternic chiag pentru vieaţa oamenilor împreună.

La aceasta însă trebue să mai adaug ceva. Noi trăim într'o ţară unde fiecare se gândeşte la sine: câtă operă socială era la înaintaşii noştri, s'a împrăştiat. Egoismul

individual se manifestă şi în formele cele mai grosolane, într'o epocă din care lipsesc aşa de mult ctitorii şi binefăcătorii.

N'aş zice, gândindu-mă la poezia noastră populară, la muzica noastră, că avem mai puţină simţire decât alţii, aceasta mai ales în legăturile fundamentale, şi iarăşi n'aş atribui Elveţienilor o dispoziţie sentimentală pe care n'ar avea-o alte popoare. Vizita la un specialist elveţian de rasă germană, aceasta o ştiu din experienţă, dă constatarea exactă a felului suferinţii pentru care se caută cineva, dar mai puţină mângâere decât este obiceiul, aiurea, să se adauge.

Nu este mai puţin adevărat însă că acolo, în Elveţia, oricine crede că are dreptul să se adreseze la cel dintâi om întâlnit în calea sa, pentru o operă de solidaritate.

Se poate ca omul îmbătrânit înainte de vreme şi rău îmbrăcat, care întinde, de dimineaţă până seara, necontenit un mănunchiu de flori, să se întoarcă acasă cu buzunarele goale, dar nu trece o zi fără ca un apel, care totuşi trebue să fie întovărăşit de rezultat, să nu se îndrepte, pentru operele sociale, culturale, sanitare, către trecătorul de toate clasele.

Azi este vorba de acea ridicare a teatrului comunal din Zürich, pentru care vând insigne fetele în costumele, aşa de pitoreşti, ale ţării, mâne pentru un alt scop se va face o colectă menită să aducă puţini bani în casa săracă a unei alcătuiri filantropice; vei primi cutiuţa de prim pansament pe care o împarte, pentru un franc elveţian, asociaţia samaritană, care numără zeci de mii de oameni, gata să alerge la orice accident. Şi, în astă zi, expoziţiile

din squaruri vor fi pentru o mai bună creştere a copiilor, iar, îndată după aceasta, se vor oferi trecătorilor foi de arbori medicinali, pentru tot felul de ceaiuri, şi gustoase lucruri de mâncare de fabricaţie indigenă, pentru ca să se ajute la creşterea copiilor, fără tată declarat, ai fetelor care nu s'au învrednicit de favoarea căsătoriei şi au totuşi şi ele o datorie de mamă de îndeplinit.

Mult ev mediu! Strânsă dependenţă a oamenilor unii de alţii.

Iată lucruri pe care am trebui să le împrospătăm la noi, sau să le creăm din nou.

15 Septemvrie.

XLV

CEI MAI MICI FRAŢI AI NOŞTRI, ROMANII LADINI

Cunoaştem mai mult sau mai puţin pe membrii familiei latine, căreia îi aparţinem prin spirit şi prin toate tendinţile noastre, deşi legăturile cu unii din membrii acestei familii sunt atât de slabe, cum sunt acelea cu Portugalia, de care ne-am interesat numai când se întâmpla acolo vre-o dramă, vre-o revoluţie sau când se săvârşia o schimbare de regim, dela care am fi avut să primim şi noi o îndrumare.

Nu este de mirare că partea aceia, atât de importantă, din lumea latină care trăeşte dincolo de Ocean şi care în timpurile din urmă a făcut aşa de mari progrese, — Spania dinaintea războiului civil având legăturile cele mai strânse cu ceilalţi represintanţi, desţăraţi, ai naţiunii, — ni-a rămas cu desăvârşire necunoscută, de şi acolo, pe lângă marile bogăţii pe care le oferă natura, pe lângă însuşirile superioare ale unei rase care a dus aşa de sus frumuseţa sângelui pe care îl avem şi noi, pe lângă o activitate comercială atât de puternică, se întâlneşte şi o mişcare de idei şi mai ales o desvoltare a liricei,

care merită toată atenţia. Ne mărginim să avem legături diplomatice, şi, nu de mult, reprezintantul importantei republici Chile ni-a vorbit, într'o sală din Bucureşti, cu entuziasm şi convingere, despre formaţia şi desvoltarea Statului căruia îi aparţine, iar din capitala acestei republici mi-a venit o dovadă de atenţie, pentru care să mi se îngăduie să spun că sunt cu deosebire recunoscător.

Aşa fiind, cine să se ocupe, afară de filologi, cum a fost cazul regretatului Ovid Densuşianu, care a întrebuinţat o serie întreagă de lecţii pentru lămurirea limbii celei mai puţin cultivate din latinitate, cu ceea ce sunt, ce vor să fie, ce au izbutit să facă şi este de sperat că, împotriva înfiltraţiilor dârze ale germanismului şi chiar împotriva unei anumite tendinţe italiene de alipire prin desnaţionalizare, grupul de oameni, părăsit de toată lumea şi lăsat în sama lui proprie, care se chiamă de unii Rumunci, de alţii Ladini, de învăţaţii în materie de etnografie şi de istorie: Reto-Romani şi cari ei înşii, după ce au ajuns la însemnata lor conştiinţă naţională de astăzi, preferă să fie numiţi simplu numai « Romani »?

Când priveşte cineva situaţia lor de astăzi, crede că are a face cu un grup fără însemnătate, care este menit să dispară şi pe care l-ar ţinea încă, pentru o existenţă pur formală, numai interesul elveţian de a nu se întinde asupra pământului Confederaţiei ambiţiile cuceritoare ale unor vecini lacomi să-şi însuşească pământuri noi.

Dacă îi urmăreşte cineva în trecut, precum şi dacă îşi dă osteneala de a pătrunde la dânşii, în acele minunate văi, aşa de sus aşezate, acoperite de adânci păduri de fag, în care ei sânt cărăuşii marilor drumuri, crescă-

torii cirezilor de vite şi, în acelaşi timp, oamenii cei mai pregătiţi, prin însuşi caracterul multiplu şi ciudat al fiinţei lor, pentru orice ocupaţie omenească la care se cere inteligenţă şi energie, lucrurile se prezintă altfel. Şi, ca unul care mi-am dat osteneala să urmăresc, şi pentru o recentă comunicaţie la Academia Română, ceea ce, în trecutul nu numai al Elveţiei, dar, cum se va vedea, şi a două ţări vecine, ca să nu zic trei, cea de a treia fiind numai micuţul Principat germanizat astăzi, de Liechtenstein, reprezintă elementul acesta «roman», şi ca întâiul Român, cred, care s'a dus să-i vadă acasă la dânşii, să li vorbească limba, în unele privinţe aşa de asemenea cu a noastră şi să se uite în ochii aceia negri, deştepţi, cari luminează faţa rotundă supt părul des şi dârz, cred că aduc un folos acelei informaţii generale pentru care s'au creat conferinţile la Radio, dacă vă vorbesc despre ce sunt acei pe care i-am numit în titlul acestei comunicări: «cei mai mici fraţi ai noştri».

Odată ei erau mulţi. Ceea ce vedem astăzi ca bucăţi din latinitate, rupte după limbă şi după conştiinţa naţională, sau întrerupte prin infiltraţiile străine, dintre care unele sunt foarte largi şi puternice, aşa încât niciodată nu se poate gândi cineva că ele ar putea să dispară, a fost odinioară o singură unitate, care pornea dela Oceanul Atlantic şi mergea până la Marea Neagră, pierzându-se şi în stepele răsăritene fără hotar ale Eurasiei ruseşti.

In special, între noi, cari ne întindeam pe amândouă malurile Tisei, cari pătrundeam ca păstori în Moravia, cari, venind din Balcani, înaintam către înseşi aceste

regiuni ale Ladinilor de astăzi, şi între ceea ce au rămas ei, nu era nicio discontinuitate. O singură pânză de rasă influenţată de Romani, o singură limbă, cuprinzând elementele sufleteşti dominante ale marelui popor ieşit din vechea rasă iliro-tracă şi din Roma străbună.

La început chiar, în părţile dela Nordul Alpilor, unde erau aşa-numitele popoare subalpine, multe şi felurite popoare, în care s'au recunoscut influenţe celtice şi pătrunderi etrusce manifestate prin inscripţii, dar baza trebue să fi fost totuşi ilirică, de oarece Ilirii ajunseseră să mărginească toată câmpia răsăriteană a Italiei şi să pătrundă până adânc în munţi, în aceste părţi s'a exercitat o colonizare romană. Era natural ca ea să prindă stăpânire asupra izvoarelor Rinului, mergând spre Nord, şi Innului, cu numele iliric En, de unde şi numele de Engadina al unuia din ţinuturile locuite de «Romanii» de astăzi.

Romanizarea aceasta a trebuit să lase urme; ea n'a putut să dispară la cel dintâi suflu sălbatec al îmbulzirilor de seminţii germane, care în părţile acestea aparţineau ramurii alemanice.

Atâta ar fi de ajuns pentru a stabili o legătură, pe care o socot interesantă, dacă nu preţioasă, între noi, urmaşi ai Dacilor cu sânge traco-iliric, desnaţionalizaţi de aceiaşi Romă, pentru a-şi face un suflet prin aceiaşi limbă, şi între cei cari, sus, pe platoul helvetic, dar şi în regiunile Tirolului şi ale Adigelui-de-sus, reprezintau aceiaşi operă de prefacere şi de înălţare etnică şi culturală.

Dar a fost şi altceva. Intre noi şi între aceşti Reţi latinizaţi, — Reţi este, cum am arătat în acea comu-

nicaţie, probabil în legătură cu numele râului Ren, Rin, care în celtică înseamnă « înfundătură », « prăpastie » —, era o întreagă, mare şi bogată, adaug: luminată, regiune de romanizare, care a păstrat ca provincie romană numele seminţiilor ilirice care fuseseră acoperite acolo de influenţa romană: ale Panonilor, ale Noricilor şi ale Vindelicilor. Prăbuşirea maselor de sălbătăcie năvălitoare a aruncat în toate direcţiile pe aceşti oameni, întocmai precum anume Goţi, supuşi influenţei trace din secolul al IV-lea, au fost aruncaţi până la Baltică şi până în Sudul Peninsulei Scandinave, unde este o Gotie. Unii din aceşti pribegi s'au tras către Tisa şi Munţii Apuseni, împingând poporul românesc, alţii au pătruns în aceste părţi care aparţin astăzi Elveţiei şi Italiei şi au adaus la vechiul ilirism romanizat un alt aport de Iliri, cari trecuseră prin acelaşi proces de desnaţionalizare. Că aşa s'a întâmplat, o dovedesc multe lucruri: cuvinte ilirice în limba ladină, amintirea pădurilor de frasin de unde veniau şi pe care nu le întâlniau la aceste înălţimi reci, ca şi marele număr de dialecte, vreo douăzeci, la o populaţie care în Elveţia este astăzi aşa de răstrânsă.

Căci acolo abia de se numără, amestecaţi cu Germani în partea de către vechea Capitală, scaunul de judecată dela Curia, care se numeşte şi astăzi în limba lor Cuera, patruzeci de mii de oameni, în cele câteva sate sămănate în văile, în *glenurile* din aceste părţi, supt *gadurile* care sunt pădurile. Tirolul cuprinde o mică parte din această rasă odinioară mai puternică şi care în aceste părţi a trebuit, ca şi în micul Principat despre care am

vorbit şi care păstrează încă în nomenclatura geografică urme romane, să sufere o puternică germanizare. Alţi membri ai interesantului neam se află în Italia însăşi, pe cursul acelui Adige cu numele romanic şi german, care este, ca şi Innul şi Rinul, pe o parte din cursul lui, o apă a acestei romanităţi nenorocite. Din sutele de mii care au fost, se păstrează astăzi numai acea parte mică, spre care se îndreaptă, în chip firesc, simpatia înduioşată a cercetătorului şi speranţa gânditorului că nu se va întâmpla cu dânşii ceea ce s'a întâmplat cu reprezintanţii, în mijlocul slavismului dela Marea Adriatică, ai altei ramure de romanitate, acei Dalmaţi, dominaţi în munţi de păstorii «vlahi» români, cari Dalmaţi erau infăţişaţi, acum câteva zeci de ani, printr'un singur om, de pe buzele căruia filologul Bartoli a cules taina unei limbi, acum pentru totdeauna moartă.

Vieaţa acestor «Romani» a fost, vreme îndelungată, închisă în satele lor, care se chiamă «vecinătăţi», ele având legături dela o vale la alta, în «jurisdicţii», care sunt ca şi judeţele noastre, prin instituţii ca aceia a «convichilor», cari nu sunt altceva decât legătura dintre «vecini». Pentru limba lor, într'o vreme când nu era învăţământ de Stat, nici tendinţă de desnaţionalizare oficială, ci oamenii se ţineau în legăturile lor fireşti, avem încă din secolul al XVI-lea acte redactate de dânşii, cu ocazia întâlnirilor în care se luau hotărîri care priveau mai multe din aceste organizări de văi, aşa de asămănătoare cu ale noastre. Nu toate aceste documente de limbă sunt de o potrivă, fiindcă deosebirile de dialect sunt destul de adânci.

Pentru a se predica poporului, pentru a-l ținea în catolicismul care era atacat de Reformă, clerul s'a simțit dator să se adreseze oamenilor în limba lor, «romanismul» catolic ajungând în felul acesta, prin anumite locuri, să se confunde cu «romanismul» de rasă și de limbă.

Fără aceasta, multă vreme n'ar fi fost vreo literatură, sau ceea ce numai cu multă aproximație se poate numi așa.

A fost chiar o vreme când oamenii erau complet descurajați și, neavând cuvinte pentru noțiunile superioare de cultură, erau gata să le împrumute dela Italieni, cu grămada, sau, — și unele din aceste cuvinte, de și ciudate, au rămas —, dela o limbă așa de deosebită cum este cea germană. Cu acest sistem, s'ar fi ajuns la același rezultat ca și pentru nenorociții Dalmați.

S'a produs însă, într'o țară de cantoane și de văi, o reacțiune, care a legat strâns aceste rămășițe prețioase de limba lor și a îndemnat oameni de talent să-i dăruiască o literatură.

Am căutat să mă inițiez într'însa, și nu regret truda pe care am cheltuit-o, câteva zile. S'au scris, de vreo trei generații credincioase trecutului național, lucruri interesante, în proză și mai ales duioase poezii, din care nu lipsește o tendință polemică, de luptă împotriva tendinților de înstrăinare. Scriitorul cel mai în vază al lor, astăzi un om de șaptezeci de ani trecuți, o frumoasă figură de rasă, Peter Lansel, mult timp consul al Elveției la Livorno, este de sigur omul cel mai reprezentativ al «Romanilor» din această țară.

Dincolo de hotarele elveţiene, în Italia, nu poate să fie vorba decât de o lume ţărănească, în mijlocul căreia nu s'a manifestat până acum, afară de revista *Ce faz tu* («Ce faci tu?»), a Friulanilor dela Udine, tendinţe de înălţare în domeniul spiritual, şi este chiar o întrebare dacă, în condiţiile speciale în care trăiesc aceşti Romani din jurul Alpilor, sunt posibilităţi de legătură cu acei cari, prin calendare, prin almanahuri, prin cărţi populare, prin crestomatii în mai multe volume, cum este a lui Decurtins, alături de crestomatia Germanului Ulrich, caută să întreţie în populaţie acea credinţă şi acel devotament prin care se poate salva o seminţie, chiar când este aşa de redusă.

Imi pare rău că nu pot înfăţişa ascultătorilor şi vederi din satele lor şi nu li pot aduce înainte figurile, aşa de asămănătoare cu ale oamenilor noştri, pe care le-am întâlnit acolo. Dar pot să li spun că în buna voinţă cu care ei primesc pe străini, îndată ce li pomeneşti de legătura lor cu fraţii cei mai depărtaţi, este acea afabilitate care deosebeşte rasele influenţate de cultura romană, dela un capăt până la altul al largii lor hărţi.

Am putea relua oarecum această legătură, aşa încât să poată înţelege ei că, pe lângă popoarele latine pe care le cunosc, mai este unul, până la care, de altminteri, pătrundeau, poate, din când în când, alături cu zidarii din Udine, şi câţiva dintre ai lor cari se găsesc în vecinătatea acestei provincii. Şi păstrez adresa acelui simpatic tânăr care, trecut, ca mulţi din sângele său, în Italia şi întrebuinţat în capela dela Sfântul Petru din Roma, se arăta dispus să întreprindă, cu oameni din

satul său şi din vecinătate, un drum la Bucureştii noştri, ca să ni aducă vestea unui cântec în care cei cari l-au auzit şi l-au înţeles au descoperit apropieri uimitoare cu însăşi manifestaţia românească a durerilor şi a speranţelor.

30 Septemvrie.

XLVI

VIITORUL STATELOR MICI

Odată, pe vremea lui Napoleon I-iu, pe aceea a lui Bismarck, Europa avea un singur stăpân. Astăzi, după rezultatul acelei întâlniri dela München, în care s'au pus jaloanele noii politici europene, se poate spune că ea are patru. De această situaţie va trebui să ţină samă oricine, cel puţin o bucată de vreme, mai lungă sau, cum se arată, foarte scurtă, până când se va dovedi şi ce slăbiciune prezintă acest sistem al unei Tetrarhii, care se poate întâmpla să nu aibă mult mai mulţi sorţi de durată decât Tetrarhia imperială, care, supt acvila Romei de odinioară, împărţea de fapt lumea în patru bucăţi. Până la această probă a sistemului celui nou care s'a substituit unui vechiu sistem, dovedit netrainic, în zodia aceasta a celor patru domni ai lumii va trebui să trăiască orice organizaţie politică de proporţii mai modeste.

Evident că acei cari vor fi de acum înainte supraveghiaţi, chemaţi la ordine, ameninţaţi, aduşi la hotărîri de multe ori împotriva intereselor lor, se vor folosi de acest fapt prielnic că, în loc să se îndrepte către o sin-

gură Putere dominatoare, vor avea alegerea de a întreba după voie la Roma, la Berlin, la Londra, la Paris. Din rivalitatea firească între membrii acestui condominiu, vor folosi aceia cari, dacă ar fi fost daţi pe sama unuia singur, ar fi trebuit să facă sacrificii şi mai dureroase, să se plece la acte de supunere şi mai umilitoare.

Nimeni nu va spune că această soluţie este cea bună. Evident că era preferabil sistemul, la care astăzi nu se mai poate gândi nimeni, după sfârşitul sforţărilor dela Geneva, care au avut numai îndoitul desavantagiu: de a porni dela interesele unei singure Mari Puteri şi de a crede că prin discursuri şi prin rezoluţii în vid se poate regulamenta soarta lumii: sistemul de sfătuirea popoarelor între dânsele, de concesii mutuale, de aranjamente paşnice, de formule legale, care ar fi trebuit căutate la Haga. Dar ce să ne mai gândim la lucrurile pe care le-a voit o nobilă ideologie, pe care le-au pus în practică anumite interese, destul de vizibile, şi care, în faţa unui şir de brutalităţi, cum este, înainte de oricare, atacul iaponez împotriva Chinei, a trebuit să abdice dela un prestigiu pe care nu avea niciun mijloc material de a-l susţinea!

Dacă însă, în locul acestui regim de desbateri internaţionale şi de rezoluţii luate în majoritate sau în unanimitate, ar fi rămas numai o tendinţă imperialistă, ca acelea mai vechi, despre care am pomenit la începutul acestei lămuriri, şi mai rea ar fi fost soarta acelor fundaţii de caracter naţional, datorite unor rase pe care fatalitatea antropologică, sau numai împrejurări neprielnice de-a lungul istoriei lor le-a împiedecat de a întemeia ceea ce se numeşte un Stat mare.

Dar, trebuind ca Statele mici de acum înainte să asculte, în atâtea chestiuni, față de pretențiile când ale unuia, când ale altuia din cei patru dominanți, ele pot opune, în lipsa unor mijloace militare și ecoomice capabile de a li garanta existența și integritatea hotarelor, argumente de drept și de bun simț, dintre care, dacă cele dintâi pot fi ușor răspinse de oamenii obișnuiți cu acte ilegale, celelalte nu se poate să nu fie ținute în samă.

De sigur că nu mai este vremea iluziilor care consistau în a crede că, dacă un număr de State mai mici se unesc între dânsele, aceasta înseamnă că ele pot să constitue o Putere Mare. Așa s'a crezut în momentul când aici, la noi, ni se dădea recomandația de a fi « buni cetățeni ai Micii Ințelegeri » și când această « Mică Ințelegere » era prezintată așa ca încă o Mare Putere, care, vorbind când, prin gura cehoslovacă, când printr'una iugoslavă, când printr'una românească, ar fi putut să impună și să păstreze o anumită situație.

Nu. Statele mici sunt datoare de acum înainte să se gândească nu la astfel de « pacte », care s'au dovedit trecătoare și neefective, ci la propria lor apărare și, pe lângă aceasta, la conștiința care se desface pentru dânsele din cunoașterea rosturilor lor, din convingerea că aceste rosturi sunt suficiente pentru ca să pretindă a li se menținea libertatea și ceea ce se mai poate numi, în timpurile noastre, independența.

N'a existat până acum nicio epocă din istoria omenirii în care neamurile să nu fi fost silite, să nu se fi simțit datoare de a se lega de un principiu, de a se reclama dela o teorie.

Toate aceste principii şi toate aceste teorii au într'însele, fără îndoială, o îndreptăţire, deşi niciuna nu poate să pretindă că îndreptăţiea aceasta este aşa de mare, încât să nu se gândească cineva la alte idei decât acelea pe care se sprijină ele. In succesiunea acestor principii dominante, astăzi are o trecere deosebită principiul naţional. Potrivit cu acest principiu naţional, toţi oamenii cari fac parte dintr'o naţiune trebue să trăiască în acelaşi Stat. Nimic nu poate fi mai atrăgător decât această lozincă, în care s'ar zice că se păstrează şi un fel de caracter sacru. Naţiunea este deci sfântă şi, în sfinţenia ei, ea îşi îngădue tot ce poate să servească intereselor ei legitime, care decurg din însăşi fiinţa ei, păstrată în anumite hotare, când mai largi, când mai strâmte, de-alungul veacurilor.

Anglia reprezintă poporul englez: în această privinţă nu poate fi nicio îndoială. Prin opera minunată a regilor Franciei, operă aşa de puţin recunoscută de urmaşii lor, din mai multe seminţii a ajuns să se întemeeze poporul francez, deplin unitar în ce priveşte tendinţile sale, cu toate că ici şi colo se păstrează, peste deosebirile de rasă, pe care nu le poate desfiinţa nimeni, şi amintirile de limbă, care arată câtă deosebire a fost în trecut.

Germania şi-a însuşit teritoriul austriac şi a ciocârtit Statul creat la sfătuirile din Paris pentru poporul ceh şi pentru poporul slovac, considerate ca o singură rasă, apelând la acest caracter naţional, din care Berlinul a căutat să tragă până astăzi numai o parte din consecinţe, căci ne putem aştepta şi la altele.

Dar, dacă se invoacă principiul național pentru unii, nu se poate a se declara, în alte împrejurări, că acest principiu nu are nicio valoare pentru alții.

N'ar fi existat o garanție pentru Statele mici, dacă el ar fi avut un caracter ambiguu, de şi, din cauza unor interese care sunt capabile să înfrunte sentimentul național şi să-l birue măcar în parte, putem vedea astăzi o lume mulțămită, deşi împărțită între trei, patru rase, în Elveția, şi, cu toată discordia dintre Valonii de limbă franceză şi Flamanzii de dialect german, nu s'a cerut în Belgia niciodată, fățiş, o desfacere după elementele acestea naționale divergente.

Dar, pentru deosebirile acestea naționale, care sunt, dacă observă cineva lucrurile de aproape, deosebiri de limbă, Suedia, legată o bucată de vreme, supt dinastia Bernadotte, de Norvegia, s'a despărțit de tovarăşii cari sunt vecinii ei de astăzi.

Tot aşa, tratatele din Viena creaseră, pentru dinastia de Orange, un Stat al Țărilor-de-Jos, în care Belgienii, aşa cum sunt ei cu caracter dublu, se găseau alături de Olandezi, şi încă dela 1830 despărțirea între aceste două elemente componente s'a impus.

Ce mai rămâne prin urmare în Europa, cu o foarte slabă excepție, nu este altceva decât un număr de State mici, sprijinite pe principiul național.

Pot cei patru, tuspatru dominatori, să ceară ceea ce s'ar putea cere, în virtutea altui principiu, acela care izolează Statul Sovietelor: ca o națiune să părăsească forma pe care şi-a dat-o, în margenile acestei vorbiri a unei singure limbi? Evident că nu.

Dar, dacă, totuşi, aceasta s'ar face, împotriva unui principiu pe care l-a rostit d-l Hitler în zilele din urmă, zicând că lui nu-i trebue Cehoslovaci, ci numai Germani de ai săi, cei câştigaţi astfel, împotriva drepturilor naţionale, ar putea ei fi prefăcuţi vreodată în cetăţeni credincioşi ai Statului cuceritor?

Şi, să se bage de samă, nu este vorba de un grup naţional care s'ar fi desfăcut din întregimea rasei pentru a se alipi la un Stat de altă limbă, ci de oameni cari vin, aducând cu dânşii, de o singură generaţie, sau de mai multe, de-a lungul secolelor, amintirea unui Stat care şi-a avut şi zilele bune şi momentele de glorie.

Iată ceea ce, în principiu, ca şi în imposibilitatea unei amalgamări cu acei cari ar fi să învie vechiul Imperiu, mi se pare că ar constitui o garanţie a viitorului Statelor pe care un neîndreptăţit sentiment de trufie le numeşte « Statele mici » ale Europei.

14 Octomvrie.

XLVII

IDEEA NAŢIONALĂ IN DECURSUL ISTORIEI UNIVERSALE

Niciodată nu s'a simţit mai mult nevoia de a se defini ce înseamnă ideea naţională decât acum.

Pentru unii dintre aprinşii apărători ai ei de astăzi, adevăraţi energumeni, gata de toate loviturile, nedreptăţile şi cruzimile, în credinţa că în fiinţa lor etnică se găseşte ceva cu totul excepţional şi misterios, care li dă dreptul de a ameninţa, de a porunci, de a stăpâni, de a exploata, de a desnaţionaliza şi de a distruge, ideea naţională a ajuns să fie un monstru. Intocmai aşa precum o idee religioasă aşa de înaltă ca a sfântului creştinism idilic şi pastoral, gata să îmbrăţişeze omenirea întreagă, pe care Isus îl predica pe malurile Iordanului, s'a prefăcut, cu o ierarhie de fier ca aceea a Bisericii catolice, adevărată moştenitoare a Romei imperiale de odinioară, înaintea căreia, fie şi cu asigurarea păcii şi muncii fiecăruia, tremura lumea întreagă, în creştinismul medieval al Bisericii papale, servită de o miliţie aşa de neîndurătoare cum a fost aceia a dominicanilor prigonitori, prin organizaţia Inchisiţiei, aşa încât

pe oricine ar fi avut altă părere în ce priveşte credinţa, sau şi-ar fi îngăduit anumite consideraţii asupra lumii şi a omului care ar trece peste teribila dogmă adoptată de concilii, îl aştepta aşezarea pe rug, pentru ca flăcările să mistue trupul ticălos al ereticului. Nu există niciunul din adevăraţii naţionalişti cari să nu se cutremure înaintea faptelor care se săvârşesc în numele unei idei cu totul deviate şi dela sensul dela început şi dela scopurile pe care, în virtutea acestui sens, ea le recomandă deosebitelor grupuri etnice, din care se alcătueşte omenirea,— mai mare, trebue s'o spunem, în ea însăşi, decât tot ceea ce face parte ca elemente dintr'însa.

O astfel de idee naţională a ieşit din anumite filosofii care nu s'au născut la noi şi care niciodată n'au putut să fie îmbrăţişate de spiritul cu desăvârşire altfel orientat al poporului nostru. Sunt, în această nouă formulă naţională, şi elemente de instinct, care vin din însăşi ţesătura, atât de deosebită de a noastră, a unor popoare care, oricât ar fi de puternice, nu pot să înrâurească asupra sentimentelor de care am fost totdeauna stăpâniţi şi să ni transmită idei care sunt contrare omeniei noastre îndătinate.

Este adevărat că se află şi suflete tinere dela noi, energii doritoare de a se manifesta, ambiţii care nu se compară cu adevăratele puteri şi cu condiţiile în care şi-ar putea îndeplini scopurile, asupra cărora crezurile naţionale care se produc aiurea, întrupate în simboluri care ele înseşi izbutesc şi câştigă, exercită o influenţă capabilă de a face pe aceşti oameni, în ei înşişi idealişti şi gata de jertfă, să apuce drumuri pe care orice expe-

rienţă mai îndelungată şi mai sigură le poate arăta ca imposibile de străbătut.

De aceea, înaintea acestei confuzii de noţiuni prefăcute în sentimente, iar sentimentele îndemnând imperios la o acţiune nestăpânită, sunt foarte bucuros că o orânduire în programul conferinţilor dela Radio îmi îngădue a verifica, înaintea tuturor, asupra trecutului nostru întreg, caracterul, cu totul particular, pe care l-a avut, dela un capăt al istoriei Românilor până la celălalt, ideea naţională, chiar în timpurile când ea avea mai mult aparenţa unui instinct şi nimeni nu era în stare s'o prefacă într'o formulă.

Nu odată, şi împotriva unora din istoricii mai tineri, cari credeau că această părere se poate tăgădui, — şi, când vorbesc de istoricii mai tineri, nu înţeleg pe acei cari, supt influenţa unor pasiuni personale şi a unor organizaţii de club, introduc în polemica lor elemente care n'au a face cu adevărata cugetare istorică,— am manifestat părerea, că la chiar originea alcătuirilor noastre de Stat se găseşte un concept naţional, chiar dacă pe vremea aceea nu trăia nimeni care să fi fost în stare a-i da o rostire bine definită.

Să se uite cineva, de jur împrejurul nostru, la condiţiile în care s'au întemeiat Statele. Unele dintr'însele nu sunt decât continuarea, în altă formă, a Romei vechi, cu aceeaşi tendinţă de dominaţie universală, manifestată de Impăraţii romani de pe vremuri.

Cutare altele au pornit dintr'o năvălire, şi în toată desfăşurarea acestor State se simte caracterul violent al acestei revărsări de horde, căutând nimicirea sau sub-

jugarea şi exploatarea celor ameninţaţi şi învinşi. Nu este nevoie să pronunţ niciun nume, în ce priveşte această categorie de State.

Sunt apoi altele, cum a fost ducatul şi apoi regatul Boemiei, sau chiar Statul polon la începuturile sale, care au pornit din umbra imperială a naţiunii germane, care ea însăşi era îndreptată pe acele vechi drumuri măreţe ale Romei: dela o vreme ceea ce era ducatul sub-germanic, legat de Sfântul Imperiu, a devenit o ctitorie proprie, în care, tot mai mult, s'a putut ivi şi a ajuns să înainteze o conştiinţă naţională, creatoare, mai târziu, şi a doctrinei corespunzătoare.

In Statele spaniole este la origine rezistenţa îndărătnică împotriva valurilor de cotropire ale alcătuirilor musulmane, care, o bucată de vreme, au ocupat cea mai mare parte din Peninsula Iberică, cei din urmă apărători ai ideii creştine, devenită numai încetul cu încetul naţională, fiind aduşi a se adăposti în văile pustii ale Pirineilor.

Cred că ajunge pentru a se vedea cât de deosebită este obârşia altor creaţii politice din evul mediu decât a noastră.

La noi, mult timp, Statul nici n'a existat decât numai ca amintirea Impărăţiei care fusese şi dincolo de care nu se putea înţelege, de conştiinţa populară, altceva.

Mintea poporului nostru a fost, în adevăr, totdeauna stăpânită de Impăraţi, de Impărătese, de fete de Impărat, către care se ridica iubirea acelor Feţi-Frumoşi cari se sprijină însă numai pe vitejia lor.

Originea romană a Impărăţiei era în instinctul nostru şi chiar atunci când ea a fost înfăţişată în forme străine de noi şi în ce priveşte rasa şi în ce priveşte religia. De câte ori a fost vorba de capitala de odinioară a Romei răsăritene, de Constantinopol, de «Ţarigrad» şi de acei cari locuesc şi domină acolo, de căpetenia lor stăpânind peste mai multe noroade, înaintaşii noştri au călcat peste toată duşmănia de rasă şi peste tot desgustul pe care-l inspira o religie străină şi inferioară pentru a vorbi tot de Impărăţia de care atârnau şi de Impăratul, oricât de apăsător, care o întrupează.

La alte popoare a fost întâi Statul de imitaţie, de contrafacere, uneori chiar de caricatură, date fiind hotarele înguste în care se înstăpânise ceva care sămăna cu ideea Romei apusene, şi, de acolo, numai pe încetul s'a ajuns, printr'o lungă sforţare ca şi printr'o continuă imitaţie, la ceva care să fie asemenea cu conştiinţa naţională şi cu idealul naţional din timpurile noastre. La noi din potrivă: conştiinţa că noi suntem altfel decât cei din jurul nostru, că acest fel de a fi trebue cu orice preţ păstrat, că el este o poruncă dela care nu ne putem îndepărta, că nicio imitaţie, oricât de atrăgătoare, nu poate să înlocuiască aceea ce se găseşte în însuşi adâncul fiinţei noastre, aceasta este la începutul nostru, şi aceasta a fost linia dela care nu ne-am putut îndepărta, în ciuda tuturor ispitelor, niciodată.

Să se bage de samă un lucru. Poporului nostru îi place a glumi, şi gluma aceasta este uneori usturătoare pentru cei împotriva cărora se îndreaptă; se poate întâmpla ca această aplecare de spirit să nu merite a fi

lăudată din punctul de vedere moral, dar aşa este firea noastră, că nu ne putem îndepărta dela dânsa.

In fiecare sat românesc, pe lângă numele ce-l are cineva în adevăr, este şi o poreclă, luată dela anumite defecte fizice sau sufleteşti, şi, în lupta dintre adevăratul nume şi ceea ce a adaus gluma răutăcioasă a altora, totdeauna acest al doilea nume birue. Trebue ca, în timpurile noastre, să intervie starea civilă, pentru a restitui lucrurile peste porecla, supărătoare pentru acela care o poartă. Dar aşa facem şi în ce priveşte naţiunile celelalte.

Este adevărat că şi în alte regiuni, încă din epoca bizantină, se găsesc astfel de caracterizări neplăcute pentru deosebitele elemente naţionale care erau silite a trăi în forma vechiului Imperiu medieval. Dar la noi această dispoziţie de spirit trăieşte şi până acum, şi, atunci când este vorba să tratăm despre alte naţiuni, cu care se poate întâmpla să fim în legături de strânsă prietenie, trebue să biruim în noi zâmbetul, pe care-l trezeşte amintirea felului popular în care neamurile acestea sunt privite la noi.

De aici se vede cât de adâncă era, pentru conştiinţa românească de-a-lungul veacurilor, despărţirea netedă dintre noi şi dintre acei pe cari vremurile i-au adus în jurul nostru.

Când, apoi, s'a văzut că Roma nu se întoarce, că Bizanţul a apucat pe alte căi, că puterea lui, odinioară larg stăpânitoare, este într'o scădere care face să se prevadă apropiata ruină totală, când în vecinătatea noastră s'au ridicat puteri care voiau să se aştearnă peste noi, cum a fost puterea regatului unguresc, spri-

jinit şi pe Biserica apuseană, care ne dădea în seamă urmaşilor Sfântului Ştefan, atunci, în această conştiinţă naţională, neexprimată încă în forma de idei, care dăinuise de-a-lungul veacurilor, împlinind mia de ani, s'a produs o tresărire. Am purces la întemeerea Statelor noastre, care erau, de fapt, dat fiind caracterul interior al cârmuirii, nişte frânturi de Imperiu, în margini mai înguste.

Ţările acestea se puteau numi, cum a fost cazul cu alţii, după unele amintiri, sau după felul cum li se înfăţişa pământul: astfel Statul Boemiei, al Cehilor, nu s'a numit după naţiunea care l-a întemeiat, ci după amintirile, cuprinse într'o formulă germană, ale Statului celt, care fusese odinioară al Boilor: « Bohemia » din « Bohenheim », iar numele Poloniei nu înseamnă altceva decât şesul în mijlocul căruia Polonii, sau, cum zicem şi noi: Leşii, după numele de Lehi, şi-au întemeiat Statul. Sunt cazuri în care numele Statului nu este acela al naţiunii de bază, ci al unei cete cuceritoare, care s'a confundat cu elementele supuse şi, cu toate acestea, numele care iese la iveală nu este al celor mulţi cari au rămas, ci al celor puţini cari s'au contopit în massa cuceriţilor. Aşa, de exemplu, cu Ruşii, Slavi de Răsărit, cari purtară numele cuceritorilor scandinavi dela Chiev, nişte Suedezi pripăşiţi pe acolo. Sau tot aşa şi cu Bulgarii, cari nu sunt altceva decât nişte Traci romanizaţi în parte, asupra cărora s'a întins puhoiul slav, slavizându-i, şi carî, când a fost vorba să se întemeeze o domnie de caracter politic, au luat numele micului grup de Turanieni din regiunile Rusiei răsăritene de astăzi, cari au venit în secolul al VII-lea şi i-a luat în stăpânire.

Noi, când am întemeiat Statul dela Argeș, care s'a coborît pe urmă la Târgoviște și București, am numit dela început această țară: « Țara Românească », și Domnia a fost « a toată Țara Românească ».

S'a adus înainte că stăpânitorii sârbi purtau și ei numele națiunii de temeiu, dar să nu se uite că pe lângă numele acesta al « Țării Sârbești » se adaugă uneori și alt nume, amintind provinciile cucerite și națiunile supuse, ceea ce niciodată nu s'a amestecat în titlul Domnilor noștri, fiindcă ei se supuneau la porunca milenară a unei organizații de caracter instinctiv național.

A fost o « țară a Moldovei », după râul de-a lungul căruia s'a făcut întinderea creației maramurășene, dar să se observe un lucru: că stăpânitorii acestei Moldove se chemau la început « Domni români ai Țării Moldovei ». Și, dacă ei au fost siliți să întrebuințeze un nume de caracter geografic, precum o parte dintre Sârbi, pe râul Bosna, s'au numit Bosnieci, sau alții, după muntele care alcătuia cetățuia lor națională, au fost Cernagorți, Muntenegreni, aceasta se datorește, la Moldoveni, nevoii de a deosebi Domnia cea nouă de Domnia, mai veche, a Țării-Românești, pe care acești colonizatori din Maramureș n'au fost în stare să și-o adauge.

Secole întregi am luptat, de sigur și pentru a păstra caracterul creștin acestor locuri, dar noi niciodată n'am fost în rândul întâi cruciați, gândindu-ne mai ales la funcțiunea aceasta de cavaleri ai crucii.

Am dat, este adevărat, numai ici și colo câte un renegat, pe care l-a acoperit de dispreț întreaga conștiință a neamului, răzându-se, nu numai din biserici, dar și

din paginile de cronică, numele acelora cari au trecut la credința dușmană a Islamului. Alte popoare din vecinătatea noastră au îmbrățișat această credință musulmană în întregime, cum a fost cazul pentru toată clasa domnitoare dela Bosnieci și Herțegovineni, ai căror urmași, și până astăzi, păstrează credința adoptată de înaintașii lor, învinși de Sultanul Mohammed al II-lea, în secolul al XV-lea. Dar noi n'am fost totuși căpitani de cruciată ai tuturor neamurilor unite supt steagul cu crucea, ținut în mânile voinice ale Domnilor noștri.

Intre ideea creștină și între națiunea noastră s'a făcut o strânsă legătură. Dar în această legătură ceea ce a dominat a fost națiunea.

Trebue s'o spun aici cu toată hotărîrea, pentru a combate o părere care, în timpul din urmă, s'a înstăpânit pe sufletul multor tineri. Alipirea lor la credința străbunilor este un lucru vrednic de toată lauda, dar, când, cum s'a întâmplat și în declarația, așa de frumoasă, a noului episcop al Maramurășului, care s'a impus, împotriva unui alt candidat, prin credința lui nestrămutată față de ideea națională, Biserica ea însăși spune că ține sus crucea Mântuitorului, dar în același timp și steagul poporului românesc, nu-i este îngăduit nimănui să ridice credința, oricât de sacră și de respectabilă, atâta de sus, încât să acopere ideea națională, ajungându-se, pe baza acestui primat religios, la alianțe convinse și încălzite de un puternic sentiment cu națiuni tot « creștine », chiar când caută să dărâme, ca în Germania, și creștinismul catolic și cel protestant și să învie credința păgână; ele n'au a face cu noi, și astfel de legături cu dânsele pot

să aibă ca rezultat scăderea şi chiar, într'un viitor mai depărtat, distrugerea noastră.

Să ne amintim că noi ne închinăm unor sfinţi cari nu s'au ridicat din mijlocul poporului nostru şi că niciun adevărat sfânt de acest sânge n'a întrat în calendarul nostru religios, pe lângă care putem să facem un calendar naţional, în care tradiţia eroismului trece dela un viteaz la celălalt viteaz, dela un mucenic la alt mucenic.

Legăturile noastre cu alte neamuri n'au fost acelea de o alianţă putând merge până la asimilare şi contopire, supt semnul unei idei în stare să cuprindă oricât de multe popoare supt poruncile şi îndrumările ei. Când împrejurările au introdus în politica Domnilor noştri, aşa de cumpăniţi în toate cuvintele şi toate faptele lor şi atât de adânc respectuoşi faţă de orice drept omenesc, o lărgire a orizontului lor, care avea de fapt un caracter imperialist, când ei au apărut, ca pe vremea lui Mihai Viteazul, ca desrobitorii naţiunilor de dincolo de Dunăre, cari nu se puteau ridica prin ele însele şi îşi căutau un Domn dincoace de Dunăre la noi, ca înviector al Impăraţilor bizantini, când toată această creştinătate ortodoxă fremăta de dorinţa de a vedea apărând în fruntea ei pe Mihai-Vodă al Ţării-Româneşti, cu sabia creştină trasă spre desrobire, niciodată nu i-a putut trece prin minte straşnicului Domn dela Bucureşti că aceasta ar putea să aducă o oricât de mică schimbare a caracterului unui Stat pe care aşa îl moştenise dela înaintaşii săi şi deci avea datoria să-l transmită aşa şi urmaşilor. De asemenea, când speranţele bulgăreşti se ridicau spre blajinul bătrân, rămas totuşi o căpetenie de oaste, Matei Basarab.

Apoi, când largile danii ale Domnilor noştri sprijineau toată credinţa creştină a Răsăritului, până în văile Siriei şi până în mănăstirile Egiptului, când cartea românească şi meşterii de cărţi români ajungeau până la Arabo-Sirienii din Antiohia şi până în părţile Caucazului, la Georgienii regelui Vahtang, cărora le-am dat cea dintâi carte tipărită în limba lor, Domnia Ţării-Româneşti, întinzându-se aşa de larg, orizontul creştin şi cultural, rămânea tot ceea ce fusese până atunci.

S'a tot vorbit de epoca fanariotă, de Grecii cari ar fi robit poporul românesc, cari i-ar fi impus concepţia lor naţională şi întrebuinţarea unei limbi care nu era minunata noastră limbă, desvoltată, din carte în carte, până în acest secol al XVIII-lea, când era aşa de bogată în toate nuanţele colorii. De fapt, nu Fanarioţii ne-au cucerit pe noi, ci, dela Nicolae Mavrocordat înainte, prin puterea unui mediu atot stăpânitor, această aristocraţie internaţională din Constantinopol, venită cu limbă grecească, dar nu cu un ideal grec deosebit de interesele Imperiului Otoman, a trebuit să se plece adânc înaintea unei tradiţii de atâtea ori seculară. Toate datinele ţării au fost respectate, şi niciodată o altă limbă decât limba românească n'a stăpânit în actele de Stat, păstrându-se de aceşti Domni noi, cu altă orientare, până şi vechea formulă slavonă care întovărăşea numele lor şi care, pentru dânşii, ca şi pentru supuşii lor, nu mai avea acum niciun fel de înţeles.

Când a venit Revoluţia franceză, cu un aşa de frumos ideal de libertate pentru toate naţiunile, ea n'a găsit la noi răsunetul ce se putea aştepta, deşi mintea noastră

era capabilă să înțeleagă și frumuseța acestei noi gândiri politice.

Internaționalismul iacobin n'a avut nicio influență asupra noastră. A trebuit, ca să ajungem la noua formă de Stat, cu totul altceva decât ușorul împrumut al formelor străine. S'a cerut întâi o mare desvoltare culturală proprie. Și Statul național a ieșit din gândirea românească, întrupată în noi forme literare și din scormonirea tuturor elementelor unui trecut care niciodată n'a fost pierdut din vedere și de care s'au însuflețit uneori Domnii cei mai străini de sângele nostru, atunci când ambiția lor se ridica mai presus de o cârmuire obișnuită.

Când puterea regelui Ferdinand s'a întins și asupra unor ținuturi în care de atâta vreme erau alte neamuri, care din veac în veac lucraseră pentru ridicarea acelor părți, ajunse a se uni cu Regatul român, și s'a impus prin urmare necesitatea de a respecta tot ce iese dintr'o lungă muncă rodnică pentru aceia cari au participat la dânsa, când legăturile internaționale, de care astăzi lumea își bate joc, dar pe care noi continuăm să le respectăm, au impus păstrarea caracterului național al acelora cari sunt așezați cu un drept care nu este al nostru, pe pământul menit stăpânirii acestui neam, problema caracterului pe care trebue să-l aibă Statul cel nou s'a ivit.

Erau dorințe de deosebiri provinciale chiar între Români, și ele puteau să servească scopurile acelora cari, în unele momente păreau gata să revină asupra hotărîrii de alipire la România.

Dar tradiţia Statului naţional a învins, deşi a trebuit ca în cuprinsul lui să se admită, în practica guvernării, dacă nu în formele constituţionale, existenţa grupărilor naţionale străine, de un caracter pe care n'am avut niciodată pretenţia de a-l schimba. Dar în noua Constituţie care s'a impus, peste anarhia distrugătoare a luptelor politice, primatul naţiunii creatoare şi-a găsit expresia, fără ca acei cari nu sunt din sângele nostru să fi putut ridica împotriva unei doctrine evident ieşite din realitatea însăşi o împotrivire. Aceeaşi idee naţională face ca, astăzi, în afară de naţiunile îndreptăţite, să ne ridicăm cu toată puterea împotriva parazitismului altei naţiuni, a cării influenţă asupra întregii noastre vieţi, în domeniul economic şi chiar în cel cultural, a devenit nesuferită.

Este astfel începută o operă de deparazitare, potrivită cu cerinţile naţionale, care, îndepărtată dela orice violenţe ce ar putea-o compromite, trebue continuată cu toate mijloacele de care dispune un popor numeros, având toate mijloacele pentru a recăpăta ceea ce vremuri rele au rupt din tezaurul său.

Aceasta e ideea noastră naţională. Cât priveşte pe o alta, care, după zvonurile răuvoitoare care se împrăştie, ar tinde să puie în discuţie hotarele României, suntem gata a le apăra cu armele.

11 Noemvrie.

XLVIII

VALOAREA DREPTULUI ISTORIC

Iar începe a se vorbi, de pe urma hotărîrilor dela Roma, care au ţinut samă şi de altceva decât strictul drept naţional, de dreptul celălalt, în puterea căruia s'au ridicat atâtea proiecte şi s'au îndeplinit şi unele acte politice, care au trebuit, fără multă trecere de vreme, să fie judecate aspru de conştiinţa popoarelor ajunse la constatarea relelor efecte ieşite din afirmarea acestui de al doilea drept.

S'ar părea că dreptul istoric are cine ştie ce extraordinară vechime şi că la dânsul s'ar fi recurs, din cea mai depărtată antichitate şi de-a lungul evului mediu, pentru a se resolvi conflictele naţionale şi pentru a se căuta noua formă de organizare a Statelor. Adecă ar trebui să ni închipuim, dacă nu un Faraon egiptean sau un rege din Haldeia şi din Asiria, măcar un om de Stat roman, sau unul dintre stăpânitorii Europei creştine de după căderea Romei, aplecat asupra unor cărţi de studiare a trecutului şi cercetând documente de o autenticitate desăvârşită, ca să vadă dacă nu cumva hotarele formei politice în care trăieşte şi asupra căreia exercită in-

fluenţă un popor, nu sunt prea înguste faţă de dreptul care i-ar ieşi din mărturia acelor cronici şi hrisoave.

In ce priveşte Statul care, în momentul de faţă, vorbeşte mai tare despre dreptul istoric care i-ar îngădui să-şi lărgească foarte mult hotarele, adecă Ungaria, ea, care pretinde să aibă Slovacia întreagă, Ardealul nostru şi părţile care i-au fost totdeauna adăugite, poate chiar Croaţia, cu privire la care, din cauza schimbului de politeţe care mai dăinueşte între d. Stoiadinovici şi între conducătorii dela Pesta, se mai păstrează pentru câteva vreme tăcere, întregind astfel vechiul Stat al regilor de odinioară, până la acel Sfânt Ştefan care, tocmai fiindcă este sfânt, canonizat de Biserica romană, nu poate să reprezinte altceva decât aspiraţiile creştine către Răsăritul păgân, ar fi de consultat, înainte de a începe opera de cucerire, adecă de cotropire, dovezile trecutului, pentru a vedea până unde are să se întindă neamul unguresc, care, pe vremea aceia, nici nu poate fi considerat supt raportul naţional.

Oprindu-ne la acest caz, care este într'adevăr caracteristic, el desminte cu desăvârşire, pentru acele vremi, dar cu o repercusiune până în timpurile noastre, ideea că dreptul istoric, de care se vorbeşte astăzi, ar avea o origine din cale afară de depărtată.

In adevăr, naţiunea ungurească, pe vremea aceia încă un amestec între o clasă supusă, de origine finică, şi o alta, stăpânitoare, care nu era decât o colecţie de triburi turceşti, sosise abia, trecând pe la Nordul Carpaţilor, din depărtatele regiuni fără hotare, — şi subliniez: *fără hotare* —, ale stepei ruseşti, pentru a se abate,

ca un stol distrugător și exploatator, asupra regiunilor Dunării mijlocii, unde până atunci trăise un Stat slav, inspirându-se dela tradițiile creștine ale Carolingienilor. Ungurii de pe vremea aceia reprezintau deci seminția, ceata, banda și nici de cum o așezare teritorială, care, deslipindu-se din locurile unde era, ar fi căutat aiurea un teren mai potrivit pentru ocupațiile de pace, care-i erau cu totul străine, căci, afară de un oarecare pescuit și de creșterea cailor în Pustă, oamenii așezați multă vreme încă în corturi nu aveau nicio aplecare pentru agricultură și chiar pentru o păstorie transhumantă, de caracter fără îndoială cultural, ci se țineau încă de felul de vieață al strămoșilor. Ungurii nu aduceau de acolo, de acasă dela dânșii, niciun fel de tradiție a moșiei, și aceasta este deosebirea cea mare între ei și între noi, aceasta dărâmă toate teoriile pe care Domanovskii, mai mult sau mai puțin învățați, din timpurile noastre, le aștern în cărți în care injuria personală nu poate să înlocuiască argumentul.

Noi suntem oameni de străveche, milenară așezare, pentru cari nimic nu este mai scump decât brazda, sfințită prin ostenelile generațiilor care s'au succedat și pe care nicio ispită nu-i poate desface din locurile unde au smuls cei dintâi rădăcinile adânci ale copacilor tăiați și au aruncat în primele brazde semințile roditoare.

Noi suntem într'adevăr un popor de proprietari, pe când ei, dacă se uită cineva până astăzi cu luare aminte la apucăturile lor, sunt, înainte de toate, oricâtă țărănime, după imitația altor nații, s'ar fi format și la dânșii, oameni de exploatare a muncii omenești îndeplinite de alții.

Tot pe linia aceasta, s'ar putea face o comparație între ce a însemnat la ei și la noi, nu numai mica proprietate, pe care ai noștri au apărat-o totdeauna cu cea mai mare iubire și cu o îndărătnicie fără păreche, și între felul cum țăranul ungur, sau Secuiul, în parte de același sânge cu dânsul, consideră locul de naștere și acela unde, o bucată de vreme, a fost adus a-și cheltui ostenelile. Inainte, deci, de a arăta cum concepea moșia și boierul nostru de odinioară, de o parte, și latifundiarul ungur, de alta, ceea ce poate să fie într'adevăr de folos ca să se înțeleagă multe lucruri, să ne oprim o clipă asupra fenomenului acestuia deosebitor între săteanul român și săteanul ungur, în ce privește relațiile lor permanente cu pământul.

Intr'o carte care mi-a căzut numai acuma recent în mână, ciudată carte de entuziasm de o parte, de pledoarie interesantă și de propagandă vicleană, de altă parte, pentru scopuri care nu sunt spuse în titlul ei, în opera, publicată în limba franceză, a Contelui Iosif Mailat, « La Hongrie rurale, sociale et politique » (1909), prezintare a unor planuri personale de reformă agrară și, în același timp, apărare a stăpânirii unguresti asupra naționalităților, pe care le arată și mulțămite, cu toate că pornite pe o luptă până la răscoală, în această curioasă lucrare se vorbește de paguba necontenită pe care o sufere elementul maghiar din Ardeal prin trecerile dincoace de munți și așezarea în România. Se vorbește de două sute de mii de Secui cari și-ar fi căutat locuință

nouă dincoace de munţi, şi în felul acesta s'ar periclita chiar situaţia reciprocă a naţionalităţilor în această regiune ardeleană, unde în vremea aceia se desbătea procesul Memorandului. Contele Mailat greşeşte de sigur atunci când prezintă pe toţi aceşti Secui, întrebuinţaţi ca servitori la Bucureşti, ca pierduţi pentru locurile lor de origine: de fapt, foarte multe gospodării secuieşti, de-a lungul atâtor decenii, s'au ţinut şi s'au desvoltat înainte de toate prin banul muncit, în Capitala României mai ales, dar şi în unele oraşe mai mici, şi strămutat imediat acasă, pentru folosul gospodăriei strămoşeşti.

Dar nu este niciun fel de îndoială că atâţia dintre Secui şi Secuience au rămas aici şi că alte ocupaţii decât ocupaţia agricolă i-a ispitit aşa de mult, încât nu s'au mai putut desface de dânsele. De sigur că, în lumea aceasta a oamenilor de serviciu din Capitala României, s'a găsit şi se găseşte şi până acum un număr oarecare de Români din aceleaşi părţi ardelene, dar, cum se ştie, aceştia nu se desfac niciodată de ocupaţiile lor agricole şi săteşti şi cea mai călduroasă dorinţă a lor este aceia de a se întoarce înapoi. Ea se observă, în zilele noastre, până şi la numeroşii Români, la douăzeci de mii, cari se află în împrejurimile Parisului, întrebuinţaţi ca lucrători de fabrică, şi cari se supun la toate ingustările numai cu gândul de a reveni la ce a fost vatra familiei lor. Şi din atingerea mea cu Românii din America eu m'am putut convinge că, afară de tineri cari, trecând prin şcoală, s'au asimilat sufleteşte cu tineretul american, încolo vechii gospodari

au ca ideal acela de a fi din nou ca fruntaşi prin locurile de unde au plecat de mizerie ca să agonisească bani în ţara pe care ei o definesc ca locul « unde se rup oasele ».

Venind acum la marea proprietate, boierul nostru, care ajunsese, prin cumpărare, uneori poate şi prin silă, să stăpânească ogoarele care odinioară aparţineau ţăranilor, incapabili, în noile împrejurări de schimb în bani, să-şi păstreze moştenirea, boierul acesta stătea într'o casă care nu se deosebia, de obiceiu, prea mult de aceia a ţăranilor. El trăia într'o tovărăşie, nu numai de muncă, dar şi de credinţă, cu aceşti ţărani, el mergea la biserica satului, ridicată adesea din cheltuiala evlaviei lui, el dăruia cărţile de slujbă pe care îşi însemna numele, el stătea uneori în strană şi îndeplinea, la o vrâstă înaintată, rostul cântăreţului, şi, când i se încheiau zilele, el arăta dorinţa de a i se amesteca oasele în pământul acestei biserici, sau în marginea zidurilor ei. Până ce Curtea, mai ales în epoca Fanarioţilor, i-a atras în cele două capitale dela Bucureşti şi Iaşi, boierii au fost oameni dela ţară, deci, într'un anume sens, « ţărani » şi ei.

Uitaţi-vă acum la nobilii unguri, până la cel mai mic nemeş din Ardeal, şi constataţi deosebirea.

Acesta este un feudal aspru, un « domn de pământ » şi de oameni, care nu are pentru supuşii săi de altă naţiune, sau chiar pentru oameni din neamul său, cari nu fac parte din nobilime, decât dispreţ. Nu se pomeneşte în toată istoria satelor ardelene, pe care o cunoaştem mai bine, niciun fel de tovărăşie între unii şi alţii. Inainte de a alerga la Curtea Mariei-Teresa, împodobind-o cu ţarţamurile uniformei lor tradiţionale, oamenii

aceştia stau închişi în castelele lor, de un alt stil decât locuinţile sărace ale supuşilor, ei fac să se judece de oamenii lor toate procesele ţăranilor şi, la orice mişcare din partea acestora, trebuie să fugă pentru a scăpa de furia răzbunătoare a acestora.

Aceasta, pe când, în ce priveşte boierimea dela noi, dacă s'au produs răscoalele din secolul al XIX-lea, îndreptate împotriva curţilor, aceasta se datoreşte în primul rând arendaşilor de altă origine, Evrei în Moldova, Balcanici în părţile acestea de jos, cari luaseră locul boierimii, care a fost cruţată şi în această mare turburare socială, atunci când ea se găsia pe locul moştenirii sale.

Trecând acuma sus, la vechii regi ai Ungariei, conducând un popor venit dintr'un loc unde nu exista ideea de patrie, şi aşezat într'altul, care nu era decât un popas pentru prădăciunile în Apus, care s'au întins până adânc în pământul francez şi până în Nordul Italiei, nu poate fi vorba de nicio legătură a lor, strânsă, firească şi transmisibilă din generaţie în generaţie, cu un pământ socotit ca atare şi văzut în marginile sale stricte.

Regatul unguresc merge până unde poate, până unde-l îngăduie puterea, până unde se găsesc oameni mai slabi, cari pot fi supuşi autorităţii lui, până unde, din munca acestor oameni, pot ieşi venituri pentru Coroană şi pentru clasa de nobili rămasă războinică până la sfârşit şi străină de meşteşugurile păcii, cari s'au adunat ca nişte tovarăşi de cuceriri cotropitoare cu stăpânul lor regele.

Se poate întâmpla însă ca un popor să nu aibă ideea patriei teritoriale la început, dar s'o câştige pe urmă, şi în felul acesta el se strămută din întâia situaţie rătăcitoare şi prădalnică într'o alta în care, încetul cu încetul, se alcătuieşte această gingaşă şi atât de înaltă noţiune a teritoriului naţional, pe care toţi cei cari îl locuiesc au datoria sfântă de a-l apăra împotriva oricării încălcări, şi de a se ridica indignaţi, de câte ori măcar o ameninţare se îndreaptă împotriva lui.

Aceasta s'a întâmplat aiurea, în Europa centrală şi în cea apuseană.

Acolo elementele germanice s'au strămutat în mijlocul unei populaţii mai mult sau mai puţin romanizate, care se sprijinea pe rasele dela început, formând cu acestea o desăvârşită sinteză.

Şi Francii şi Visigoţii şi Ostrogoţii şi Longobarzii şi alte seminţii germanice s'au strămutat cu arma în mână, prădând şi distrugând, în mijlocul unor oameni aşezaţi, bucurându-se de o înaltă civilizaţie.

Lagărul a durat câtăva vreme, şi o deosebire strictă s'a păstrat între cuceritorul care avea atâtea drepturi, şi între supus, care nu datorea nici măcar serviciul militar şi prin urmare nu căpăta drepturile care iese din această funcţiune.

«Omul barbar» şi «omul roman» în Galia francă s'au păstrat în legile noilor State destul de multă vreme, ca două entităţi juridice deosebite.

Dar, dela o vreme, aceasta a încetat: prin creştinism, prin acelaşi creştinism, unii şi alţii s'au confundat, supt scutul Bisericii occidentale, în aceeaşi noţiune, şi

năvălitorii au intrat în concepţia teritorială a celor năvăliţi, împărtăşindu-se şi unii şi alţii în conştiinţa aceleeaşi patrii.

Că unii erau feudali şi ceilalţi şerbi, aceasta n'are, din punct de vedere naţional, nicio importanţă; numele german sau roman pe care-l purtau unii şi alţii, nu înseamnă totdeauna şi o adevărată origine etnică. Odată unite aceste două elemente, ele au conlucrat într'o înţelegere perfectă, prin care s'a alcătuit un element sufletesc ce nu poate rezulta decât din aceasta.

A trebuit ca Biserica Romei să fixeze oamenilor din aceste noi State, cu regii în frunte, un nou ideal, acela de a combate păgânismul până la ultimele lui margini, pentru ca să se producă o serie de războaie cu caracter de cruciată, supt Imperiul cel nou, care era şi al lui August, dar şi al lui Saul şi David, regele uns de reprezintantul lui Dumnezeu pe pământ, pentru a «umbla în căile Domnului».

Nu trebue să se confunde expansiunea Francilor până în adâncul Germaniei şi expansiunea regilor germani până în părţile Mării Nordice şi ale Elbei, apoi dincolo de Elba, cu rătăcirea cetelor ungureşti prin Europa centrală şi apuseană, până ce o biruinţă germană li-a tăiat calea pentru totdeauna. La aceştia e o misiune impusă de alţii şi nu o nouă patrie, de care ei să nu se mai poată deslipi.

Este adevărat că în aceste părţi apusene s'a întrebuinţat mai târziu amintirea cuceririlor de odinioară

pentru a se reclama anumite drepturi. De astfel de drepturi istorice s'a vorbit până în timpurile din urmă. Au fost măcar anumiţi oameni cari, cunoscând mai mult sau mai puţin din trecut şi interpretându-l mai drept sau mai puţin drept, au scos înainte, şi în momentul dramatic de după războiu, dreptul lor istoric, pentru a reclama teritorii în care nu se află naţiunea lor.

In privinţa aceasta, este foarte interesant ceea ce s'a petrecut între Francezi şi între Germani, două naţiuni întreţesute oarecum între dânsele, care, tocmai din cauza elementelor de o parte intrate în altă parte, în loc să ajungă la o colaborare folositoare omenirii, nu fac decât să se urmărească din generaţie în generaţie cu ura lor.

Rinul a fost disputat între unii şi între alţii. Pe la 1840 Germanii căutau o patrie largă care s'ar fi întins până departe pe malul francez al râului, şi lui Becker, poetul pangermanismului, i se răspundea, în Franţa, de Alfred de Musset, prin mândra provocare că « Rinul acesta l-am avut noi, Francezii, în păharul nostru ».

După Marele Războiu, atâţia gânditori francezi au cerut Rinul ca hotar, şi ei nu făceau decât să urmeze exemplul lui Napoleon al III-lea, care concepuse şi el o lume intermediară între Franţa şi Germania, unde s'ar fi întins fără rivală influenţa Imperiului său. Se vorbia la 1918 de « Germaniile », din care o parte n'ar fi putut trăi după dreptul istoric decât cu ocupaţia, sau cu influenţa, vecinilor dela Apus.

Dar, de câte ori s'a produs această idee, anumite realităţi i-au stat în cale. In desbaterea cu armele dintre Francisc I-iu şi Carol Quintul, când a fost vorba de

regiunea lorenă, unde se vorbeşte franţuzeşte, s'a ridicat din partea Franţei, nu argumentul istoric, ci acela al acestei limbi, ca semn al unei deosebiri naţionale. Şi noi înşine am asistat, în ciuda unor interese economice foarte puternice, în regiunea Ruhrului, la înapoierea către patria germană, înapoiere celebrată cu demonstraţii mari de conştiinţă naţională.

Unii Germani şi până astăzi, în ciuda «axei» şi a relaţiilor de frăţie dintre dd. Hitler şi Mussolini, văd Italia ca un fel de adaus, impus de dreptul istoric, al lumii germanice, organizată imperial. Ei confundă, cu ştiinţă sau fără ştiinţă, o stăpânire de caracter universal, de origine creştină, cu dominaţia unei naţiuni asupra naţiunii celeilalte. Pe lângă căutarea unor elemente germane care ar trăi şi astăzi supt întrebuinţarea limbii italiene la Sud de Alpi, ei văd fantoma lui Frederic Barbarossa trecând munţii, prin cele unsprezece descălecări ale lui, în şesurile Lombardiei. Dar, iată, şi aici realitatea se împotriveşte, iarăşi în ciuda «axei»: de atâtea ori se trezeşte la poporul italian conştiinţa unei primejdii, care ameninţă din aceste părţi, şi hotarul Brennerului, cu toate asigurările personale ale dictatorului german, este întărit deci pentru vremea când ar lipsi aceste garanţii. Motive geografice au putut duce mai departe spre Nord, în dauna elementului german, graniţa regatului Italiei, dar dreptul istoric german în dauna Italiei n'a putut să între, un singur moment, în cercul de chibzuire şi recunoaştere al Italienilor.

Dacă, în aceste părţi, unde dreptul istoric s'ar putea totuşi scoate înainte pentru anumite pretenţii, chiar

dacă realitatea vie intervine imediat pentru o îndreptare, aceasta din urmă biruie, cu atât mai mult trebue să fie cazul pentru un popor cum este poporul unguresc, la care însuşi acest drept istoric nu vine din originile înseşi ale aşezării sale în locurile unde se află astăzi.

Dar, în aceste părţi care au aparţinut Coroanei ungare, Coroanei în sensul medieval şi cu misiune apostolică, nu poporului unguresc ca atare, popor care aşa de târziu a ajuns la conştiinţa modernă a rostului său, nu există, ca în Apus, acea sinteză capabilă de a crea o patrie prin adoptarea de elementele năvălitoare a concepţiilor elementelor stăpânite. Adecă Românii şi Slavii găsiţi pe acest teritoriu n'au putut impune niciodată elementului unguresc concepţia lor teritorială.

Această imposibilitate era, de alminteri, în sufletul însuşi al rasei cuceritorilor: seminţii de acestea turaniene au trecut şi în Apus, dar din ele nu s'a ales niciodată nimic, de şi acolo ar mai fi o explicaţie: că erau puţini şi că ei nu şi-au plecat fruntea pentru botezul creştin. Dar, cu tot creştinismul, adoptat, printr'o dublă influenţă germană şi italiană şi supt scutul Romei, de către Unguri, morala creştină n'a întrat niciodată adânc în sufletul lor. Cei cari se închină Maicii Domnului supt forma « Marii Doamne » păgâne şi al căror Isten este fără îndoială o continuare a zeului păgân de acasă, nu şi-au făcut niciodată o concepţie etică derivată din noţiunea superioară a creştinismului.

Ei sunt domni în acelaşi sens ca în stepa turaniană; de acolo au păstrat şi ideea şi gestul şi expresia. Ei îşi

strigă pretenţiile întocmai cum, de pe calul său de comandă, străvechiul Arpad îşi trimetea ordinele către neamurile slabe, care trebuiau să îngenunche înaintea lui.

Teritoriile cucerite sunt pentru Unguri, ca şi pentru Turcii Otomani de odinioară, pământul care s'a aflat supt copitele cailor lor şi care, prin acest act sacru păgân, ar trebui să rămână totdeauna în atârnare de câştigătorii de biruinţă.

Acestui drept istoric însă conştiinţa lumii trebue să-i răspundă, oriunde este adevăratul sens de civilizaţie, prin cel mai hotărît refuz.

25 Noemvrie.

XLIX

DREPTUL RECHEMĂRII LA NAŢIUNE

Acum câteva zile, am căutat să arăt cât de puţine drepturi poate să acorde unui popor faptul că, într'un moment trecător din desvoltarea puterilor sale, a ajuns să se aşeze pe o bucată de vreme într'un teritoriu, care nu-i revenea, prin caracterul locuitorilor săi, fireşte neîntrebaţi, şi, în ce priveşte mai ales Ungaria, care stăruie în a pune pe tapet o chestiune care nu este una pentru noi şi credem nici pentru gândirea politică actuală a ţărilor care au ajuns a hotărî soarta lumii, am pus în vedere cât de şubredă este, din partea unui popor al cărui Stat era de caracter creştin universal, legat de coroana dăruită de Roma şi nu de naţiunea însăşi, pretenţia de a reveni în locuri unde acum, fără îndoială, nu este de îndeplinit nicio astfel de sarcină « apostolică », pentru aducerea la dreapta credinţă a unor neamuri păgâne, sau înduşmănite prin schismă cu Biserica romană.

Acest drept istoric, în puterea căruia toată lumea ar avea de cerut câte ceva, şi prin urmare întreaga situaţie actuală, bună, rea, cum este, dar de oarecare stabilitate,

ar fi de aruncat în necunoscut și în anarhie, trebue deci părăsit, în interesul chiar al acelora cari, urmărindu-l, se smulg dela preocupații de un caracter mai real și irosesc o vreme care ar putea fi întrebuințată mult mai bine pentru rezolvirea unor probleme sociale de cea mai mare însemnătate și pentru alcătuirea unei culturi în adevăr proprii, pecetluită cu semnul național.

A reclama ținuturi asupra cărora a bătut cândva copita cailor unei năvăliri, răspândind în juru-i numai ruină și pierdere de vieți omenești, este o zădărnicie periculoasă. Dar este o imperioasă datorie a se reclama, acele elemente care, prinse într'o formă de slăbiciune sau de neîndestulătoare conștiință națională, au fost supuse, cu voie sau fără voie, unei apăsări din partea unei categorii naționale mai numeroase, sau care se bucură de toate înlesnirile ce le poate da Statul. A prinde în laț pe oameni de altă origine și de altă limbă, cari se găsesc pe ținuturi odinioară invadate, este o nedreptate strigătoare la cer, care se răsbună, ca toate nedreptățile în ultima instanță, asupra acelora cari o săvârșesc, însă ar fi un act de inconștiență desăvârșită și de supremă lașitate dacă, un popor ajungând să-și recapete vatra sa de odinioară și având acolo un număr oarecare din membrii săi, cari au suferit silă ori s'au lăsat momiți de ispite, pierzându-și naționalitatea, n'ar cheltui cele mai mari silințe pentru ca acest lucru, absolut contra naturii, să înceteze cu o clipă mai răpede.

Zic: absolut contra naturii, și iată de ce. Prin anume înrâuriri se poate întâmpla, precum am spus, ca o parte dintr'un popor să-și uite de limba sa sau și de numele

pe care l-a avut odinioară şi pe care alte ori îl păstrează ca un sfânt simbol, pe care nu-l destăinueşte decât celui mai bun prieten. Dar, şi în cazul când până şi această amintire a numelui s'ar fi pierdut şi oamenii ar fi împrumutat numele acelora cari i-au adus la firea lor. deosebită, desnaţionalizarea nu este niciodată completă.

Adâncul sufletului omenesc nu se supune aşa de uşor năvălirii şi pătrunderii străine. Acolo este o lume întreagă, pe care nimeni n'o poate ataca, şi cu atât mai puţin supune. Tot firea cea veche trăieşte, prin chiar felul cum se vorbeşte limba de împrumut, în care vibrează amintirea rasei, în aparenţă dispărută. Este o altă tonalitate, o altă muzică sună, chiar atunci când se urmează silabele limbii împrumutate. De câte ori glasurile se ridică spre cântec, bătrânul cântec, mai frumos, sau cel puţin mai strâns legat de suflet, se face auzit din nou. El este ca o chemare către strămoşii cei adevăraţi, a căror amintire altfel este pierdută, şi ei par că răspund din adâncul mormintelor lor la acest apel desperat, care se adresează către dânşii. Nu se împrumută nici danţul aşa cum se împrumută anumite formule obişnuite de convorbire. Fiindcă, de fapt, atunci când se prinde limba străină, ea nu dă mai mult decât este, ea nu poate fi creatoare de artă şi răspânditoare de înţelepciune, sfătuitoare în împrejurările vremii, aşa cum se întâmplă cu limba care s'a format odată cu rasa şi era menită să trăiască totdeauna înfrăţită cu dânsa.

Vechi poveşti se mai desfac încă de pe buzele care nu mai ştiu rosti cuvintele pe care le întrebuinţau vechii înaintaşi.

Din toate acestea se formează un fel de sinteză a supravieţuirii, pe care n'o poate vedea numai observatorul superficial, dar care se impune dela sine oricărui cercetător atent, deprins a străbate în sufletele omeneşti.

Sunt astfel de oameni într'adevăr folositori naţiunii care i-a cucerit? Trebue să se răspundă cu toată hotărîrea, că, în cea mai mare parte, aceasta nu se poate întâmpla. Toată istoria răsare pentru a aduna dovada acestei imposibilităţi.

Iată un caz: acela al poporului evreesc. In general el şi-a pierdut tradiţia de limbă, deşi a rămas, prin religie mai ales, legat strâns de ceea ce a fost la începuturile sale în patria veche, spre care se întoarce astăzi cu şanse atât de slabe de a putea înlătura pe cei cari i-au luat locul, şi cari nu înţeleg a-şi părăsi vetrele întărite prin munca lor.

Trebue ca Evreul să audă în sinagogă graiul strămoşilor săi pentru ca să se deprindă cu dânsul, şi în Palestina este, azi, o întreagă trudă de a introduce în Universitate o altă limbă decât multele limbi pe care, în rătăcirea lor, Evreii le-au împrumutat dela popoarele pe care le-au găsit acolo.

Un mare număr de Evrei, aşezându-se în mijlocul acestor popoare felurite, au împrumutat limba lor, introducând într'însa tonalitatea aceia deosebită şi inevitabilă, de care vorbeam mai sus. S'a întâmplat chiar că acei cari şi-au părăsit limba originară pentru a primi, supt această formă cântată asiatic, limba germană, în care şi-au alcătuit un adevărat dialect, să se coboare în mijlocul Românilor şi să adauge şi dela Români un număr de cuvinte, de întorsături de fraze, din punct

de vedere filologic foarte interesante, care se prind cum pot de întâia limbă de împrumut.

Şi, dacă aceşti Evrei ar trece într'o a treia patrie, unde ar găsi un alt popor, şi dela acesta s'ar agăţa unele elemente, care, supuse aceleiaşi metamorfoze, ar adăugi la haina de arlechin de care se serveşte un suflet care, prin aceasta chiar, devine falşificat, caricatural şi ridicul.

Intreb eu însă: dar împrumutarea limbii germane i-a făcut ea vreodată pe Evreii cari au întrebuinţat-o ca un mijloc mai practic de a se înţelege cu oamenii dela cari aveau a câştiga, a se alipi la naţiunea germană, cu felul ei de a fi, cu nevoile şi aspiraţiile ei? Mult înainte de măsurile pe care le-a luat poporul german, şi pe care noi, şi nu din slăbiciune, nu le-am fi luat niciodată, cu firea noastră deosebită, se învedera în fiecare rând de gazetă, în fiecare pagină de gândire, în fiecare vers al unei poezii scrise de poeţii evrei fiinţa indelebilă a rasei. Şi nu pentru că zic «tată» şi «mamă» în româneşte, Evreii dela noi s'au înrădăcinat în rosturile îndătinate, de atâtea ori seculare, până la două mii de ani, ale oamenilor de aici.

Astfel, — şi aceasta voiam s'o dovedesc, — oricând un popor poate reclama pe ai săi, fără ca prin aceasta să aducă o adevărată pagubă poporului a cărui limbă a fost împrumutată de cei strecuraţi dela neamul lor la un altul.

Fiindcă, de fapt, este vorba aici de elementele româneşti, aşa de numeroase, care au trecut la întrebuinţarea limbii ungureşti, în Secuime, şi la aceia a dialectului rutean, în partea de peste Prut a Bucovinei, căci acestea ni sunt regiunile de înstrăinare, pe când în ţări

străine se menţin cu atâta energie elementele româneşti trecute dincolo de Dunăre, în părţile care aparţin astăzi Bulgariei şi Serbiei, oare dela acele multe mii de oameni cari astăzi ştiu româneşte numai pentru a zice că sunt Români şi că odinioară ei înşişi sau părinţii, bunicii lor au vorbit româneşte, precum o arată numele de familii şi de atâtea ori însemnările pe crucile, de multă vreme părăsite, ale cimitirului de pe vremuri, oare din mijlocul acestor oameni s'a ridicat vreodată o forţă naţională creatoare pentru Unguri, de o parte, şi pentru Ruteni, de alta? Să mi se arăte un singur poet, un singur artist, un singur gânditor, fie măcar şi un om de influenţă în vieaţa publică, a cărui origine să fi fost românească, fără ca el să păstreze, în transformarea naţională la care a fost supus, conştiinţa neamului căruia îi aparţine? Catârii aceştia etnici nu sunt de un folos deosebit, şi sufletul lor rămâne totdeauna neroditor.

Dar, în deosebire de adevăraţii catâri, cari rămân fireşte sterpi în orice fel de împrejurare, este de ajuns ca omul să revină la ceea ce trebuia să fie, înainte de prefacerea lui întâmplătoare sau silnică, pentru ca izvoarele care se opriseră, să înceapă din nou a curge şi puterea de a face într'adevăr ceva să se manifeste aşa cum se manifesta la înaintaşi.

Din ce am spus până aici se desface, fără niciun artificiu, ci dela sine, nu numai pentru acela care vorbeşte acum, dar şi pentru orice om inteligent şi nepărtenitor care ascultă sau ceteşte, conştiinţa că pentru binele popoarelor conlocuitoare şi, mai la urmă, pentru binele omenirii, care se hrăneşte din aporturile reale ale

acelora cari o alcătuesc, este o adevărată necesitate ceea ce se poate numi: rechemarea sufletească a însuşitorilor de limbă străină.

Ce trebue să facă Statul pentru ca ea să ajungă cât mai răpede la fericita înfăptuire?

Intâiu, el trebue să oprească, pe teritoriul pe care a ajuns a-l stăpâni din nou, continuarea ascunsă, vicleană, a operei de desnaţionalizare. Nu este îngăduit deci, în România de astăzi, ca Biserica romano-catolică, pe care noi am respectat-o şi întărit-o prin concordatul cu Roma, chiar împotriva unei întregi opinii publice, — şi eu am conlucrat pentru a-i da un statut pe deplin asigurat, care ni-a meritat recunoştinţa Romei pontificale, de care suntem legaţi şi prin toate amintirile noastre romane, — ca această Biserică, pusă în serviciul unor scopuri naţionale de cotropire, să continue a lucra în acest sens naţional pe care nu Roma îl porunceşte şi care se întoarce contra intereselor Statului român.

S'a spus de atâtea ori, şi cu toată dreptatea, că, dacă Statul maghiar a făcut tot ce i-a stat în putinţă ca să schimbe caracterul naţional al atâtor mii de locuitori din Secuime, unde rădăcinile etnice sunt fără îndoială pecenege şi nu ungureşti, cel puţin tot atâta a făcut Biserica aceasta apuseană, prin fanaticele unelte naţionale trimese acolo. O astfel de operă se încercase a se face şi în Moldova de pe la 1830 până la 1850, însă Roma a intervenit şi a dat în părţile acestea, unde se ştia că mediul este românesc, latin, clerici italieni, cari, în ciuda autorităţii supreme a Bisericii ungureşti, care n'a lipsit să intervină, s'au menţinut şi până astăzi.

Din Secuii şi Ceangăii trecuţi dincolo de graniţă, în marea expansiune secuiască, mergând prin unele sate şi dincolo de Siretin, nu s'au făcut deci luptători ai ideii maghiare, ci, păstrându-şi aceşti oameni de treabă limba lor, împreună cu obiceiuri care nu sunt întru toate maghiare, s'a împiedecat, pentru Moldova, primejdia ce ar fi rezultat din caracterul ofensiv al acestei populaţii străine. Ar putea însă astăzi Roma să refuze Statului român sprijinul trebuitor pentru ca, în aceste regiuni cari se află supt steagul nostru, opera de desnaţionalizare a poporului românesc să nu urmeze şi mai departe, prin aceşti parohi, a căror cruce este înfăşurată cu tricolorul străin? Precum în administraţie am sfărâmat graniţa prin mari diviziuni administrative care trec dincolo de dânsa, aşa şi supt raportul religios, pe baza, de altfel, a existenţei elementului catolic secuiesc-ceangău pe ambele laturi ale Carpaţilor, să se desfacă aceste părţi secuieşti, cu un caracter aşa de neted determinat, de depărtatul Scaun de Alba-Iulia, care nici nu-i poate stăpâni din cauza distanţei, pentru a se alipi la acea episcopie catolică de Iaşi, care păstoreşte pe credincioşii ei din regiunile Romanului şi Bacăului. Episcopia aceasta, care a înţeles ce înseamnă a trăi în Statul românesc, are astăzi în fruntea ei pe părintele Robu, un adevărat Român de religie catolică, oricare ar fi, de altfel, originile familiei sale.

De curând, cineva cu tragere de inimă pentru bieţii noştri oameni de acolo, cari au fost făcuţi Unguri curaţi, în aceiaşi măsură, evident superficială, cum au fost prefăcuţi şi Italienii întrebuinţaţi odinioară la lucrările

de cale ferată, cari se jură astăzi că sunt Maghiari adevăraţi, a semnalat marea greşeală de negligenţă, care se poate califica însă de criminală, pe care Statul român o face şi până astăzi, trimeţând în regiunea maghiarizată din Secuime învăţători şi învăţătoare cu mult prea tineri ca să poată avea o influenţă şi cu totul săraci, — tot felul de copilandri şi de fetiţe, neavând măcar o familie pe care să se poată sprijini, şi cărora Statul nu li-a creat prin împroprietărire o situaţie cu desăvârşire predominantă, în mijlocul satului unde sunt trimeşi. Cred că de aici, dela Radio, se aude şi prin Ministere, şi, dacă nu mă înşel în această privinţă, una din cele dintâi măsuri care ar trebui să fie luate şi la cel de Educaţie şi la cel de Agricultură şi chiar la acela al Apărării Naţionale, care ar putea să aibă un sens de apărare şi în interior, pe care îl pierde prea mult din vedere, ar fi, şi fără zăbavă, aceia de a face din învăţătorii români şi acolo, dar mai ales acolo, aşa cum propusesem eu odinioară, când am trecut pe la Ministerul Şcolilor, centrul şi inima satului întreg. Şi, fiindcă învăţătorul trebue să se sprijine pe preot, nu este îngăduit ca oriunde ai noştri au încetat de a fi ai noştri să nu existe biserica noastră. Şi nu o înjghebare de lemn, ci o trainică zidire de piatră, în faţa bisericii care a luptat împotriva noastră şi ni-a mâncat credincioşii naţionali prin ispita unei religii care de sigur n'a fost întemeiată de Mântuitorul pentru aceasta.

Aş fi foarte bucuros, dacă n'aş fi creat şi întărit numai convingeri, ci determinat, prin aceste cuvinte, fapte.

9 Decemvrie.

TABLA DE MATERII

MONITORUL OFICIAL ŞI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI, 1940


FUNDAȚIA REGALĂ
PENTRU
LEI
250
LITERATURĂ ȘI
ARTĂ

